7544 kell. z.
52
III. C.
F. 2. 14.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDI ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADASA

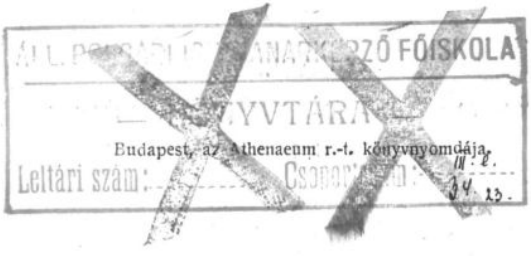
1913

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára
Lelt. napló: 116 Lsz.: 50
csoport: szám

TARTALOM.

Lap

Petőfi első székesfehérvári felléptéhez. *Rexa Dezső* ... 1
Petőfi—Rajnis—Plátó. *Sz.* ... 8
Csokonai lyrája. *Dr. Harmos Sándor* ... 10
Régi magyar verseskönyvek ismertetése. II. A Vasady-codex. *Dr. Dézsi Lajos* 14
Góg és Mágóg. *Fóti József Lajos* ... 28
Bod Péter mint versíró. *Szigetvári Iván* ... 59
A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai. *Dr. Kovács Dezső* 60
Katona József »Bánk Bán«-ja. (Harmadik tanulmány.) *Dr. Harmos Sándor* 129
Irodalomtörténeti forrástanulmányok. *Gragger Róbert* ... 158, 391
Balassi Bálint irodalmi mintái. *Eckhardt Sándor* ... 171, 405
Az »Igen hasznos és draga nemes receptum« német eredetije. *Trostler József* 385

ADATTÁR.

Gyöngyösi István ismeretlen levelei. *Dr. Badics Ferencz* ... 65
Ifj. Wesselényi Miklós báró négy német levele Nimptsch Leocadia asszonyhoz. *Trostler József* ... 99
Horvát István, a'törvénynek negyedik esztendőbeli hallgatójának Mindennapija, azaz minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1806. eszt. I. köt. ... 103, 314, 455
Bocatius-levelek. *Dr. Hajnóczi Iván* ... 116
Antoninus Cassoviensis életéhez. *Kemény Lajos* ... 120
Egy szegény Mendicans szürit így ditsíri. *Harsányi István* ... 121
A Bánk Bán első kidolgozása. *Császár Elemér* ... 193
Adatok Tompa Mihály életéhez. *Harsányi István* ... 320, 468
Benkő József becsülete. *Gulyás József* ... 451

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

N. J. Apostolescu: L'influence des romantiques français sur la poésie romaine, Paris, 1909. (Champion) XXIV. 420. l. ... 123
A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett irták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Az Athenaeum Műveltség Könyvtára. 1913. 628. l. *Dr. Kristóf György* ... 377

Lap

A Szombatos Kódexek Bibliographiája. Különös tekintettel azok énektartalmára. Thúry Zsigmond. Mező-Túr, 1912. 160. l. *Dr. Harmos Sándor* 491

Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. (1571—1613.) (Fontes Rerum Transylvanicarum I.) Gyüjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. —*f* —*y*. 494

Simonfi János: Az irodalom szó története. Budapest, 1913. 39. l. —*f* —*y*. 495

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpád* 126, 382, 496

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betürendes sora szerint.

Lap

N. J. Apostolescu : L'influence des romantiques français sur la poésie romaine. Paris, 1909. (Champion) XXIV. 420 l. (Könyvismertetés.) 123

Dr. Badics Ferencz. Gyöngyösi István ismeretlen levelei 65

Császár Elemér. A Bánk Bán első kidolgozása 193

Dr. Dézsi Lajos. Régi magyar verseskönyvek ismertetése. II. A Vasady-codex 14

Eckhardt Sándor. Balassi Bálint irodalmi mintái. Első közl. 171. — Második és befej. közl. 405

Fóti József Lajos. Góg és Mágóg 28

—f —y. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. (1571—1613.) Fontes Rerum Transylvanicarum I.) Gyüjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. (Könyvismertetés.) 494

—f —y. Simonfi János. Az irodalom szó története. Budapest, 1913. 39 l. (Könyvismertetés.) 495

Gragger Róbert. Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Első közl. 158. — Második és befej. közl. 391

Gulyás József. Benkő József becsülete 451

Dr. Hajnóczi Iván. Bocatius-levelek 116

Dr. Harmos Sándor. Csokonai lyrája 10

Lap

Dr. Harmos Sándor. Katona József Bánk Bánja. (Harmadik tanulmány.) 129

Dr. Harmos Sándor. A Szombatos Kódexek bibliographiája, kül. tekintettel azok énektartalmára. Thúry Zsigmond. Mező-Túr, 1912. 160 l. (Könyvismertetés.) 491

Harsányi István. Egy szegény Mendicans szűrit így ditsiri ... 121

Harsányi István. Adatok Tompa Mihály életéhez. Első közl. 320. — Második és befej. közl. 468

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. — Második közl. 382. — Harmadik közl. 496

Horvát István, a törvénynek negyedik esztendőbeli hallgatójának Mindennapija, azaz minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1806. eszt. I. köt. Ötödik közl. 103. — Hatodik közl. 314. — Hetedik közlemény 455

Kemény Lajos. Antoninus Cassoviensis életéhez 120

Dr. Kovács Dezső. A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai 60

Dr. Kristóf György. A magyar irodalom története 1910-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond,

Lap

Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Az Athenaeum »Műveltség könyvtára« 1913. 628 l. (Könyvismertetés.) 377
Rexa Dezső. Petőfi első székesfehérvári felléptéhez 1
Szigetvári Iván. Bod Péter mint versíró 59
Sz. Petőfi—Rajnis—Plátó 8
Trostler József. Az »Igen hasznos és drága nemes receptum« eredetije 385
Trostler József. Ifj. Wesselényi Miklós báró négy német levele Nimptsch Leocadia asszonyhoz 99

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

Fóti József Lajos. Góg és Mágóg 28

II. Újkor.

Dr. Badics Ferenc. Gyöngyösi István ismeretlen levelei 65
Dr. Dézsi Lajos. Régi magyar verseskönyvek ismertetése. II. A Vasady-codex 14
Eckhardt Sándor. Balassi Bálint irodalmi formái. Első közl. 171. — Második és befej. közl. 405
—f.—y. Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571—1613.) (Fontes Rerum Transylvanicarum I.) Gyüjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. (Könyvismertetés.) 494
Dr. Hajnóczi Iván. Bocatius-levelek 116
dr. Harmos Sándor. A Szombatos Kódexek bibliographiája, kül. tekintettel azok énektartalmára. Thúry Zsigmond. Mező-Túr. 1912. 160 l. (Könyvismertetés) 491
Harsányi István. Egy szegény Mendicans szűrit így ditsíri ... 121
Kemény Lajos. Antonius Cassoviensis életéhez 120
Kovács Dezső. A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai 60
Szigetvári Iván. Bod Péter mint versíró 59
Trostler József. Az »Igen hasznos és drága nemes receptum« eredetije 385

III. Legújabb kor.

Császár Elemér. A Bánk Bán első kidolgozása 193
Gragger Róbert. Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Első közl. 158. — Második és befej. közl. 451
Dr. Harmos Sándor. Csokonai lyrája 10
Dr. Harmos Sándor. Katona József Bánk Bánja. (Harmadik tanulmány.) 129
Harsányi István. Adatok Tompa Mihály életéhez. Első közl. 320. Második és befej. közl. 468
Horváth István, a' törvénynek negyedik esztendőbeli hallgatójának Mindennapija, azaz minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1806. eszt. I. köt. Ötödik közl. 103. — Hatodik közl. 314. — Hetedik közl. 496
Rexa Dezső. Petőfi első székesfehérvári felléptéhez 1
Sz. Petőfi—Rajnis—Plátó 8
Trostler József. Ifj. Wesselényi Miklós báró négy német levele Nimptsch Leocadia asszonyhoz 99

Lap

IV. Vegyesek.

N. I. Apostolescu : L'influence des romantiques français sur la poésie romaine. Paris 1909. (Champion) XXIV. 420 l. (Könyvismertetés.) 123

f— —y. Simonfi János. Az irodalom szó története. Budapest. 1913. 39 l. (Könyvismertetés.) 495

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 126. — Második közl. 382. — Harmadik közl. 496

Dr. Kristóf György. A magyar irodalom története 1900-ig. Ferenczi Zoltán szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Az Athenaeum »Műveltség könyvtára« 1913. 628 l. (Könyvismertetés.) 377

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Abulféda ... 31, 32
Acontius ... 172
Aeneas Sylvius ... 178, 179, 182, 407 412, 423—427
Ágoston, Szent — ... 47
Albertus Magnus ... 54
Alecsandrescu, Vasile ... 125
Almási István ... 2
Ammianus Marcellinus ... 54
Anakreon ... 151
Andrássy gr. család homonnai leléltára ... 64
Andrássy Miklós 65—98; — Péter ... 68, 71
Angerianus 174, 179, 181, 184, 185, 408, 411, 417—423, 437
Anonymus Belae regis notarius 29, 50, 51, 54, 56, 58, 59
Antoninus Cassoviensis ... 120, 121
Ányos Pál ... 168
Apáti Ferencz feddőéneke ... 168
Apostol Pál ... 331
Apostolescu műve a franczia romantikusok hatásáról ... 123—5
Arany János 152, 159; — »Toldi«-ja 149; — »Buda halála« ... 149
Aranyas, Joannes Gerardi de—456, 457
Arator István ... 494, 495
Argenti Döme ... 366
Argirus szép historiája ... 451—454
Asadi ... 191
Auratus (Dorat) ... 407
»Az ki régen fegyvert fogott hazájáért« ... 320, 464, 465

Lap

Badics Ferencz ... 98
Bajza József ... 5, 327
Bakfark Bálint ... 443
Balassa Bálint 21, 22, 60, 61, 63, 379; irodalmi mintái 171—192, 405—450
Balog (Balok) Gáspár ... 74
Bánóczi József ... 9
Barac Juon ... 451
Bárány Boldisár »Rostá«-ja ... 193
Baranyai Péter ... 14, 21
Barcsay Ábrahám ... 378
Barkóczy István ... 69, 71, 82
Baros János [helyesen: Gyula] 171, 185
Baróti Szabó Dávid ... 114
Bárótzi Sándor ... 319
Bársony György váradi, majd egri püspök ... 71
Barta József benedictinus ... 112
Bártfai Énekeskönyv ... 22
Basó Mihály 68, 69, 72, 73, 77, 81
Báthory István 443; — Kristóf 495
Batta Bálint ... 326, 349, 250
Battyányi József ... 457
Bayard és Vanderbusch »A párisi naplopó« cz. színműve ... 3, 5
Bebek Judith ... 406, 407
Bebel ... 385
Beccau ... 186
Belgiojoso ... 119
Belleau, Remy ... 437
Bels János ... 118
Bembo ... 187
Beniczky Péter ... 59, 62
Benke István ... 353

Lap

Bodon Ábrahám ... 353
Benkő József becsülete ... 451—454
Berzeviczy Albert ... 381
Berzsenyi Dániel ... 168
Bessenyei György Pontyija 161; 391, 392, 393
Bethlen Elek 116; — Gergely 115; — István bucsuztatója ... 60, 62
Biczoni István ... 79
Birch-Pfeiffer Charlotte ... 6
Bocatius János levelei ... 116—120
Boccaccio ... 159, 160
Bocskay István zempléni, majd szabolcsi főispán ... 17, 68, 81
Bod Péter 495; — mint versíró 59; — »Szent Hilarius«-a ... 59
Bogáthi Fazekas Miklós ... 492, 493
Boldog Lajos ... 6
Bolintineanu ... 124
Bornemisza Péter 21, 22; 320; — »Énekek« (1582.) ... 14
Boros Péter esztergomi kanonok ... 68, 72, 77, 84
Borostyán Sándor (Petőfi szinészi neve) ... 1
Borsodi József ... 355
Böhm Károly ... 381
Brechtel ... 188
Bretzenheim Ferdinánd hg. 464, 467; — Leopoldina ... 466
Buch Mária ... 99
Buczi Emil ... 114
Budai Ézsaiás ... 319, 455, 460
Byron ... 160

»Cantionale Catholicum« ... 14
Caprera ... 68
Cassiodorus ... 54
Cato-fordítás ... 59
Catullus ... 173, 174
Cau Mimi, De — ... 2
Cháky Borbála ... 405, 406; 415
Chiali ... 191
Chodowiecki ... 166
Cibber, Colley ... 169, 391
Constantzi érsek jövendölései ... 113
Corderius Lepidus ... 419
Cornides Dániel ... 456
Cosmas Indicopleustes ... 46
Credulus és Julia ... 411
Curtius Nagy Sándor historiája ... 35
Csáki l. *Cháky*.
Császár Elemér ... 314
Csehfalvy Antal szinésztársasága ... 1
Csereyné-codex ... 14
Cserhalmi Hecht Irén ... 123
Csiky Gergely ... 3
Csizy János 478; — Jánosné ... 478
Csokonai 379; — lyrája ... 10—13
Csoma Mihály ... 355
Csoma-codex ... 19
Csura Miklós ... 451
Czékus István ... 331
Czelder Márton ... 364

Dante ... 159, 160
Dares Phrygius ... 55
Darvas Ferencz kir. tanácsos 116; — Pál ... 470
Dayka Gábor ... 168
Deáky Filep Sámuel ... 6
Decsi-codex ... 17
Delisle ... 170
Déryné ... 2
Destouches ... 169, 392
Divani szultán ... 190
Dobó Jakab Ferencz 171; — 171, 419, 420; — Krisztina ... 405
Dóci Ilona 20; — Susánna 19, 25
Donneau de Vizé ... 169
Döbrentei Gábor ... 378, 381
Dryden, John ... 169, 391
Du Bellay ... 187
Ducatius ... 178
Dugonics András ... 465
Dunkel Tódor ... 3

Echós énekek ... 185, 186, 410, 411
Eckhardt Sándor ... 192, 450
Eckstein Ferencz ... 465
Edriszi arab geográfus ... 32, 33

Lap

Eggenberger József 109, 115, 314, 316, 466
Egri színész ... 2
Eitner Róbert ... 430
Elek Oszkár ... 125
Életképek ... 326
Endrődi Sándor ... 377, 379, 380
Engel János Kristián ... 465, 466
Eobanus Hessus ... 173
Erdélyi János 321, 326, 332, 335, 341—348; — Pál ... 15, 411
Erdődy Kristóf gróf ... 72, 77
Erdős színész ... 2
Erdősi János ... 114
Ethographia Mundi ... 385, 386
Eticus Cosmographiája ... 37, 38, 40
Eucherius Lugdunensis ... 46

Fabricius poétikája ... 172
Fáy Kálmán ... 329
Feger Teobald ... 318
Fehér János ... 2
Fekete Soma ... 2
Felekyné ... 2
Felnémeti Névtelen »Cantio«-ja ... 168
Ferenczi Zoltán ... 3, 377—381
Ferentzy János ... 461, 467
Firdusi »Sahnahme«-ja ... 33
Fischart ... 385
Fitos Sándor ... 2, 6
Forrástanulmányok 158—170, 171—192, 385—450
Fóti József Lajos ... 50
Földi János ... 11
Frey ... 385
Fulgosius ... 428, 429
Fulgoso ... 415, 422

Gaal György »Furkátsi Tamás« 395; — József ... 161
Gajári Lajos ... 409
Garai János ... 327
Gaspary ... 187
Gesseus ... 184
Gilgenheimb bárónő ... 99, 103
Gillány Illés ... 68
Gleich ... 394, 395
Goedeke ... 161
Goethe ... 159, 160
Góg és Magóg 28—59: — a legenda magyar része ... 49—59
Gosztonyi Antal pozsonyi kamarai tisztviselő 75; — Viktória ... 2
Gottschedné ... 170, 393
Gönczi Gy. Énekeskönyve ... 16
Görbe Ferdinánd ... 2
Görgey Judit ... 66, 72, 73, 74, 92
Görög Tamás, Kassai ... 96
Gragger Róbert ... 170, 404
Greff vagy Bakfark Bálint ... 443
Grimmelshausen ... 385
Griseldis históriája németül ... 317
Gryphius »Horribilicribrifax«-a ... 163
Gulyás József ... 454
Gyraldus Lilius G. ... 177
Gvadányi József gr. 402—4; — »Egy falusi nótárius budai utazása« ... 161—170, 391—404
Gyarmati Sámuel ... 112, 114, 115
Gyöngyösi István 60—64; — levelei 65—98; — »Csalárd Cupido«-ja 465; — »Kemény János«-a 75, 76; — Palinodiá«-ja 465; — Thököly-eposa 320, 464, 465
Gyöngyösi László ... 65, 67
Győri Béla ... 353
Gyulai Pál ... 151, 152

Haaz János ... 455
Hajnóczi Iván ... 120
Hajóssi Johanna ... 466
Haller Hármas Istóriája ... 35, 36
Harmos Sándor dr. ... 13, 157, 494
Harsányi Imre 21; — István 122, 376, 452, 490.
Hartyáni Imre ... 21
Hauszmann ... 188
Hauteroches ... 169
Haydn ... 11
Heckel István ... 318
Hegedüs László ... 332, 336

Lap

Heinrich Gusztáv 451; — József 458
Heltai Magyar Krónikája ... 320
Herodotos ... 51, 52, 53
Hess András ... 318
Heufeld Ferencz bécsi író ... 402
Hevesi Sándor ... 152
Historia de proeliis ... 35, 36, 42
Hobbes ... 162
Holberg »Den Ellefte Juni« ... 179, 391
Homeros ... 151
Honderű ... 326
Horányi Elek ... 466
Horvát Andor 108; — Cyrill 377; — Czyrill 352; — Ferencz 110; — József 104, 108, 110, 111; — Horváth István »Mindennapi«-ja 103—116, 314—320; 455—467; — János harminczados ... 78
Hosen-Teuffel (1629) ... 163
Huszt vára ... 21
Huszti András: Ó és Ujj Dácia 453, 454

Iffland ... 160
Igazság bujdosása ... 453
»Igen hasznos és drága nemes receptum« német eredetije 385—390
Ingegneri: »Danza di Venere« 186, 411
Ilosvai Nagy Sándor históriája ... 35
Institoris Gábor ... 456
»Irodalom« szó története ... 195
Isidorus: »Exordia Scythia«-ja ... 55

Jankovics Miklós 315, 316, 317, 319, 456, 457, 464, 465
János papcsászár legendája 43, 44, 45
Janus Pannonius ... 427
Jeszenszky Mihály ... 68
Joachimus, Elias Corvinus ... 178
Joannis Secundus 173, 174, 184, 185 186, 417
Jordán Sándor szatmári főrabbi ... 494
Josephus Flavius ... 46, 49, 53
Jósika Miklós b. Emlékíratai 325, 364
Julius Valerius, Nagy Sándor-monda feldolgozása ... 35

Lap

Justinus ... 53, 54, 56
Juvenalis ... 163

Kállay Pál ... 68, 82
Kálnoki Izidor ... 381
Kassai Péter ... 14, 16
Kátai Mihály ... 62
Katona József István 319; — Bánk-Bán-ja 129—157; — a Bánk bán első kidolgozása 193—314; — Lajos ... 426
Kaym Orbán ... 318
Kazinczy Ferencz 10, 11, 315; — Gábor ... 321, 327, 367
Kecskeméti, Andrássy Péter udv. papja ... 83, 91
Kemecsey László ... 68
Kemény Lajos 118, 121; — Zsigmond ... 6, 380
Kerekes Menyhért ... 68, 85
Keszthelyi Ferencz ... 2
Kiáltossi (Schreier) Ádám 113, 114, 314
Kirchhoff ... 385
Kisfaludy Károly 161; — Sándor 11; — Himfy szerelmei« ... 11
Kisviczay Péter ... 59
Klasszikus vonatkozások a magyar lírában ... 60—64
Kochanowski ... 415
Koháry István ... 74
Kohn Sámuel ... 491—494
Kollonics ... 71
Komjáthi: Szent Pál levelei ... 320
Kont Ignácz ... 123
Kotzebue ... 160
Kovács Dezső dr. ... 64
Kovács István Imakönyve ... 494
Kovács Sebestyén Endre ... 370
Kovátsics Márton ... 466
Körmendi Lini színésznő ... 2
Kristóf György ... 381
Krusith Ilona ... 406, 407, 424
Krúdy Gyula ... 381
Kulcsár István ... 316, 455, 466
Kuun Géza gróf ... 381

Lap

Lafontaine ... 160
Lambert li Tors et Alexandre de Bernai : Roman d'Alexandre ... 41
Lang János kassai aljegyző ... 118
Lapsánszky János ... 85
Lauremburg ... 163
Lechner Lénárt ... 188, 430
Légrádi Imre ... 107, 108
Leleszi János levelei ... 495
Lengyel Menyhért ... 381
Leslie ... 68
Lessenyei Nagy Ferencz ... 89
Lessing G. E. ... 11, 160
Lévai Irén (Csizy Jánosné) 478; Miklós ... 478
Lewes György ... 9*
Lindener ... 385
Lira klasszikus vonatkozásai ... 60—64
Lisznyai Kálmán ... 8
Logau epigrammái ... 163
Losonczi Anna ... 405
Lotichius Petrus ... 172, 173, 184
Luszinszky Sámuel ... 80
Luther Márton ... 456

Macaulay ... 162
Mágócsi (Magoci) András ... 121
Májer József ... 108, 109, 465, 466
Majláth Miklós, kir. jogügyigazgató ... 69, 76, 80
Majomi József ... 350
Makay Dániel ... 321, 326, 327, 328
Makláry Pap Lajos 321, 339, 340, 341, 346, 347, 348, 355
Manlius János ... 318
Marco Polo ... 44
Marczali Henrik ... 55
Máriássy Mór ... 468
Marini ... 160
Markalf historiája ... 169, 317
Márki Sándor ... 494
Markovics János 108, 111, 116, 315, 319, 455; — Mátyás, 108, 458, 467
Márton János kanonok ... 461
Marullus ... 179, 181, 411, 417—423
Matthisson ... 11
Mátyási József ... 455
Melanchton levelei ... 456
Melesville és Roger de Beauvoire »Saint Georges lovag vagy a Mulat« cz. színjátéka ... 2
Mendicansról írt vers ... 121
Mészáros Anikó 2; — Mátyás 107, 464, 467
Methodius ... 37
Micatius Miklós ... 98
Micyllus ... 172
Mikó Imre gróf ... 17, 372
Mindszenti Ferencz 14, 17, 18; — Máté ... 14, 19
Molière 159; — »Monsieur de Pourceaugnac-«ja ... 169, 170, 391
Molnár Albert, Szenczi 495; — Ferencz 381; »Magyar Kátó«-ja 59; — József ... 457
Mommsen Tivadar ... 55
Montaigne ... 429
Montanus, Martinus ... 385
Montecuccoli ... 68
Montesquieu »Lettres persanes« 161, 396
Morgai Kata ... 406
Móricz Lőrinczné ... 22
Morócza Antónia ... 2
Moscherosch 385; — »Philander«-e 164
Munkácsi János ... 2
Müer József zágrábi polgár és könyváros ... 317

Nagy Ferencz 2; Ignácz 396; — — Iván 65; — Pál gömöri esperes 327; — Tini színésznő 2
Nagybánkai (Nagy Banczai) Mátyás ... 19
Négyesy László ... 403
Nagy Sándor-monda 29, 30 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 43—59
Némethy Géza 414; — György »Visszaemlékezések« cz. műve 1, 2, 5
Nemzeti Színház ... 1
Nimptsch Leocadia ... 99—103
Nithart von Riuwenthal ... 169

Lap

Omri ... 190
Ongaro Antonio ... 186
Orbán Ferencz 322, 323, 350, 352, 354, 356, 360, 362, 363, 366, 367, 368, 370, 371, 374, 375, 376, 469, 476. 477, 484, 485, 486, 487
Orczy Lőrincz ... 168
Ordinarius... eccl. Agriensis (1514) 317
Ormpruszt Kristóf ... 426
Orosius ... 54
Ostern Salamon ... 29
Otrokocsi Fóris Ferencz ... 451—454
Ovidius a magyar irodalomban 14, 15, 185, 412—417, 427
Owenus ... 163
Ötvös Lőrincz ... 121

Paep János ... 318
Paitner Mihály ... 108
Pálffi Pál palatinus ... 78
Pálkövi (Palkovics) ... 331
Pantagruel ... 386
Pápai Páriz Ferencz ... 495
Paschasius ... 185, 419
Pauler Tivadar ... 332
Paulus Diaconus ... 54, 58
Péchi Simon ... 493, 494
Peer-codex ... 317
Péchy Gyula ... 6
Péczeli Király Imre ... 22
Persius ... 163
Péter András székely népköltő ... 494
Péterfy Jenő Bánk Bánról ... 152
Pethő József kir. tanácsos ... 104, 105
Petit de la Croix ... 44
Petőfi 131 ; — székesfehérvári szereplése 1—7 ; »Salgó«-ja ... 8, 9
Petrarca ... 159, 174, 187
Petrasovics András ... 456, 458, 459
Peutingeriana Tabula Itineraria ... 107
Pichler Karolina ... 6
Pintér Jenő ... 377, 378, 379
Piramus és Thisbe historiája ... 451
Pisan, Christian de — »Livre du chemin de longue estude« ... 43
Plátó ... 8, 9, 151

Lap

Poliziano ... 411
Pompeius Trogus ... 53, 54
Pongrácz György váczi püspök és esztergomi nagyprépost 71, 80 ; — Mihályné, később Andrássy Miklósné, Kerekes Erzsébet 68, 73
Potyondi Rafáel ... 105, 455, 461
Pray György ... 319, 456
Prehauser ... 394
Prischvitz Mihály ... 318
Propertius ... 173, 174, 412—417
Pseudo-Callisthenes ... 34, 35, 37

Quevedo ... 163, 164

Rácz Lajos ... 321
Radácsi György ... 323
Ragályi Ferdinánd 337, 338, 340, 347, 354, Miksa ... 352
Rajnis József ... 8, 9, 168
Rákóczy Györgyné, özv. ... 71
Rakovetz András ... 458
Regino ... 58
Regnart Jakab 188, 189, 429, 430, 431
Révai Miklós 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 315, 319, 320, 455, 456, 460, 462, 464, 465, 466, 467
Rexa Dezső ... 7
Rhabanus Maurus ... 46, 54
Richardson ... 396
Richter József »Briefe eines Eipeldauers« ... 394, 395 396, 402—4
Riedl Frigyes ... 422
Rimai János 61, 62, 64, 171, 173, 185, 405
Ronsard ... 187, 450
Rühl, Franz ... 54, 55
Rüm György ... 318

Sabinus Georgius ... 172, 176, 186
Sachs, Hans ... 385
Sannazar ... 185
Scaliger poétikája ... 172, 174
Schaller Jakab ... 317, 318
Schedius Lajos ... 112, 457, 465, 466

	Lap
Scherer Vilmos	161
Schmidt Erik	163
Schreier (Kiáltossi) Ádám 113, 114,	314
Schumann	385
Schwartner Márton	315
Scolari, Domenico	42
Scott Walter	160
Semsey Pál	71
Sepsi Laczkó Máté	17
Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum	14
Sepsy Károly vándorszínész társasága	1
Sevillai Izidor	47
Shakespeare 159; — Hamletje	149
Simonyi Zsigmond	377, 378
Simonfi János	495
Slavik Mátyás	460
Sommer János	386
Somogyi Antal főbíró	105
Soós Lajos	350
Sophokles »Elektrá«-ja 149, 151,	152
Spankau kassai főkapitány	72
Stigelius	173
Stranitzky	394
Strassoldo	68, 71
Strázsai János	467
Sylvester János	114
Szabó Dávid, Baróti 114; — Gáborné 333; — József 2; — Mária, Vámospércsi	18
Szádeczky Lajos	381
Szakmári János	80
Szalay László	332
Szamota István	381
Szántó István	494, 495
Szápári János gróf	455
Szeberényi Lajos	4
Széchy Károly	169, 377, 404
Szécsi Mária	65, 66
Szegedi Gergely »Énekeskönyve« (1569), 14, 17, 18, 20,	21
Szegszárdi (Sexárdi) János	110
Székely István krónikája 320; — János	352
Szemere Bertalan 495; — Miklós 321, 327; — Pál	495

	Lap
Szenczi Molnár Albert	495
Szening János	465
Szentiványi Miklós	331, 332
Szentmiklósy Clementine	329
Szentpétery Sámuel 321—375, 468—490	
Szepesi Pál	68
Szigetvári Iván	59
Szigligeti Eduárd	3
Szilády Áron	20, 494
Szilágyi és Hajmási historiája 14, 19,	20
Szily Kálmán	193, 194
Szinnyei Ferencz	395
Szkarósy Gusztáv	320, 482
Szombatos Kódexek	491—494
Szombathy János	452
Szuhay Mátyás	68
I. Szulejmán	190
Szuper Károly szinészeti naplója	1, 2
Tábori Róbert	381
Takáts Sándor	171
Tar Benedek	121
Tarczy Lajos	332
Tasso »Aminta«-ja	411
Tebaldeo	187
Teleki József gróf	330
Telepi szinész	2
Terhes Sámuel	330, 351
Teutsch Vilmos	432
Thaly Kálmán	17, 65
Thököly Imre	67, 68
»Thököly-gyüjtemény« a sárospataki ref. koll. könyvtárában	121
Thuróczi krónikája	40
Thúry Zsigmond	491—494
Thury József	381
Tibullus	174
Till Eulenspiegel	169
Toldy Ferencz	12, 327, 385, 495
Tolnai Vilmos	59
Tompa Mihály életéhez adatok 320—376, 468—490	
Török költészet	190—192, 439
Török Béni hősszinész 2; — István, Kolosi	121

Lap

Tömösvári Sámuel ... 453
Trostler József ... 103, 390
Turini ... 188
Tünger ... 385

Urckram ... 385
Ürményi Anna 319; — Bernhárd 105; — Fáni 105; — Imre 105; — József 105; — Vincze 107.

Vajda János ... 380
Valkai András, »Prister Johannis«-a 45
Vámbéry Ármin ... 32
Vanbrugh, John ... 169, 391
Várady János ... 363
Varnhagen von Ense ... 99
Varsolczi M. János ... 15
Vasady-codex ... 14—27
Venczel Gusztáv ... 332
Verancsics Antal ... 320
Veress Endre ... 381, 494, 495
Vergilius 424, 427; — a magyar irodalomban ... 14, 15
Verseghy Ferencz 106, 107, 395, 455, 456
Verseskönyvek, Régi magyar —. 14—27
Vezelius (Beza Tódor) ... 174
Világosvári Miklósfi János [Álnév] ... 107, 108

Lap

Vilanella ... 188
Vincent de Beauvais ... 34
»Vir monachus in mense may« .. 438
Virág Benedek ... 113, 464, 467
Vitéz Keszi József ... 2
Vitkovits János 108; — Mihály 103, 107, 315, 458, 460, 461, 464, 467
Vizvári ... 3
Vörösmarty Mihály ... 327

Wargha János ... 332
Wenzel Gottfried Imanuel ... 107
Wernher der Gartnaere ... 169
Wesselényi Miklós báró levelei Nimptsch Leocadia asszonyhoz ... 99—103
Winkler-codex ... 121
Wodianer János ... 193, 194
Wolkra Ottó gróf ... 9, 2
Wujek Jakab ... 494, 495

Zorilla, Francisco de Rojas ... 391
Zichy István 83, 86; — Klára 68, 73, 83
Zrinyi Miklós 12, 60—64; idylljei 422; — Zrinyiász ... 149
Zólyomi Dávid ... 60, 62
Zontog Gáspár ... 74

PETŐFI ELSŐ SZEKESFEJÉRVÁRI FELLÉPTÉHEZ.

— 1842. nov. 10. —

Petőfi életének azon szakaszai, melyekben ő és a magyar színpad közvetlen vonatkozásban vannak egymáshoz, leginkább bizonytalanok. A mi természetes is. A költő csodapályájának kezdetén nyomtalanúl szerepelt a deszkákon, a melyek neki »elzárt mennyország«. Személye akkor még csak a látnok tehetséggel biró jó barátok előtt jelentős. Színészi tehetsége alig jelentkezik. A *Nemzeti Színház*-nál szolgai minőségben lévén, — legfeljebb a ma rendezetlenül, kétségbeejtő gondozatlanságban heverő levéltár[1] őrizhet róla némi adatot, a mi az administratio iratnyalábjaiban lappang. Az első színpadi működése idején, midőn Sepsy Károly kis vándorszínésztársaságának tagja, — a második idején, midőn Csehfalvy Antal truppjában mimel, olyan jelentéktelen társulatnak jelentéktelen tagja, a melyről akkori lapjaink »Közli József«-ei nem emlékeztek. Ő maga ki nem elégítő adatokat mond e színészkedéséről itt-ott leveleiben s útazásairól szóló írásaiban s egy versében.

Valamivel élénkebb volt az a színészkedése, a mely Szabó József kiváló szintársulatának körében történt, melynek akkor legjelesebb vándor-színészeink egynehánya volt tagja. Erről az időszakról már többet tudunk, de azt teljes egészében megrajzolni ma sem vagyunk képesek ugyan, de a társulat belső életéről fennmaradt napló[2] és emlékezés[3] valamelyes vázlatos képet mégis nyujt az ő színészkedéséről.

Az ezután következő színész-időszak különösen szórványos fellépésekből áll, a mikről két fennmaradt színlap beszél, vagy mikről nem szól sem színlap, sem feljegyzés, csupán általánosságban ő maga egy-egy levelében emlékezik.

Az »elhagyott kis vándor-szinészfiu, kire se Isten, se ember nem nézett, nem ügyelt« színészi pályájának egész sorát tehát

[1] V. össze tanulmányomat, mely a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* II. évf. 2—3 számában jelent meg »A budapesti Nemzeti Színház könyv- és levéltára«. (Külön lenyomatban is Budapest 1908. 4°. 7. l.)

[2] *Szuper* Károly Szinészeti Naplója 1830—1850. Sajtó alá rendezte Váli Béla. Bp. 1889. 8°. 69 l.

[3] *Némethy* György: Visszaemlékezések. Pesti Napló 1882. 245—246 sz.

nem ismerjük. A mit tudunk belőle — ezer felől összeszedett apróság, — s valóban ilyen apróságokat oly nagy becsben kell tartanunk, mint fényes életútjának nagy momentumait. Éppen azért szükségesnek látjuk azt a nehány apró adatot, a mivel színészkedésének történetét valamelyest kibővíthetjük, közreadni.

Ez adatok székesfejérvári első fellépésére (1842. nov. 10.) s a Szabó József társulatával való pályázásának (az előbbi naptól 1843. márc. 15 után, de apr. 1 előtt) legelejére vonatkoznak.

Közismert dolog, hogy Petőfi 1842 november 9-én Pápáról Székesfejérvárra jött, hogy Szabó József színtársulatának tagja legyen. A társulat tagjai voltak: Vitéz Keszi József, egykor a tragikus végű pozsonyi társulat vezértagja, meg a felesége, Gosztonyi Viktória; Szuper Károly jellemkómikus, és a felesége Moróczа Antónia; De Cau Mimi, a híres szépség, Gosztonyi Viktóriának egyszer diadalmas, másszor legyőzött vetélytársnője a primadonna-harczokban. Munkácsi János és felesége Mészáros Anikó, Nagy Tini és Körmendi Lina; Török Béni a hősszínész, Almási Pista a rendező és sokoldalú actor, Fekete Soma, a társulati belharczokban Petőfi kitartó fegyverbarátja, később pesti szerkesztő, Némethy György énekes, Petőfi szobai — sőt ágyi lakótársa, később a budapesti Nemzeti Színház pénztárosa. Fitos Sándor tánczmester és színész, Görbe Ferdinánd, Keszthelyi Ferencz, Fehér János. Az igazgató nyers, durva ember, a kinek a felesége — »kitünően nevelt bárókisasszony« — nem volt *színésznő*.

Ennek a színtársulatnak lesz tagjává Petrovics Sándor, a kit a színlapon Borostyán-nak írnak s a kit majdan Petőfinek fognak hívni.

A társulat első előadása Székesfejérvárt október 16-án volt, ekkor teljesen új, fényes ruhatárral Melesville és Roger de Beauvoire »*Saint Georges lovag vagy a' Mulát*« czímű 3 felvonásos színjátéka került színre Csepregi Lajos fordításában.[1]

A művelődés- és irodalomtörténetre legjelentősebb volt a november 10-i (péntekre esett) előadás. E napra *A Párisi Naplopó* volt kitűzve s ebben lépett fel Petőfi először, mint a társulat tagja.

[1] A darab sugókönyve a székesfejérvári városi színház könyvtárában fennmaradt. Szabó könyvtárát ugyanis Bogyó és Mándoki aradi színigazgatók vették meg, a kiktől a székesfehérvári színházi vállalat, utóbb pedig maga a város birtokába került. A könyvtárt most rendezem s így találtam meg e színésztörténeti fontossággal biró könyvtárt.

A »*Saint Georges lovag*« súgókönyve nyomtatvány (*Erdélyi* magyar nemzeti szinházi zsebkönyv 1842. évre [kiadták Nagy Ferencz és Farkas Lajos] 12 r. 7—137 l. Kolozsvár 1841) leltári száma 435. Fennmaradt szerepei: Déryné, Felekyné, Telepi, Egri, Erdősnek, Almásinak voltak kiosztva.

A darab sugópéldánya fennmaradt (lelt. szám: 404) s címlapjának szövege szóról-szóra a következő:

A PÁRISI NAPLOPÓ

Vig Játék 3 felvonásban — Bayard és Vanderbusch munkája Dunkel Tódor után fordította

Szigligeti Eduárd [1]

1837.

Szabó József tulajdona,

A vígjáték, ha ezen a czímen nem is, de közismert a magyar közönség előtt. Kedves, bár felette egyszerű cselekménye feltűnt néhai való kitünő drámairónknak, Csiky Gergelynek s abból írta a *Suhancz* czímű operettet (1888).

A súgókönyv szereposztásában és a fennmaradt szerepeken — sajnos — nem maradt nyoma a Petőfi-időnek. Sokkal későbbi kiosztás valamennyi: Bizot szerepe például már Vizvári kezében volt.

Szuper naplójában [2] tévesen azt írja, hogy Petőfi »egy inas szerepében, a ki Bizot-t kineveti, midőn a naplopó a földre ejti« lépett fel. Ebből a megbizhatatlan feljegyzésből később az a tévedés állott elő, hogy Petőfi a czímszerepet — Józsit — játszotta,[3] a ki egy helyen [4] tényleg kineveti Bizot-t.

Szuper tévedése abból állt elő, hogy ő úgy látszik naplóit nem mint naplókat, a történtek idején, de mint visszaemlékezéseket írta; Ferenczy tévedése pedig igen könnyen érthető, a ki a nála megszokott pontossággal átolvasván a darabot, Bizot kinevetését csak a jegyzetben olvasható helyen találta, de akkor nem a 2-ik inas, de Józsi »nevet«.

Misem bizonyosabb, mint az, hogy Petőfi nem Józsi szerepét, de az inas — még hozzá az inasok közül a 2-ikét játszotta.

[1] Ferenczy Zoltán érdemes *Petőfi Életrajzá*-ban úgy sejti, hogy a Nagy Ignácz-féle, a Színműtár IV. köt. 2 (helyesen 3-ik, illetőleg XLVI. sor) sz. alatt megjelent fordítás szerint adták.

Az előadáson szerepelt eme súgópéldány végén látható bejegyzés szerint 1838-ban másolták. A bejegyzés szószerint:

Irta Fekete János
bevégezte Keszij Józseff úr
1838. Martius 6-ik napján.

Fekete János épp úgy, mint e Keszi József Szabó társulatának tagjai voltak.

[2] Lásd 17. lapon.

[3] Ferenczy idézett művében I. köt. 270—271 l.

[4] I. felv. 3. jel.

Ezt igazolja, hogy Józsi szerepe ú. n. nadrágszerep volt (Szabónál Kesziné, vagy De Cau Mimi játszotta) s bizonyos, hogy a kezdő színész első felléptére nem kaphatta egy közkedvelt darabnak olyan czímszerepét, mely rendes körülmények szerint a primadonna játéka révén — telt házat csinált. Aztán pedig ezt igazolja Szeberényi Lajoshoz írt levele,[1] melyben szóról szóra azt mondja: »színész vagyok s noha *igen parányi lény* a színpadon, de...« stb. — a mit szintén nem írhat vala, ha Józsi szerepét ő játssza.

De főbizonyítéka a 2-ik inas szerepe. Ez egyetlen jelenetben egy mondat, de a világ művelődéstörténetében s különösen a magyar irodalom- és színészettörténetben nagyjelentőségű és méltó arra, hogy egész terjedelmében ismertessem.

Morin tábornok fia, Emil elcsavarta Meunier asszony Eliz leányának a szép fejét, s az ígért házasság elől el akar lépni. Eliz öccse, Józsi, a kis nyomdászinas (a párisi naplopó), az ügyet rendezni óhajtván, felkeresi Morin tábornokot lakásán; a szurtos kis szedőinas szépen kiöltözik, de a szolganép még sem engedi be a tábornok fényes szobájába. Csak másnap, midőn erőszakkal tolakodik be, jut a tábornok elé. A III. felvonás 5-ik jelenete az, a melyikben szemközt állanak egymással a generális és a nyomdászinas.

A színpadon vannak: Józsi, Hillaire (a tábornok komornyikja), Morin tábornok és a két inas — ezek közül a másodikat játssza Petőfi.

JÓZSEF: Be kell mennem. *(Komolyszerű kaputban és kalapban.)*

1-SŐ INAS: Itt van ez a tegnapi ember ismét.

HILLAIRE *(A csokoládét az asztalra teszi.)*: Vessétek ki!

2-IK INAS *(Józsefet visszatartja.)*: De, mikor mondom neki, nem szabad bejönni.

1-SŐ INAS *(Ő is megragadja.)*: Hallja-e, vagy nem?

JÓZSEF *(Kitépi magát.)*: És én mondom, — én beakarok. Szájtátók — naplopók — szolganép!

HILLAIRE: Küldjetek őr után. *(Józsefre mutat.)* Elhordja-e kend magát?

JÓZSEF: Ah, úgy volt-e gondolva; — te azt hiszed félek tőled. *(Hillaire meg akarja fogni, ő gáncsot vet neki.)* El a lábbal, valaki le akar ülni. *(Hillaire ülve rogyik* [így!]) Sok gyönyörűséges cseléd.

2-IK INAS *(Felkaczag.)*: Ha—ha—ha!

HILLAIRE *(A földön ülve marad.)*: Még ti is nevettek! Várjatok, ezt a tábornok is tudja meg!

1-SŐ INAS: Most már elég. Ki! Ki!

[1] Összes művek VI. köt. 111 lap. A levél kelt. Kecskemét mart. 5-n 1843.

JÓZSEF: Itt valaki áhítozik még egy dacapora. Jöjj, szolgálatra termett lény.

TÁBORNOK *(Megjelenik az ajtóban.)*: Micsoda lárma ez?

HILLAIRE: *(Feláll)* Itt van a tegnap estvéli ember ismét, tábornok úr.

JÓZSEF: Tábornok! *(Leveszi kalapját.)* Oh!...

TÁBORNOK: Hogy merészelsz itt zajt ütni házamban, ifjú?

JÓZSEF *(Reszkető hangon.)*: Bocsánatot kérek, tábornok úr. De ha az ember az igazságot kérni jő, nem engedi magát úgy tréfából kilöketni az ajtón.

HILLAIRE: Mi csak azt mondtuk néki —

TÁBORNOK: Csitt! *(Józsefhez.)* Igazságot, kiért, kitől?

JÓZSEF: Morin Emil úrtól.

HILLAIRE: Im hallja maga, tábornok úr

JÓZSEF *(Ugyanazon hanggal, mint a tábornok.)*: Csitt, mondá a tábornok úr. *(A tábornokhoz.)* Az ön fiától.

TÁBORNOK: Már kiváncsivá teszen. *(Az inasokhoz.)* Hagyjatok magunkra.

HILLAIRE: De a csokoládé —

TÁBORNOK: Jól van, jól — hiszen itt van —

JÓZSEF *(Félre.)*: Nem tudom, de bátorságom különös lábon áll.

(Inasok el.)

Ime, ez volt Petőfi első jelenése a székesfejérvári színpadon. Sőt bizonyos értelemben — ez volt Petőfi első szerepe.

Úgy látszik a költő ezt óhajtá első szerepének tekinteni, Valójában nem volt az, hisz elébbi színészkedése alatt is játszott, sőt tudjuk, hogy első fellépte alkalmával a *Peleskei Notárius*-ban játszott — három szerepet, sőt hihető, hogy sokat játszott eleddig is, mert oly társulat, melynek csak hat tagja van, egy tagját sem pihentetheti soha — s játszatja egyre. Petőfi mint két kapitulációs színész jövén ez elsőrangú társulathoz, bizonynyal csak azért tekinté ezt első szerepének, mert ama társulatokat komolyaknak nem tartá s innen óhajtá színészi pályafutását számítani.

»*Első szerepem*« czimű költeménye is ezt mutatja, de igazolja ezt ő maga is, midőn Bajzához — »Kecskemét Mart. 14. 1843« kelettel irt levelében,[1] melyhez az Athenaeumban való közlés végett csatolá e költeményt — ezt írja:

»Nem tudom, mit ér az »első szerepem« czimű; de örülnék, ha méltó volna a megjelenésre, mert első fölléptemre emlékeztet. Egyébiránt Tekintetes Úr ítéletére bízom.«

Némethy György fentebb említett *Visszaemlékezései* szerint azonban Petőfi nem *A Párisi Naplopó*-ban lépett először a székesfejérvári színpadra, hanem a *Bársonyczipő*-ben.

[1] Összes Művek VI. köt. 97 lap.

A darab tényleg Szabó társulatának műsorán szerepelt,[1] a fenmaradt súgókönyvben a szereposztás is fel van tüntetve.

A teljes czím:

BÁRSONY CZIPŐ
vagy
GREIFEN STEIN VÁRA
Lovagi néző játék 5 felvonásban
Pichler Karolina regéje után
ZULIMA
Előjátékkal szabadon kidolgozta
Birch—Pfeiffer Charlotta
fordította
Ts. Deáky Filep Sámuel Úr
Kolozsváron

Szabóék ily szereposztásban adták:

Zulima: Gróf Greifenstein — Tör[ök].
Gróf Feletri — Almási.
Zulima — [De Cau] Mimi.
Gotfried — Fitos.
Bársony Czipő: Leopold hg — Keszy.
Cancellár — Keszt[helyi.]
Gr. Önsheim — Bo....v. Bold....?
Gr. Burgau — [Fe]ket[e.]
Gr. Feletri — Al[mási.]
Ágnes — Mi[mi?] v. Mu[nkácsiné?]
Netta — Keszyné.

A gróf Önsheim neve mellett az írón elfakulása miatt alig vehető ki, hogy e szerep kire volt osztva: Bo[rostyán] volt-e a színész, a ki játszotta, vagy Bold[og Lajos]? Lehet, hogy Borostyánt jelzi a két kiolvasható, míg az a két sejthető betü, a mi ezt követi Boldogot, a kiről Szuper írja, hogy Pozsonyban tagja volt a társulatnak. Arról, hogy e szinész mikor jött Szabóékhoz, a Napló nem szól s úgy lehet, hogy már Fejérvártt is tag volt.[2]

[1] Kézirat. 4°. É. n. Leltári száma 38. A székesfejérvári városi színház könyvtárában.

[2] *Boldog* Lajos később a budapesti Nemzeti Színház tagja lesz. Hogy mikor lesz azzá, az ez idő szerint ki nem deríthető. A Nemzeti Színház levéltára rendezetlen s hozzáférhetetlen s az igazgatóság csak 1853-tól bír kiadási könyvekkel. Ezekből kiderül, hogy Boldog Lajos 1854 márczius végével megszűnik a színház tagja lenni — s ez idő óta Pesten könyvkötő. 1854—55 években a színház könyvkötői munkáit szállítja. — *Péchy* Gyula úrnak, a N. Sz. titkárának szíves közlése.

A szereposztás tehát nem nyujt semmi támasztékot a költő fellépésére, így nem volt egyéb hátra, mint hogy átolvassuk a darabot s keressünk olyan instructiót benne, a mely valakinek nevetést parancsol, sőt olyant, hogy a nevető »szívéből« nevethessen. Nevetés a darabban háromszor fordul elő. A II. felvonás 1-ső színben gróf Feletri *nevetve* szól s ugyanott ugyancsak ő *álnok mosolygással* tesz megjegyzést s az V. felvonás változásának 3-ik jelenetében az Ertz-Hertzeg »mosolyog«. E két szerepről pediglen tudjuk, hogy nem Petőfink játszta, de nem is játszhatta.

Rá fogunk-e jönni Petőfi szerepeire most, a székesfejérvári városi színház becses könyvtárának rendezése közben, — ki tudná? De kétségtelen, hogy színtársulatának repertoireja ha nem is teljesen, de nyilvánvalóvá lesz s körülbelül sejteni fogjuk, hogy mely darabokban léphetett fel?

Nem képzelődünk, hogy elmondott adataink nagyot lendítettek volna Petőfi életrajz-kutatásának ügyén, de talán nem végeztünk hiábavalóságot, midőn ezt a nehány adatot megmentettük az elkallódástól; annál is inkább alkalomszerű ez most, a midőn a *Fejérmegyei és Székesfejérvári Múzeum Egyesület* bensőségteljes ünnepély keretében emlékezett meg a költő első fejérvári fellépéséről annak hetvenedik évfordulása alkalmából.

Rexa Dezső.

PETŐFI—RAJNIS—PLATÓ.

Petőfi *Salgó*-jában, mikor Kompolti Dávid a szép martalékkal, Perennával fölért Salgó udvarába s a karjain alélva fekvő nőt egy kerevetre tette

— megállt előtte s elmerűlve nézte
És lelkesedve így szólt: »Oh miért
Fejem nem oly nagy, mint az ég, hogy annyi
Szem volna rajt, a hány csillag van ott,
Hadd bámulnálak valamennyivel!« . . .

A valószínűség a mellett szól, hogy a költő a rabló lovag ajkára adott eme képszerű gondolatot olvasmányaiból merítette. De alakított is rajta, még pedig úgy, hogy a minden időben finoman szépnek tartott költői kép a durva haramia lelkületéhez illeszkedjék s olyasmit ne lehessen róla mondani, mint a mit — a hagyomány szerint — Lisznyai Kálmán mondott egykor Petőfinek egy kirándulásuk alkalmával Petőfi költői egyéniségéről. — Az éghez hasonló nagyfejűség kívánása szertelenkedő beszédmódhoz szokott rabló szájából még természetesebbnek is mondható, mint ha az éghez kívánna hasonló lenni, a melynek fogalmával annyira ellenkező életet él s most is égbekiáltó gonoszság elkövetésében foglalatos.

A magyar irodalomban Rájnis Józsefnek, A magyar Helikonra vezérlő Kalauza 29. lapján (Pozsony, 1781.) találjuk először azt az epigrammot, a melyből Petőfi ezt meríthette. Ott ugyanis az »alagyás versek« közt XXI. alatt ez olvasható:

Egy Csillag-nevű ifjatskáról.

Tsillagom! oh bár ég volnék, mikor égbe tekéntesz!
Onnét néznének téged ezer szemeim.

Rájnis nem mondja, hogy honnan vette, de kétségtelen bizonyos, hogy ama Plátónak tulajdonított s legtöbbször tőle származottnak is tekintett két epigramm egyikének fordítása, melyeket a commentatorok nagyobb része a bölcs által Aster (Csillag) nevű tanítványához irottnak szokott tartani. Eredeti szövege:

Εἰς Ἀστέρα τὸν μαθητὴν Πλάτωνος τοῦ φιλοσόφου.

Ἀστέρας εἰσαθρεῖς ἀστὴρ ἐμός· εἴθε γενοίμην
οὐρανός, ὡς πολλοῖς ὄμμασιν εἰς σὲ βλέπω.

Ezt az epigrammot Lewes is idézi A philosophia történetében, de nem mint férfihoz intézett költeményt s Bánóczi a magyar kiadásban (I. k. 407. l.) így fordítja:

Nézed a csillagokat. kedves; volnék csak az égbolt,
Hogy nézhetnélek a szemek ezreivel!

Rájnis könyvének czímét sem Petőfi könyveinek lajstromában, sem azok közt a könyvek közt nem találom, melyeket Ferenczy Zoltán szerint Petőfi egy s más helyen kölcsön kért s olvasott. Arra, hogy az epigrammot eredetiben olvasta volna, gondolni sem lehet. 1841—2-ben Pápán nyert bizonyítványa szerint is gyenge osztályzata volt a görögből, a mivel később sem foglalkozott. Lehet, hogy mégis Pápán forgatta Rájnis könyvét, melyre az iránta jó indulattal viseltetett Tarczy Lajos figyelmeztethette. Az talán csak a véletlennek tudható be, hogy Petőfi Úti jegyzeteiben Salgó vára meglátogatásáról szólva ezt írja: »Sokáig ültem romjainak legfelső csúcsán, tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt. Talán nem volt Magyarországban vár, mely oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó.« Vagy talán Salgó legfelső csúcsáról mérföldeken túl barangoló tekintete, addig megtett vándorútja elmaradt rögei közt újból észrevette ezt az el nem felejtett gyöngyszemet, helyet szánt neki a tervezett költői beszélyben s Úti jegyzeteiben erre czélzó emlékeztetésül mondja Salgót a csillagok közel szomszédjának. Igen, nem, — talán!

Sz.

CSOKONAI LYRÁJA.

Kazinczy Ferencz arra buzdította az ifjú Csokonait, hogy »dallja a szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit«.

Napjainkban a lyrai költemény tartalmát az érzelemben keressük és egyre megy, vajjon a költő érzelmi élményét kedvese utáni vágyódása, egy kedves táj szemlélete, a tavasz mulandósága vagy egy hű barát halála okozta-e. Nem osztályozzuk többé a lyrai verseket szerelmi-természeti-politikai lyrára. A költő művészi adománya az, hogy azokat az érzelmeket kelti fel bennünk, melyeket élményei benne támasztottak.

Bizonyos előre kitűzött tárgyról énekelni nem is képes a hivatott lyrikus. Csokonai írja a Lilla-dalok előszavában: »Sokszor, a mint néhány versemből észrevehetni, képződésem más tárgyról akar andalogni és csak akkor vette magát észre, mikor szívem titkos ütésinek ellene nem állhatván, már a versek közé a Lilla név bé is lopódott.« Különösen a *Déli Aggodalom*-ra illik a költő e beismerése.

Az irodalomtörténet egy másik hibába esett Csokonai lyrai műveinek méltatásakor. Darabokra tördelte Csokonai lelkének, e kincses bányának, a mélységből napfényre hozott, nagy dimensióju drágaköveit. Fölöslegesül jelölt meg versei közt elégiákat és egyéb versfajokat. *A Reményhez, A Tihanyi Echóhoz, A Magánossághoz* intézett fohászok nem elégiák, hanem dalok, ódák, a miknek költőjük tartotta.

Az elégia sem nem versforma, sem nem lyrai műfaj. Költői irányt jelöl az *elégicus* szó. Elégicus minden oly mű, mely az elveszett ideált sóvárogja, egy letűnt, visszakivánt, de a valóságban vissza nem térő boldogságról emlékezik. Elégicus költemény *A Reményhez* és a *Tihanyi Echóhoz; A Magánossághoz* nem is elégicus.

Legalkalmasabb felosztási alap ma is a Csokonaié. Dalokra és ódákra osztjuk lyráját. Az érzelmeket véve szempontúl, elegendő volna ez a czím: lyrai költemények. Viszont a költészet eszközét, a költői nyelv különböző hangnemét és az eltérő irodalmi hagyományt tekintve — a dalokban olasz, német költők és Anakreon, az ódákban legkivált Horatius hatása érzik — a kettős elnevezés is megállhat.

Csokonai a Lilla-dalokat tartotta legtöbbre lyrai művei sorában. Ez az ítélete szintén megdönthetetlen. 1793—1799 közt keletkeztek; azontúl mindössze kettőt írt. Lillát, polgári nevén Vajda Juliannát, 1797 júniusában ismerte meg. A költői művek alkalmi háttere irodalomtörténeti szempontból fontos, művészi szempontból a sugalló érzelem és ez mély, költői az egész cycluson át. Irodalomtörténeti tekintetből meg jól esik tudnunk, hogy már 1793-tól fogva írta e szép vallomásokat. Így megdől a kortársainak az a hite, hogy *Himfy* után, versengésből írta a Lilla-dalokat. *Himfy Szerelmei* 1801 augusztus elején jelentek meg; Csokonai csupán *A Pillangóhoz* és a *Gróf Erdődynéhez* cz. dalt írta 1802-ben, Kisfaludy Sándor művének megjelenése után. Nyomtatásban Csokonai szegénysége és a censura akadékoskodása miatt csak 1805-ben jelentek meg a Lilla-dalok és a költő életében *A Pillangóhoz* cz. Haydntól megzenésített dalnak, *A Szemrehányás*, *A Reményhez* hangjegyei voltak meg csupán.

Himfyvel szemben a versforma terén tartotta saját verseit kiválóbbaknak, még pedig azért, mert Kisfaludy Sándor mindazon egy versnemben írta Himfy Szerelmeit. Csokonai főleg a rímes trochaicus verset alkalmazta. Ezt Matthisson példájára és Földi tanai nyomán kedvelte meg. De épp így elleste a legváltozatosabb versformákat is.

E technikai műizlésével sem volt nagyra. A versformát nem a múzsa lelkének, még csak testének sem tartotta, hanem csupán »ruhája állásának«.

Az utókor méltán hódol Csokonai verselő készségének, de egyben itt is igazat ad neki abban, hogy az ügyes rímek még nem teszik költővé. Gondoljunk *Anakreoni* dalaira, melyeknek versformája, akárcsak a Himfy-stropha, nem tud sokáig gyönyörködtetni.

S itt viszonozhatná Kisfaludy Sándor az egyazon versforma vádját. Sőt mi hozzátehetjük, hogy Himfy Szerelmeiben az egyazon stropha használata inkább jogosult, hiszen egy epos is egyazon metrumban folyik és a Himfy Szerelmeinek epicus a kerete.

Csokonai Földinek és Kazinczynak, Anakreon fordítóinak ajánlotta Anakreoni-dalait. Foglalatjuk: Éljünk vidáman, minél kevesebb gonddal, hisz úgyis meghalunk. A halál se szomorítson, az elköltözött élete emlékeztesse barátait a lét örömeire. *(A Hafiz Sírhalma.)* A XVIII. század kissé ledér szellemét tükröztették e dalok, az epicuri életfelfogást. Még *Lessing* is az anakreontikákkal arat tapsokat irodalmi fellépése éveiben. Lessing élete és pályája a véletlen játékából sok hasonlóságot mutat Csokonai életével és működésével és ha Csokonainak is legalább oly bőkezű maecenasok, virágzó színház és ugyanannyi életév jutnak osztályrészül: talán az egyezés nem véletlen és még feltűnőbb lehetett volna. A Csokonai szülővárosában, Debreczenben állított Csokonai-

szobron a szőlővenyige a XVIII. századbeli Európát is jellemzi, egy darab európai közösséget, a frivolitás áramlatát.

Költőnknek sárospataki jogakadémiai hallgató korában tett hegyaljai kirándulásai és a szorgalom nélkül való magyar élet is sodorták ez áramlaton, könnyű, virágos partok közt lebbenő sajkán. Csokonai frivolságában tehát a XVIII. század európai emberének s ebben a magyarénak is igazi és egész szellemét képviseli: ez az egyedüli érdemük Anakreon dalainak is, nem pedig versformájuk, mint Toldy Ferencz írta Handbuch-jában.

Ha a versforma szépsége a lyrai vers ruhája állása, a költői nyelv a teste, mely által a lelki élmény kifejezésre jut. Csokonai kortársai convencionális nyelven írtak. Költőnk is átveszi az antik nyelvek tropusait és figuráit, az antik istenek nála puszta elnevezésükkel érzelmeket és tulajdonságokat személyesítenek meg. Két ok menti költői nyelvének ezt az első fokát. Mintáinak hatása alatt állott és classicus műveltségű olvasóközönséghez szólott. S a mint hajdan Zrinyi tudatosan idegen szókkal volt kénytelen tarkázni eposát, úgy tett Csokonai legegyszerűbb dalaiban. A szükséges nyelvreform a nyelvújítás korában élt és ő nem volt a szélső purismus híve.

Ódáiban patheticus, dictioja bőbeszédű, de csak a maecenásokhoz írt ódákban. Költészete legsikerültebb termékeiben az erős érzelem természetes kifejezését találja el, a népi és régies nyelvet, az új, meglepő epitheton ornansokat művészi hatással, az értelemmel adaequat szókincscsel értékesíti. Ő a naiv nyelvnek első lyrai művésze. A lyrai nyelvnek szüksége van mindenekelőtt a külvilágból vett hasonlatokra. Csokonai egész sorát bontja ki előttünk a szemléletes képeknek. *A Reményhez* cz. dal nyelve és metruma összhangban van a képpel és érzelemmel egyaránt. Pompás képsor van előttünk és egyetlen, egyszerű, mély gondolat fűzi együvé. Éppoly mesterien bűvöli át a természeti jelenségeket érzelmekké. E két örök-lyrai adomány költői hatásának második nyitja.

Lyrájának lelke nyájas és ez az ő legnagyobb ereje. Nagyobb szerelmi költeményeiben, így az *Utolsó szerencsétlenségben* lelki megnyugvással zengi élete nagy csalódását. A bőven ömlő rythmikus szóáradat bánatát is magával sodorja. Lyrája valóban hasonló Cyprus boldog szigetéhez; virágokon tapod az ember mindenütt és még ott is, a hol irtózni kellene, a kőszirtokon, a meredek tengerpartokon, Gráciákat találunk s hízelkedő Ámorokat a kataraktákon. Mintha teljesen rá, sorsára, lyrikus pályájára illenék Heine kevésbbé ismert költeménye:

Wandere!

Wenn dich ein Weib verraten hat,
So liebe flink eine andre;
Noch besser wär' es, du lieszest die Stadt —
Schnüre den Ranzen und wandre!

Du findest bald einen blauen See,
Umringt von Trauerweiden;
Hier weinst du aus dein kleines Weh
Und deine engen Leiden.

Wenn du den steilen Berg ersteigst
Wirst du beträchtlich ächzen;
Doch wenn du den felsigen Gipfel erreichst,
Hörst du die Adler krächzen.

Dort wirst du selbst ein Adler fast,
Du bist wie neugeboren,
Du fühlst dich frei, du fühlst: du hast
Dort unten nicht viel verloren.

Csokonai vándorolt. Kóborló hajlama, a magyar poéták ez ösztöne űzte. Lillát elsiratta a Balatonnak, a Bakonynak, a Vértesnek. A Somogyságban a kötelesség meredek ormán lelke sasszárnyait bontá ki. A lyrikus itt újjászületett benne. Független rousseaui szegénységről s a természet szépségének cultusáról, egy eszményi világról sző ezentúl ábrándokat. *A Magánossághoz.* Az 1802 június 11-iki nagy debreczeni tűzvész elhamvasztja ábrándjait is. Életereje is elhamvad. Egykor, huszonnégyéves korában mély bölcselmi és költői világfelfogással, sub specie aeternitatis tekintett végig életén az *Uj Esztendei Gondolatok*-ban s a mulandóság méla gondolata, a halálsejtelem felhője már ekkor ott sátorozott homlokán. Földi boldogságért epedett dala. Mire harminczegyéves lett megírja az örökkévalóság jegyében második művét: *A lélek Halhatatlanságáról.* Ez a költeménye már kívűl esik lyrai termékein. Lyrája e földhöz, e világi örömökhöz és bánatokhoz ragaszkodik. Tanítóköltemenyében már a világi boldogságról lemondó Csokonai nyilatkozik meg. A halál utáni jövőért reménykedik . . .

Műveinek lelke tovább él. Több mint száz éve, hogy meghalt Csokonai — és még van jövője.

Dr. Harmos Sándor.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

II.

A Vasady-codex.

A Csereyné-codexen kívül van még egy verseskönyv a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban, melyet Vasady Gyula ajándékozott a Múzeumnak s hálából róla nevezték el. Nem oly régi, mint a Csereyné-codex, nem is egészen verseskönyv, eleje próza s nagyobb részét vallásos énekek foglalják el, melyek Szegedi Gergely Énekeskönyvéből (1569), Bornemisza »Énekek« (1582) cz. gyüjteményéből vagy a »Cantionale Catholicum«-ból ismeretesek. De azért érdekes és becses e gyüjtemény, mert vallásos énekei közt néhány olyan is akad, mely csak itt maradt fent s néhány világi ének is van benne. Talán legbecsesebb az egészben a Szilágyi és Hajmási históriájának variansa.

A codex írása a XVII. század különböző évtizedeire esik. A prózai részt: Ovidius-, Vergilius-fordítást és paraphrasist 1624 körüli időre tehetjük a 38*a* lapon levő bejegyzés (Kolozsvár 1624 decz. 13.) alapján; íróját nem ismerjük, a Catechismus másolója sem nevezi meg magát, de írása megegyezik az énekek egyik összeírójáéval. Az énekek másolói *Mindszenti Ferencz* és *Máté*, a kik sok helyen (70*a*, 77*b*, 81*b*, 88*b* (Máté) stb.) nevüket is a lemásolt ének után írták, sőt az egyik (Máté) a szerzőséghez is jogot formál, a 86*b* lapon azt írván a »Latod isten ßiueinket« kezdetű himnus végére: »Finis p(er) me Matheum minczentium est ille cantoralis quis furtum fecerit etc.

A másolás különböző időből való: a 88*b* és 90*b* lapon 1613 és 1615 év áll minden szorosabb meghatározás nélkül, hogy a másolás idejére vonatkozik-e; az énekek egy részét a »Cantus catholici« megjelenés után (1651) való időre, tehát a XVII. század második felébe kell tennünk. A 68*b* lapon levő feljegyzést meg nem nevezett anyja haláláról (1677 okt. 7.) a codex későbbi birtokosa (Kassai Péter?) jegyezhette be, még későbbi kéztől eredhetnek a 42*b*, 65*b*, 68*a*—*b* lapok üres helyeire írt latin citatumok; még későbbi birtokosok: Kassai Péter (ex Patria Boronnyai), Petrus Barannyai, ha ez nem egy személy az előbbivel, az írás legalább arra mutat. Mielőtt a codex tartalmi ismertetésére térnénk

át, megemlítjük, hogy rövid (10 soros) ismertetést *Erdélyi Pál* adott róla »*Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században* Budapest, 1899.« cz. művében a 75. lapon.

A verses codex tartalma következő :

1*a* : Ovidij naſonis | METAMORPHOSEON | LIBER SECVNDVS. | A 40. verssorral kezdődik a latin szöveg, alatta a köv. magyar fordítás : Igi ſzollot vala az phaeton de az w̃ Attia feie keornieol Leteue az nagi hathato fenoeſseget es kezelb hiva Es meg eoleluen eotet, nem melto hogi ualaki tegedet meg tagadgion hogi en fiam uagi Es az te aniad az Climene igazan ſzollot Es hogi inkab ne ketelkedgiel keri ielt ualaminemeot te akars Es azt en te neked meg adom, legi bizonſaga ennek az en igeretemnek Te peniglen stix pokolbeli to, a . . . [1]) az Iſtenek ſzoktak eſkeni, az kit (szeme)inkel ſoha nem lathatunk ‖ 1*b*—8*b* : Argumentum. Reſsponſio Apollinis — -- (15 sor s azután következik ismét a Metamorphoses szövegének folytatása a 47—201. verssor paraphrasissal és magyar prózai fordítással.

9*a*—12*b* : Argumentum (latinul).

13*a*—15*a* : ELEGIA V. I. DE ARTE amandi Liber secundus ad mortem psittaci : az egész elegia (1—62. verssor) latin szövege és magyar fordítása.

15*a*—16*b* : ELEGIA XV. DE ARTE amandi Liber primus. Az egész elegia latinul és magyar fordításban.

16*b*—21*b* : P. OVIDÿ NASONIS METAMOR. LIBER SECVNDVS. 202—330. verssor latin szövege s magyar fordítása.

22*a*—25*a* : Argumentum.

25*b*—27*b* : Folytatása a Metam. szövegének 331—380. latin szöveg magyar fordítással.

28*a*—28*b* : Folytatás, csak latin szövege a 380—94. verssornak.

28*b*—29*a* : P. OVIDI NASONIS HEROIDVM EPISTOLAE. EPISTOLA SECunda. PHILLIS DEMOPHONTI. | Az 1—20. verssor latin szövege, latin paraphrasisa és magyar fordítása.

29*b*—33*a* : Az 1—80. verssor argumentuma.

33*b*—38*a* : A fentebbi heroida latin szövege, latin paraphrasisa és magyar fordítása 21—148. verssor. (Végig.) Végén ez áll : (38*a*) A Clarissimo Viro Ioan. M. Varsolczio (?) | Explica : Claud. AD. 1624. idib[us] Decẽ.

A 37—38 levél közt egy levél hiányzik, ezen volt a 123—145. verssor szövege.

38*a*—39*a* : PUB : VER : MARO : AENEIDOS LIBER PRIMUS. Latin szöveg, latin paraphrasissal és magyar prózai fordítással. Kezdete : (Ille ego qui quondam gracili modulatus avena Carmen et egreſsus, ſyluis, uicina coegi) Vgiã en az a Vergilius, ki czak regenten egi w̃giw̃ enekkel uerſet dudoltam. Megvan a

[1] Itt a papir ki van szakadva.

procœmiumot is beleszámítva a latin szöveg 24, a magyar fordítás a 22 első sort foglalja magában.

39*b*: Proverbia quaedam obſervatu digna. | Ceocat [így coecat ht] amor mentes, ac interdum ſapientes.—Adam, Samſonem, Loth, Davidem & Salamonem. | Foemina decepit: Quis modo tutus erit. | Illum nullus amat, qui ſemper *da mihi* clamat. | Összesen 30 sor. Utána ismét hiányzik egy vagy több levél a kéziratból, mint az őrszó mutatja.

40*a*—40*b*: A fentebbi heroida Argumentumának folytatása a 121. verssortól végig, tehát közbül (80—120) hiányzik.

40*b*—42*b*: ARGUMENTUM. | Pub. Vir. Aeneidos liber primus. Rövid életrajz, azután »Qualitas carminis«, azután »De ordine et methodo« s csak ekkor az argumentum.

42*b*: végén latin citatumok: Tubal Cain fuit primus Faber in Terra. Gen. 4. | Parere vult Mulier ſed non parēre Marito. és még 4 sor.

43*a*—64*b*: CATECHESIS ſeu institutio fidei | Christianae, ac ſalutaris doctrine | per questiones breues ennaratio. | Questio: Quid profiteris tu uir dei. | Responſio Profiteor fidem Christianam. (50 és 51 levél közt egy levél kiszakítva.)

65*a*: Itt kezdődik a kézirat verses része, egyházi énekek és világi tárgyú versek a XVI. és XVII. századból.

65*a*: Erre a lapra egy tulipán van rajzolva, az egész lapot betöltő kezdetleges rajz, fölötte: Ex Libris Petrus (így) Kaſsay—(oldalt) Ex Patria Boronnyai(na).

65*b*: Hangjegyvonal alá írva (a hangjegyek elmaradtak): Szolnak uala kileomb kilemb nielueken, az Apostolok, Istennek nagiſagos uoltarol. Dẅczeoſegh Istennek.

65*b*: Más kéz írása: Hic inferior Mundus quatuor partes habet. stb. (9 sor) De pueritia Heraclis stb. (6 sor.)

66*a*—66*b*: (Hangjegyvonalak közt, hangjegy nélkül): egietemben ualo akarattal minnaian egieue giẅltenek uala. Psalmus 144. Aldot legieon e(tc). | Halgaſſuk fẅgielmeteſsen mire Pall Apostol inczeon, az Isten retteneteſsen, hogi minket megh ne bẅnteſseon (8 versszak). Megvan a Gönczi-féle Ék. későbbi kiadásaiban s Sartorius 1730-iki Ék.-ében.

66*b*—67*a*: Istentẅl ualaßtot nepek giellietek egiben minnaian es tiſzta szẅbel eoreluẽ. Diczerietek az Vr Istent. (Hangjegyvonalak közt 12 strófa.) Canc. Cath. Csik 1719. 23. l. Itt a Canc. Cath.-ban nincs meg e versszak (6—7 között): Ez az el keldet Meſsias kit Isten mi valczagunkra igert volt kegieſsegebel ßẅletet ſzẅznek mehebel.

67*b*: himnus de Reſurectione. | Fenlik az nap fenieſsegel zeng az egh nagi diczerettel, ez vilag eórẅl órómmel, ordit az pokol rettegeſsel. (4 versszak), az ötödik csak töredékesen; első strófa hangjegyvonalak közt.) Cant. Cath. 1703. 164. l. (8 versszak hangj.) Canc. Cath. 1719. 183/4. l.

68*a* : Cria est triplex. Verbalis, Activa, & Mixta. (17 sor ugyanazon kéz írása, mint 65*b*.)

68*b* : Nẽ mindẽ az ki azt mongia ennekeõ Vram, Vrã megien be meniorßagb[a] (bibliai citatum). Más kézzel oldalt írva : »Anno Domini 1677 Die vero 7 Octobris De Functa est Mater resziet (?) 1678 die 29 Januar in Toroczkana Iskola [1] (?)«, azután latin idézetek (7 sor). Eleje : Bellum Barczaidis bellantis bruma bimestris, Bellarum bubo bile boante biceps. Utolsó : Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem. Abrazattyahoz mintha vigh volna, de ßüvebe faydalmat jelent.

69*a*—70*a* : CANTIO PULCHRA. Banatos ziuem tekints az égre Iſtenhöz foliamũan. uesd remensegȯd terȯmptȯdbe, nekj fejet hajtuan nyujcz buzgo ßibȯl ſz p kȯniȯrgest esedȯzeſsel ȯruẽdȯzeſt nekj halat aduan. (7 versszak.) Végén : »finis per me Franciscum Mindßenti sc. Ezt,« (est). A *Századok* 1871. 96. l. szerint megvan a Decsi-codexben is, s ott Demetrius Toth jő ki a versfőkből, itt tehát csonkán van meg. A Kuun-codexben is megvan.

70*a*—71*a* : CANTIO OPTIMA. | Oh en ket ßemejm tj az urra nizzeteok, hogi kegielmes hozzam mindeonkor el hidgietȯk, az eu nagi ßerelmet hozzam ngj [= nagy] io uoltat, mjndeonkor hirdeßeteok. (9 versszak) Born. CCLVI*b*. lap.

71*b*—75*b* : CANTIO DE MATRIMONIOM. (!) Iambor hazaſok megh halgaſsatok, ti rȯndȯtȯket meg tanullÿatok, es az okait meg gondolljatok, hogy tißtȯtȯkben ti el jariatok. (33 versszak. Batizi András 1546-ban írt műve. Szegedi G. Én. k. 1569. 196—200. l. L. Szilády : RMKT. II. 120—4. l. A lapok hibásan kötve 71*b* után 79, 73—78, 72, 80. következik.)

75*b*—77*b* : CANTIO BOCZCAI | ad notam ‖ Batorsagh lelkȯmben fȯlȯtte nagi uagion, noha ſok faÿdalom tagaimban uagion, testȯm ſok kenȯkkal megh terheluen uagion, keſerẅſegȯkkel ßiuem rakua uagion. Utolsó versszak : Az ezȯr hat ſzazba es hat eßtendȯben, eo fejedelmehȯz ualo kȯniȯrgesben, az ßep kikeletkor beojtnek keozepiben ez eneoket ßȯrzek Kaſsa varosaban. finis p(er) me franciscum mind (így) 14 versszak, a versfők : BOCSZKAI ISZTVAN A-t adnak ki. A Decsi-codexből (a hol 27. sz. a. van) kiadta Thaly Kálmán *Századok*, 1871. 319—321. l. »A haldokló Bocskay« 1607 május 9-ikéről. (»Cantio optima Bocskaidijs«) címmel, e szerint az utolsó sor itt : Szörzék ezt versökben az Szent-Jóbnak napján.« Már előbb (1858) kiadta gróf Mikó Imre az »Erd. Tört. Adatok« III. köt. 99—100. l. Sepsi Laczkó Máté Krónikájában. Ez 12 versszakból áll, a 2. és utolsó strófa hiányzik.

77*b*—78*a* : ETel vtan való halaadas. ‖ Adgiunk halat az Vrnak mert erdȯmli, mert mindȯn kazdagsagat uelȯnk kozli.

[1] Jav. miatt nem vehető ki tisztán.

(7 versszak, tehát az utolsó elmaradt, némi eltéréssel pl. 7 versszak utolsó sora: az Vr Ieſus ctuſnak ß. attianak«. Megvan: Szegedi G. Én. k. 1569. 202—3. l.; utána: Soli sapienti deo sit gl[or]ia stb. szanczatok uy vgarat hogj teobbe az teouisk keoze ne ueſsetők, Benedictus quj uenjt stb. (3 sor.)

78*b*—79*a*: PSALMUS 51. Legi irgalmas Vr Iñ mi nekẅnk. Mert ellenód alnokul uetkóztẅnk, de te benned uagion remenſegẅnk kit haragra bẅnnel ingórlótẅnk (9 versszak: Versfők: LVDVVICVS. Végén: Finis p[er] me). Megvan Szegedi G. Én. k. 1569. 40—41. l.

79*b*—81*a*: CANTIO ELEgans. | Nagi ſziuem ſzakaduan uram kerlek maſt tegódet uiſelj gondot ream,[1] 26 versszak.

81*a*—81*b*: Cantio PULCHRA M. F. K. PRobara ueteot fejem, | buual rakua ßiuem, | feol kialt ur Iñ | hozzad keſerueſsen— (Verssorok külön írva.) Utolsó versszak: Zarnyon Iaro ẅdeo.— Hat ßaz egi eßtendeo. | meg irta beojt elò | Kemenj hideg ẅdeo. finis | p(er) me Franciscum Mindßen(ti), többi beragasztva. Versfőkben: PEHEGIZZ. 8 versszak. Századok, 1871. 96, sz. megvan a Decsi-codexben is.

82*a*—83*a*: FIDVCIA AD DEVM NIHIL firMIVS. Segitſegẅl hiuk az menbeli Iſtent, hogi minket el ne hadgion keſerẅſegẅnkben. Batoriczon minket az ẅ ßent lelkeuel tauul legien tẅlẅnk az ſok hitótlenſegh. (10 versszak) Szegedi G. Énekeskönyve 1569. 177—178. l. Az első strófa itt hibátlanabb, mint Szegedinél,[2]

83*a*—85*a*: PSALMVS. 100. 46. Mikor ſenacherib az Ieruſalemót, meg ßallota uala hannÿa nagi erejet. az heüezechjas nezi czak Istenet, es ugi uaria belól nepe (javítva) ſegitſeget. ‖ (14 versszak.) Canc. Cath. 1719. 510. l. Itt PSALMVS XLV. a címe, 13 strófa, codexben a 3. 4. közt egy új van betoldva, a három utolsó alig hasonlít egymáshoz.

85*a*—86*a*: ORATIO DOMINICA | Mi[3] kegiós atiank kit uallunk hẅtẅnkben, legi ſegitſegel ilÿ nagi ßẅkſegẅnkben, ki uagi menniegben. (11. versszak) Szegedi G. Én. k. 1569. 161—2. l., csakhogy Szegedinél 10 versszak, t. i. elhagyta a köv. utolsóelőtti strófát (vagy később írták hozzá): Tied az orßag hatalom menniegben te uagi egiedẅl diczóſegós Isten, mindónók fólót hatalmas Vr Isten, kegielmes Isten.

86*a*—86*b*: HIMNVS. (utána rendetlen, kezdetleges, más kéztől eredő írással: Vamos-Perci Sabo MaRija najg (= nagj) jo aſonyomnak beöſ (lapszélen ẅ betű hiányzik.) letel adom es köl (lapszélen, több nincs). E név a 87*b*-n is előfordul. | Latod isten ßiueinket, iol latod alnoksaginkat, el nem rẅitẅk bẅneinket uariok kegielmeſsegódet (5 strófa). Végén: Amen

[1] Utána újra: uiſelj.
[2] Pl. l. a 2-ik sort.
[3] Az *M* szárában M. M. a mi Mindszenti Mátét is jelenthet.

Finis p(er) me Matheum minczentium est ille cantoralis quis furtum fecerit etc. C. G. S. H. C. Huszár Gál Énekeskönyve. 1574. XL*b*. lev.

87*a*—88*b*: CANTIO PULCHra. | Irgalmaz Vr isten Immaron en nekòm | Irgalmaz Vr iſten Immaron en nekòm (így, kétszer írva) mert te benned niugſzik az en lelk(em) Es te benned bizik Vram az en sziuem. 14 versszak, versfők szerint: IZTVAN DEAK KESZE.[1] Végén: Amen finis Mattheus. Mincenti, alatta: tulipán.

88*b*—90*b*: DOCI SVSANA | I : 6 : 1 : : 3 : : : | Diczeròm en[2] || Diczeròm en az urat mindòn idòben, magaßtalom ßent neuet egez eltòmben. Migh leßòk ez fòldòn ßiuemben az halaadas, ßamban diczeret mondas. nem leßòn ßikòn. (18 strófa; versfőkben: DOCI SVSANNA GDSTCCD. Megvan a Lipcsei codexben is.

90*b*—106*a*: AZ IACOB PATRI | ARCANAK FIA | ROL VALO SZEP | ENÖK, Anno, Dominj, 1613. | 1615. Ioſephnek (Őrszó) || Ioſephnek meg mondom az ẇ Cronicajat, tellies eleteben nagÿ haboruſagat, es rabsaga utan ẇ nagi uraſagat, Vigaßtalom uelem (!) ßiuem ßomoruſagat, Végső strófa: Ezör òtt ßáz òtuen eß hat eßtendò ßamon bẇitbe az betegòs Martius hauaba magat uigaßtala haboruſagaba, nagÿ Bannjai Mattÿas ßòrze betegh agjaban, Finis Amen Finis 100 12. Born. CCLXX*a*, — LXXVIII*a*, itt »nagy Banczai Matthyas ßerze ezt Nagy Szombatban.« van. Szilády: RMKT. IV. 5—26. l.

106*a*—111*a*: CANTIO PVLCHra De ßi | lagi Mihaliru[l] et hagimaſi laßlorol | Egi ſzep dologrol en emlòkeznem ha meg halgatnatok es kinek maſat niluan iol tudom ti nem hallotatok, Török czaſzarnak ſzep leanjarol kin czudalkozzatok. Végső strófa: Ezòr òtt ßazban es hatuan fòlòt hogi irnanak egiben, egi ifiu ßòrze ueßteg ẇlteben szòndẇrẇ uaraban, egi poetanak az ẇ uerſeben ßomoru kedueben. Finis. | Ez az ének a Vasady-codex legértékesebb darabja az eddig ismert szövegtől való eltérései miatt. Tudvalevő, hogy a költemény ezenkívül a Csoma-codexben maradt fent s innen adta ki Toldy 1828-ban a »Magyar költői régiségek« cz. kis füzetkében. Ma már a Csoma-codexben is csonkán van meg, csak a 72. verssorig, de szerencsére a Csoma-codexnek Jankovics-féle másolatából kiegészíthető s az Akadémia kézirattárában is van egy régi másolata. A Vasady-codex szövege mégis becses, mert sok helyen romlatlanabb szöveget nyujt, mint a Csoma-codex, bár viszont néhol ezé a költőibb. Pl. a Csoma-codex e sora: »Föl öltöztetek mingiart magokat szep draga ruhakban« a Vasady-codexben így hangzik: »Fól öltözenek mingiart ẇ magok ßep draga Ruhakba«; a Csoma-c.: »Vaidak elòt ott Czaßar leanjat az szigetben kûldek«, Vasady-c.: »Viadal elòt czaßar leaniat az

[1] V. ö. Századok 1871. 34. l. (Decsi-cod. ism.). Megvan Szegedi Gerg. Ék. 1569. 44—46. l. (Ott is ennyi.)

[2] Őrszó.

szigedben kẇldek«; Csoma-c.: »Czaſzar leanjat vitez Silagÿ ugi kesergi vala«, Vasady-c.: »uitez ßilagin czaßar Leania keserȯdȯt uala «; Jankovich másolata: »az leanj latvan Matkaja előt igen örül vala | leant nagi szepen kezen fogva el ki vitte vala«, Vasady-c.: »az lean lata matkaiat elten igȯn ȯrwl uala | leant nagi ßepȯn kezenel fogua el ki uitte uala« stb. Ellenben jobb a Csoma-codexben: »Czaßarnak ßolgak regel mingiaraſt be mondottak vala | hogy az Urfÿak tȯmlȯcz kinnjabol ki szalattak volna, | lovas Meſternek es lovaszoknak fejȯket szȯttek volna«, a Vasady-c. e sorainál: »Czaßar leania titkon egi koron hozzaiok ment uala, | hogi az Vr fiak am az tȯmlȯczbȯl ki ßallattak uala | Louaß meſtȯrnek es Louaßoknak feiȯket el ßedtek.«

Nem lehet itt feladatunk a kétféle szöveg teljes egybevetése, de mégis meg kell említenünk, hogy a Vasady-c. szövege *bővebb* az eddig ismert Csoma-codexbeli szövegnél. T. i. mikor a császár leánya meglátogatja Szilágyit s felajánlja neki a feleségül vételért cserében a kiszabadítást, vagyis az ismert szöveg 24. és 25. sora közé 17 versszakot, vagyis 51 sort told be: egy hosszú imádságot, melynek végeztével »keſerues ßiuel nagi ohaytaſsal tȯrȯlgeti ßȯmet | ſok kȯny hullaſi meg uißeſitek az ẇ keßkenẇiet«. Nem állítjuk, hogy nyer a költemény e bővüléssel. Ez a hosszú kesergőének alighanem későbbi betoldás. Megjegyezzük, hogy a Vasady-c. leírója vagy egy korábbi másoló valószínűen nem is jó helyre másolta le a betoldott részt. Jobb helye lenne a 15. sor után, t. i. mint a 14. és 15. sorba foglalt panaszos ének folytatása. Csak imént (1912.) adta ki e változatot Szilády Áron a »Régi magyar költők tára« VII. kötetében (170—4. l.), csodáljuk, hogy fel nem tünt eddigelé e kötet ismertetőinek.

111*a*—112*b*: LAVDA ANIMA MEA DOMINVM | C . X . X . X . V . I. | Diczerd az Istent mastan oh en lelkȯm. Diczerȯm ẇtet mig leßȯn eletȯm, Feiedelmȯkben remenſegȯm nem leßȯn embȯr en ẇduȯsſegȯm. (8 versszak. Versfők: D MEA MEUS. Utolsó versszak: Szent dd (= David) irta eßt az ſoltar kȯniben zaz negiuen es ȯtȯdik enȯkeben halakat ad az Diczeretben, mÿs diczeriẇk Iñt lelkẇnkben, finis. Born. CCLIII*a*—CCLIII*b*-n megvan; itt czíme: MAS KŐNYŐRGES.

112*b*—115*a*: CANTIO OPTIMA | The vagi en nekȯm en Istenȯm, te hordozod mindȯnwt feiem. te uiſelȯd az en eletȯm, kit attal nekȯm, Iol tettel en uelem en Istenȯm. (7 versszak.)

113*b*—114*a*, DOCI ILONA | Diczerlek tegȯdet en edȯs Istenȯm nagi kegielmeſsegȯdert, es en hozzam ualo az te ßent neuednek nagi irgalmaſsagaer(t). Utolsóelőtti és utolsó versszak: Az ki ez enȯkȯt rȯndȯle uerſȯkben. gondolgodek magaban, mert ninczen ez fȯldȯn neki bizodalma nagi ſaniaruſagaba(n) Az ezȯr (utána lehúzva ȯtt) hat ßazban es az hatuan hetbe(n) Pinkȯſtnek el multaban, az kegiȯs Iñhó(z) ẇ gondolatiaban, uagion

halaadaſban. Fin(is.). 12 versszak, versfők: DOCHI ILONAAA. Megvan Bornemisza CCLIIII*a—b* s itt a végső strófában természetesen 1567 áll.

114*b*—115*a*: CANTIO PVLCHRA | Mindónók meg haliak es iol meg tanulliak, ki ſegódelmóket Istentẇl nem uarnak, ninczen Isten nekwl ſegitſegós wduóſeg. 8 versszak, utolsó: Irta eßt ßent dauid ẇ Soltar kónÿueben, ßaz hußon hatodik ekós enókeben Ninczen Isten nekwl segitſeges wduósſseg, Finis. Ez az utolsó sor mind a 8 versszakban ismétlődik mint refrain. Megvan Bornemisza CCXXIII*b*—IIII*a*: itt a végső strófában és czímben 127. Psalmus áll, s a refrain ſegitſeg es iduósſeg. Szegedi G. Én. k. 1569. 65. l. czím: PSALMVS CXXIIII. (így) végső strófában 127-et ír; refr. ſegetſeges.

115*a*—116*a*: SATIS ELEGANS, | Emlekózzel meg te giarlo embór az te Istenódról, hala adatlan te ſoha ne legÿ az ẇ io uoltarol. (12 versszak, Canc. Cath. Csik. 1719. 474—5. l.) RMKT. VII. 96.

116*a*—118*a*: PSALMUS. 51. Haboruſaga dauid kiralnak egÿkoron nagÿ uala, mikor bẇneról Nathan Prophe(ta) meg feddóte uala, keſerues ßiuel ſiruan Istennek igÿ kóniórógh uala, L. Szegedi G. Én. k. 1569. 41—43. l. Versfők Szegedinél HARTIANI IMROHHVS, itt: HARSANI IMREHHVS. Born. CIII*a*—IIII*a* közli, nála is HARTIANI IMREHHVS van, az eltérés a 4. strófában van, Szegedinél és Born. »Templomodat«, Vasady-c. »Szent templodat« szavakkal kezdődik. A kéziratban utána más kézzel: Petrus Barannyai habet. M· F· H· I· L·,

118*b*—119*a*: PRECATIO AD | DEVM PATREM | Adgi mar czóndóſsegót lelki bekeſsegót menibeli ur, Budoſo elmehemet (így) od (így) butul eltómet kit czak ken fur, (8 versszak Balassa e költ. lásd Szilády kiad. 102—3. l. Itt több varians van pl. Sok ideie hogi mar (Sz.: S. i. immar) lelkóm ßom iuhun (!) uar mentſegre (Sz.: Hogy lelkem szomjan vár Mentségere).

119*b*: (Ca)ntio dicenda Laudem (így) Deo. (Leh. Cantio Cantio opt.) Mondgiatok diczeretót kórósztienók az Vr Iñnek, ßentſeges tißtóletót adgiatok ẇ neuenek. 7 versszak. Canc. Cath. 1719. 461. l.

120*a*: Cantio OPTIMA. NOTA. mindónó(k) | Siralmas ennekóm te tẇled meg valto(m,) Aldot magiar orßag tóled el tauozno(m,) vallions mikor leßõ˜ io Budaban Lakas(om) 6 versszak; az utolsó: Ez enekót ßórzek io Huztnak vara(ban) Bornem ißa Peteor az eo uigh k(ed)ueben. fin. valions mikor leß(ón) io budaban lakasom finis. Akarki hanem hißód vakarkj. Bornemisza énekét kiadta Beöthy: A m. nemz. irod. tört. ism. I. köt. 9. kiad. 241. l. Újabban Sziládynál a Régi m. költők t. VII. köt. 207. l.

120*b*—121*a*: Cantio OPTIMA | Menniei fólſegnek ura es Istene, ki uagÿ mindónóknek gondgia uiſelóie, es az embóróknek kegielmes uezere, ßiuóknek ereje es meg ßentelóie. Utolsó két

versszak : Neue uerſſeiókben az enók ßórzónek adgion az ur Iñ io ßerenczet annak teſti lelki iokat mindón nemzetóknek (*nek* javítással) hogi tanulliak keduet menniei fólſegnek.

Ezór ótt ßaz utan niolczuan harmadikban, diczeretnek ßórzek munkanak (így) uaraban, tanuſagal adak eßt uigaßtalaſra, neuet nem titkola az uerſók feieben, Finis. Amen. (13 strófa, a versfőkből MORIC LORINCNE neve jő ki. Megvan a Bártfai Énekeskönyv 345. l. Cancion. Cath. Csik 1719. kiad. 475—6. l., kihagyva 3 stófa, ú. m.: a három utolsó, hetedik s helyette utolsó strófául más van téve. A 120*b* levelen prob. cal. más kézzel : Ha kerdi Iſten Katái (így) te tüled Hol vagion ‖ .

121*b*—122*b* : Cantio PVLchra | (Psalmus Dauidis ‖ Az Ur isten nekóm edó(s) taplalom, minden dolgai(m)ban czak ẇ az en iga(z)gatom, nem hadgi engóme(t) tellieſegel meg niomorodnom eletómben nem hagi engóm meg romlanom. 9 versszak, Megvan Bornemiszánál LXXXVII*b*—VIII*a*, AZON (t. i. XXIII.) PSALMVS czímmel.

123*a*—123*b* : Az baluani imadok ellen ualo ſzep enók, Folſegós Iñ mennek fóldnek ura es embóróknek kegielmes uezere mindón allatoknak kegiós tapla(loia) es eltetóie. 5 versszak, az utolsó sor mindenütt aláhúzva, soronként külön is írva. Megvan Szegedi G. Én. k. 1569. 145—6. l., Born. LI*a*—*b* ; mindkét helyen címe ugyanez, csakhogy »ſzep enók« helyett »kónyórges« áll.

123*b*—124*a* : Cantio PVLchra. | Nez reank ur Isten kegielmeſsen, es kóniórẇli te nepedón. mert maidan el fogiunk ez fóldón, ha te meg nem lacz nagi ur Isten. 9 versszak. Megvan Born. CCLII*b*—III*a* lapon AITATOS KÓNYÓRGES. czímen.

124*b* : Paiſa. ßegeni feiemnek en Istenóm legi eltómnek batoritoia lelkómnek vigaztaloia ßiuemnek. oh en lelkóm elli Ieſusban — Péczeli Király Imrének a Balassa-Rimay-féle Istenes énekek függelékében számtalanszor megjelent ez énekéből itt csak ennyi van ; a lap többi része probatio calami : . . . Siralmas bezedóm halgasd meg . . . Az Vr Isten nekóm edes tahaplalom (így) . . . keueſse az mula fiat az gazdaia megh ßidog(atuan) (e)z megh haraguek es delben ſem ett itkon, (így) giakor(ta) az attia konnihaiara eſsik, mint ha ithon nem (. . .)znak eleget, ſem gazdaia ßauat, ſem gazdaia (. . . . .) nem fogadgia, hanem azt czelekódi az . . ano . . (Itt megszakad.)

Közöljük belőle a következő énekeket :

66*a* [1]

Halgaſsuk fẅgielmeteſser
mire Pall Apoſtal inczeón,
az Isten retteneteſsen,
hogi minket megh ne bẅnteſseón

[1] Ez éneket nyelvi sajátságai miatt közöljük.

Ez az kellemeteos [1]
meli idueſseghez illendeò
az kiuel minden ueſzendeò
es eòrek tẅzre menendò.

66b

Immar azért feòl ſerkennieònk
mint meli alombol fel kellieònk,
az bẅntel mi buczut uegieònk
ſz: [2] eletre igiekezzeònk
Istennek ßauat halgaſsuk
paranczolatit meg tarczuk
alhatatos hẅttel ualliuk
ſzegetſegre òte [3] hijuk
Eòrizkedgiẅnk az erdegtol
tauozzunk el teueligeſtẅl
ſok emberi ſzerzeſektẅl
melliek el uonſznak Istentẅl
Mert az reghi ellenſegẅnk
olalkodik mi ellenẅnk
azt akaria tenni ueleònk
hogi edgieòt uele gietredgeònk
Tehat illik hogi uigiazzunk
es arra legieòn nagi gondunk,
az ſzam adaſba[n] mit mo[n]dgiu[n]k
mikoro[n] inret ki mulunk.
Ezekre minket ſzegellien,
az Vr Isten kinek legeòn
diczeoſegh eò minket uigie[n]
menib[en] kik uagiu[n]k ez felden. Vgi legien.

CANTIO ELEgans.

79b [71. után köv. hibás kötés miatt.]
Nagi ſziuem ſzakaduàn [4]
uram kerlek maſt tegòdet uiſelj gordot ream,[5]

Te uoltal az en teromptòm
maſtannis csak te uagi megtarto I[ſte]nòm [6]

Jol latod ueſzòdelmemet,
eijel napal ualo keſerẅſegòmet

Igaz uagi uram mindònben,
minden dolgaidat igaznak itelòm

Tsak read biſztam magamat,
laſsad miben hozod ſz: [7] atiam dolgomat,

Kéz uagiok uram mindònben,
ſz. akaratodnak mindònben ſzenuednòm.

[1] Igy, elmaradt: *idő*
[2] Szent.
[3] A. m. őtet.
[4] Az eredetiben folytatólagos sorokban van írva.
[5] Utána írva: *uiseli* [így].
[6] Utána: *megtarto* [így másodszor].
[7] Itt és alább a *szent* rövidítése.
[8] Utána: *miben hozad lasad*, más kézzel.

80*a*

Czak erre kérlek Istenòm,
ſz. neued kedueiert, legi kegielmes nekòm.

Bẃnòmet uesd el elòled,
az Jeſus chriſtuſert rolam el tòròlied.

Emleközel mi Istenẃnk
ſz : igeretòdròl, kiben uigad lelkẃnk.[1]

Igòn igaz fogadaſod,
bẃnòmet ſz. atiam nekòm megboczatod,

Agiad azert ſz : lelkòdet.
ebben eröſicz meg maſtan en lelkòmet,

Immar oh kegielmes atiam
lelkòmet ez napon te kezedben bizam.

Vigi be az te orſzagodban,
legiek egiẃt ueled magas meni orſzagban.

Ha keuanod uram twlem,
hogi az ſzomoru halalt òrdòg meg coſtollia

80*b*

Bator istenòm ugi legiòn
czak legi gond uiſelòm Istenòm ennekòm.

Ved hozzad az en lelkòmet,
az te hiueidet nezheſsem ſzinòdet,

Jeſus Chriſtuſnak ſz. atia,
lelkòmet ez napon en tenekòd adom

Vigi be az te orſzagodban,
legiek egiẃt ued iji Ieruſalemben [2]

Hazamban ualamim uagion,
fiaim leanim iambor hazaſ tarſom.

Read biztam en azokat,
tegòdet ualotalak, ẃ nekik attioknak,

Im el megiòk az tòruenben
mint az Xus [3] Jeſus pilatos eleben.

Agi bator ßiuet Istenòm,
az en ſziuem twlok ſemmit ne rettègiòn.

Szolhaſsak nagi batorſagal,
ne ronthaſsanak el alnok tanaczokal

Tudom mihoz tamaſzkotak
hazugsag rouaſsak [4] az mihoz biztanak.

[1] Utána írva ugyanazzal a kézzel : *kiben uigad.*
[2] Utána : *uj Ieruſalemben.*
[3] Xus = Christus.
[4] Ravaszság.

Roncz meg uram ebben ẇket,
ne uiheſsek ueghòz alnok tanaczokat,

Ezt ad meg kerlek Istenòm
ſz: fiad kedueiert, tißta ßiból kerôm
Finis. Amen.

88*b*

DOCI SVSANA.

1:6:1::3:::

89*a* Diczeröm en az urat mindòn idòben,[1]
magaßtalom ßent neuet egez eltòmben,
Migh leſzòk ez fòldòn ßiuemben az halaadas,
ßamban diczeret mondas,
nem leßòn ßikòn,

Oli igòn nagi io uoltat hozam Istennek,
Lelkòm nem tudhatia ßamat io tetenek,
Azert diczekòdòm bizom az nagÿ Vr Istenben
Leßòn ßent fölſegeben
en Remenſegòm.

Czudalliak eßt meg ertuen ſok niomorultak
ẇröluen engòm niznek kik meg heruadtak,
Eẇk is en peldamal ßiuòket fòl gòrießtik,
Istenhòz fòl emelik
bizodalommal,

Ierße azert fòl ßoual ẇt magaßtalliuk,
mi mind egÿ akarattal ß: neuet algiuk.
Mert ẇ meg halgatta be uette[2] en kereſòmet
Es en nagi ſiralmimat
el tauoßtatta,

89*b*

Segetſeget hogi lattiak ẇ rea niznek,
az kik meg niomorottak hozza ſietnek,
ſzegiönt nem uallanak mert ẇk imatſagokban.
es fohaßkodaſokban
meghalgatatnak,

Vigan diczeretòkben im ezt enòklik,
en rolam peldat ueuen ẇk is hirdetik,
ennek kialtaſat im az ur meg halgatta,
es meg ſzabaditotta
latuan ſiralmat.

Senki ne ketòlkòdgiek azert I[ste]nben,
ambator feneködgiek satan ellenben,
mert ẇket felòket Istennek eröſ angiali
taborral kòrniẇl iaria,
oÿa lelkòket.

Az Istennek iol uoltat ier koſtolliatok,
izit es edòs uoltat ierſze laſsatok,
melj io az ur I[ste]n bold*o*gok[3] kik oltalmaban
uannak ẇ arniekaban
Tamaſzok I[ste]nt. (igy)

[1] Az eredetiben folytatólagos sorokban van írva.
[2] Jav. be uette*m*ből.
[3] *d* javítással *g*-ből.

Neuet az Vr I[ste]nnek ſzentòk fellietòk,
mert az urat [1] felòknek nem leß, ſzẃkſegòk
De azert ehòznek oroſzlanok kòke is
Kegiòtlen giermòkòk is
mar ßẃkòlkòdnek.

Noſza iertòk elòmben edòs magzatim,
hirdeſsetòk elòttem edòs fiaim,
ime meg tanitlak az urnak ẃ felelmere,
az ß. és io eletre
ßepòn oktatlak.

90*a* Az ki eltet kiuanna uallions ki uolna,
io napokat latnia az ki akarna,
tartoßtaſsa nieluet ondok ragalmazaſtul
hitòtlen czalardſagtul
oya beſzedet.

Gonoſztul tauozek el iot czelekòdgiek,
bekeſsegel mindònnek ẃ igekòzzek.
mert az ur I[sten]nek ßòmei az igazakon.
fẃle kialtaſokon
fẃgielmetòſsek.

De kemeni iteleti gonoſz teuòkòn,
boſzut al iteleti minden bẃnòkòn,
mert ẃ ki giomlalja, az fòldròl ẃ eletòket
hiuek kòzzẃl hiròket
el ki ſzamlalja,

Sòt niomorult hiueknek fohazkodaſok,
Istenhoz el fòl hatot ẃ kialtaſok.
es megſzabaditia mindòn keſerẃſegòkbòl,
wket meg ſzabaditia
eſ oltalmazza,

Tòròdelmeſ ſziuekhòz kòzel az I[ste]n,
hol ninczen kihòz bizni ẃ uagion ielòn,
bẃlcz es nagi hatalmas, noha ſok az ſaniaru
de hiuek ſzabaditia
lam diadalmas.

Czontjokat mind uegiglen nekik meg tartia,
hiueket mind uegiglen el meg nem rontia
noha kegiòtlenòk hiuek le uagaſara
czontiok meg rontaſara
föl fegiuerkòſztek,

90*b* Czuda bẃlcz iteleti lam az Istennek,
Gonoſzoknak ſzandeki feiòkre ternek,
bẃnòkben el uesznek igazaknak giwlòlòi
ſzentòknek ẃldòzòi
ſemmiue leſznek.

[1] Javítva *k*-ból.

De azoknak lelkòket meg tartia I[ste]n,
az kik ẃtet ſzolgaliak meg tartia hiuen,
noha bẃnben uadnak de bẃnòkbòl meg teruen,
karhozatra meg Iutnak [1]
kik benne biznak.
Finis. Amen. Finis.

112*b*

CANTIO OPTIMA.

The vagi en nekòm én Istenòm,[2]
te hordozod mindòn ẃt feiem.
te uiſelòd az en eletòm,
kit attal nekòm,
Iol tettel en uelem en Istenòm.

113*a* Im mire iuta ſzep nemzetòm,
gialazatra Io lako heliòm,
magiaroknak is remenſegòk.
el fogiot igiòk,[3]
mert el kòlt ſokaknak òròkſegòk,

El pußtulae[4] az ßep Aal feold,
felòk rajta hogi az io fòl fòld,
utanna megion ez kis Darab feold,
oh te siros feold,
mert el kòlt az Erdeli hauas al [5] feold.

Ram tattotta torkat nagi sok nemzet, —
kiual kepen az nemòt nemzet,
eleiteol fogvan tegòdet ueßtòt,
ellenòd ueteot,
ki regòn te ueled iol teheteot,

Feleok raita hogi el pußtittia,
az tatar ham ha meg indittia.
kocsissait uele elhozza,
orßagonk Dullia.
egeti fòldònket es el Rabollia.

Mi kepen Iara sarlo kòzi,
mikent tißa Dunanak keozi,
es ßep maros kòròs keozi.
eo tartomani,
erdeljnek sok kinczeos keo varosi.

Adgion az I[ste]n iob idòt ennél,
hogi ez niaron czòndeßòn legiunk.
maradot hazankba bekeuel legiònk.
Semmit ne feliònk
ez legien iutalmonk mi io Istenònk.
finis.

[1] Igy javítva ebből: meg*futnak*, de *meg*-et elfeledte kijavítani *nem*re.
[2] Az eredetiben folytatólagos sorokban.
[3] *h* jav. *m*-ből.
[4] Igy!
[5] Javítva *el*-ből v. megford.

Dr. Dézsi Lajos.

GÓG ÉS MAGÓG.

Góg és Magóg neve eddigi leghitelesebb tudásunk szerint a bibliában fordul elő legelőször. A Genesis X. fejezete a népek ethnikumának klasszikus ősforrása, itt találjuk felsorolva az özönvíz után fennmaradt nemzetségek neveit.

1. Ezek pedig a Noé fiainak Semnek, Khámnak és Jafetnek nemzetségei, kiknek az özönvíz után lettek fiai,

2. Jafetnek fiai Gomer, Magóg, Madai, Ján, Tubal, Mesekh és Thirás.

3. Gómer fiai pedig: Askhenáz, Risáth és Togárma.

Egyebet róluk nem tudunk és csaknem végig az egész ó-szövetségben nem is esik Góg-Magógról többé szó. Csak Izrael történetének utolsó korszakában, a vég kezdetén, az ítéletnapról, a pusztulásról, a teljes megsemmisülésről szóló profécziák közt, hallunk újra Góg-Magógról. De itt már Góg-Magóg nem mint Jáfet fiai szerepelnek, nem is mint két nép, de mint a világ rettenetes veszedelme, az észak réme, Isten haragjának szimboluma, melyet most az új kiengesztelődés el fog pusztítani. (L. Ezékiel XXXVIII. és XXXIX.)

Tetőzi e szimbolikus jelentést az Apokalypsis két verse: »És mikor eltelnek az ezer esztendők, a Sátán eloldatik az ő fogságából; és kimégyen, hogy elcsalja a földnek négy szegletin lakozó népeket, Gógot és Magógot, hogy egybe gyüjtse azokat viadalra, kiknek számok, mint a tenger fövénye«. (Apokalypsis XX. 7—8.) A szentírás ez utolsó két verse, mint a vészharang csengett a kezdő keresztyén világ aggodó lelkiismeretében: közeledett, egyre közeledett az ezredik esztendő, az ítéletnapja vetette előre vészthozó sugarait, tompán a föld mélyéből búgtak a dies irae zsolozsmái. És mikor jóval az ezredik esztendő előtt a Sátán eloldaték az ő fogságából és összegyültek a föld négy sarkán lakó népek iszonyatos viadalra, s mint a beteljesült istencsapás csaptak a római birodalomra, a megrémült keresztyén világ döbbenve ismerte fel a népvándorlás hordáiban a bibliában előre megjósolt Góg-Magóg népet. Ez volt a nagy beteljesült jóslat, a szentírás bebizonyosodott fejezete, mire minduntalan hivatkoztak az egyházatyák, ez volt a legnagyobb csapás, mi felejthetetlenül véső dött a népek emlékezetébe, ez volt a történet kezdete, miről megemlékez-

tek a krónikák. A hit, a költészet és a történet, a földi örökkévalóság e hármas forrásából így alakult ki minden nemzet irodalmának kezdetén a borzalmas és nagyszerű Góg-Magóg-legenda, a világirodalom egyik legelterjedtebb legendája.

Végig akarjuk tekinteni e nagyszerű legenda eredetét és elterjedését, főképen kutatni hozzánk jutásának módját. Ránk mindennél fontosabb és érdekesebb e tanulmány: mert Anonymus is e mondával vezeti be a »Magyarok tetteit«. »Scythiának kelet felől való határánál — írja Anonymus — a Góg és Magóg nemzetek laktanak, kiket Nagy Sándor bérekesztett . . . s azon nemzetet Mágog királyról nevezték mogernek.« Nemzetünk ethnogenezise, irodalmunk kezdete, első névtelen történetírónknak ismeretlen forrása rejlik e különös legendában.

I.

A Góg-Magóg-legenda kutatásánál — ha csak Anonymus idézetét nézzük is — mindjárt feltűnhetik, hogy a biblia mesés népe itt Nagy Sándor alakjával került kapcsolatba. Ez világosan utal a legenda eredetére, ez nem lehet más, mint maga a Nagy Sándor regény, melynek forrása a távol Kelet. Az eredetet tehát itt kell kutatnunk. A nagy khaoszban is könnyű lesz eligazodnunk: megtaláljuk e legendát a keleti költészet ősforrásában: a Koránban. Két helyen is szól a Korán Gog-Magogról, az egyik rész, úgy látszik, egyenes átvétel az Apokalypsisből:

»És átok légyen minden városokon, amelyeket mi elpusztítottunk, hogy fel ne épüljenek.«

»Míg az út meg nem nyílik Jadsuds és Madsuds előtt és ők minden magaslatról egybesereglenek.«[1]

»Közeledik az igaz jóslat.« (XXI. 96—98.)

Nevezetesebb azonban a Koránnak második kitétele, hol kikerekített legendát találunk helyhez és történeti névhez fűzve.

A kitétel a következő:

»És útra kelt.

»Ment, míg elérkezett ama két hegyhez, melynek lábánál egy nép lakik, mely alig értette egy szavát.«

»És így szóltak: O, Zul-Karnein, nézzed, Jadsuds és Madsuds romlást hoz az országra. Fizessünk neked adót, hogy válaszfalat építs közénk és közéjük?«

»És ő így szólt: Amiben az én Uram engem megerősített, az hatalmasabb, mint a ti adótok. Segítsetek engem a saját erőtökből és válaszfalat építek köztetek és közéjük.«

[1] A keleti irodalomban való járatlanságom következtében a Korán eredeti szövegét nem használhattam, az itt következő részleteket dr. Ostern Salamon úr most készülő Korán-fordításából volt szíves átengedni.

»Hozzatok vasdarabokat.« És mikor a két lejtő közt az űrt kitöltötte, így szólt : »Fujjatok.« És mikor a vas ízzó lett, így szólt : »Hozzatok folyékony érczet, hogy reáöntsem«.

»És így a Góg és Magóg nem tudta a falat átlépni és nem tudta áttörni.«

»És ő így szólt : »Az én Uram kegyességének tanujele ez«.

»De ha közeledik az én Uram kinyilatkozásának napja, porrá zúzza a falat és az én Uram kinyilatkozása az igazság«. (XVIII. 93—101.)

A muzulmán szentírás ez idézetében teljesen kialakult legendát találunk. A vészthozó nép Jadsuds és Madsuds itt is ugyanaz, mint az Apokalypsisben, de megtudjuk róla, hogy az ó-kor legnagyobb hőse, a mindent leverő Nagy Sándor, őket legyőzi és fallal körülveszi . . . és majd csak az ítéletnapján szabadulnak ki. A legenda e formájában egyuttal, ha homályosan is, de a legenda alapeszméjét láthatjuk. Egy óriási falról hallunk, mely egy egész népet körülzár, hihetetlen csoda és különös paradoxon, ez ép a legenda legreálisabb eleme : a fal a valóságban is megvolt, romjai még láthatók és folytatása a kinai és a tibeti kőfal épen áll ma is. Az emberi kéz legnagyobb arányú alkotása, a világtörténet legkorszakalkotóbb eseményének : a népvándorlásnak máig fennmaradt emléke ez óriás kőfal és ennek legendája a Góg-Magóg.

Ázsia őslakói közül — az ó-korban és csakis az ó-korban — fajuk és földjük egész kulturáját csupán azok a népek fejthették ki, melyek egy-egy nagy hegyláncz természetes védfala mögött laktak. Igy a Kaukázus lejtőitől délre, nyugaton és keleten a perzsák, arabok, syrek ; a Himalájától délre az indusok, a hegy másik oldalán északon a kinaiak. A hegyláncz védte őket a külellenség elől és hosszú ezredévek alatt háborítatlanul önmaguk közt maradva, kifejthették azt a pompázó kulturát, melyet a Nyugat nem mindenben ért el. E népek a hegyen túl levő földről és népekről keveset tudtak. Homályos fogalom volt előttük az észak, barbár birodalom, a hol a népek oly kegyetlenek mint klimájuk. De hallhattak valamit a Gobi sivatagról, hírt kaphattak a végtelen orosz síkon háborgó néptengerről, megsejthették a közelgő veszélyt, mely egy nap kikerülhetetlenül reájuk fog csapni. A félelem és bizonytalanság ez érzetében látom én a legenda csíráit. Minden a mi túl volt a hegyen, az volt az Észak, az elátkozott birodalom, honnan nem várhattak semmi jót, ott volt a Góg-Magóg. Innen a gyakori profécziák egy északi barbár betörésről az ó-testamentumban és innen az ítéletnapról, azaz a népvándorlásról szóló jóslat az Apokalypsisben.

De védelemről is gondoskodtak a kelet elpuhult népei. Háborús ellenállás lehetetlen lett volna, tehát megcsinálták azt, mire csak keleti fantázia, gazdagság és rabszolgahad volt képes :

az óriás védfalakat. A kinaiak kőfallal veszik körül a birodalmukat és ugyanakkor épül az óriás fal a Kaukázusban ugyancsak a népkhaosz; a Góg-Magóg ellen.

Természetes, hogy ily óriás fal keletkezéséről, építéséről legendák keletkeztek. E legendák mind megegyeznek abban, hogy a fal egy rettenetes nép, a Góg és Magóg körülzárására épült, és a mennyiben minden népnek emlékezetes harczai voltak, az »észak rémével« e legendák igen korán összevegyültek és már első feljegyzőik is hol az ókor összes — úgy a kelet mint a nyugat — legendáit maga köré gyüjtő Nagy Sándor alakjához fűzték, hol engedve a helyi tradicziónak, építését arab vagy török hősnek tulajdonították. E viszszásság ellen már jóeleve tiltakozott az arabok lelkes történetírója, Abulféda (XIII. sz.) és visszautasítva a görögök mithológiai túlkapásait, féltékenyen a maga nemzete számára foglalta le a fal legendáját.

»Nagy Sándor, — írja Abulféda — miután egész Észak-Afrikát hatalmába kerítette és megalapította Alexandriát, kelet felé ment, hogy Dara ellen indítson háborút. A bennszülött királyokat uralma alá hajtotta és Darat megölte ... Egyesek még azt mondják, hogy keletről északra vonult és a népeket, melyeket Góg-Magógnak neveznek, fallal körülzárta. De ha meg akarjuk tudni az igazat, ezt nem ez a Sándor tette, de Dhu-l-karnein (a kétszarvú), kiről Isten a Koránban szól. Ez a király régebben élt, Ábrahám korában, és egyesek őt Feridunnak, mások más királynak tartják. Tévednek, a kik a fal megalapítójául a görög Sándort tekintik ... Dhu-l-karnein Es-sab volt az, a kit Isten e földön nagy hatalommal ruházott fel és a ki hatalmas birodalmat alapított és Góg-Magógot fallal körülvette.«[1] A fal tehát a valóságban is megvolt, ebben nem és kételkedhetünk. Ott húzódott a Kaukázus hegyszakadékaiban a Fekete-tengertől a Kaspi-tóig. A falról egész positiv adataink vannak, Tacitus,[2] Strabo,[3] Plinius,[4] Jordanes beszélnek a Pylae Caspiae-kről. Ázsiai utazók,[5] a legrégibb időktől

[1] Abulféda: Historia Anteislamica. E duobus codicibus bibliothecae regiae Parisiensis edidit latina versione auxit H. O. Fleischer. Lipsiae 1831. Liber II. cap. II. p. 79.

[2] Tacitus: Historiae I. 6. Claustra Caspiarum.

[3] Strabo rendkívül sokszor említi: legrészletesebben II. köt., 23—26. fej.; továbbá XI. köt. 13. fej. stb., l. az Indexet »Pylas Caspias alatt.

[4] Portae Caucasiae, magno errore multis Caspiae dictae, ingens naturae opus montibus interruptis repente . . , citraque in rupe castello (quod vocatus Cumania) communito ad arcendas transitu gentes innumeras. — Hist. mundi VI. a. 12. fej.

[5] A fal történetéről l. Bruzen de la Martinière. Le grand Dictionnaire Geographique Paris, 1876. Caucase Mur du- szónál. A *Góg-Magóg* legendára vonatkozó legkitünőbb munkák: Arthuro Graf: Roma, nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo (l. a függeléket). Turin, 1883. Giovanni Marinelli: Gog e Magog, Leggenda geo-

napjainkig, mind látták e falat,[1] sőt látta és leírta maga Vámbéry Ármin is.[2]

Ez óriás kőfal a keleti legendáknak valóságos góczpontja, kiaknázhatatlan kincsesbányája lett. Ez irodalomban való sajnálatos járatlanságom miatt, itt — kitünő forrásaim nyomán [3] — csupán azokat mutathatom be, melyeket fordításban meg tudtam kapni.

A fal legendáihoz tartoznak azok a feljegyzések, melyeket a középkori arab geographusoknál találunk. Igy Abulféda említett történetén kívül még *Geographiájában* is megemlékezik Góg-Magógról és a falról, de csak annyit mond, hogy látta a falat és úgy tudja, hogy azon túl lakik a Góg-Magóg nép; magát a népet és az országot nem látta. (Geographie traduite par Reinaud. Paris 1883. II. k.) Edriszi XIII. századbeli arab geographus, ki az egész középkorban elismert tekintély volt, részletes, de igen balga leírást ad Góg-Magógról. Szerinte Jadsuds (gog) jól művelt ország, földje termékeny, folyók, síkságok, dombok váltakoznak ott, lakói körülbelül akkorák, mint az európaiak és jámbor népek. Madsuds földje ellenben silány, a férfiak és nők 27 hüvelyknél nem nagyobbak, arczuk kerek, teljesen szőrrel van fedve, füleik lelógók, beszédjük fütyüléshez hasonlít, rettenetes gonosz, kegyetlen nép. Nagy Sándor uralma előtt e nép gyakran kitört a hegyekből és a környéken rémes

grafica. »Cosmos« Guido Cora folyóirata, 1882—1883. évf.; továbbá Marinelli: La geografia e i padri della chiesa. Roma Civelli, 1882. Kisebb értekezések: Lenormant: Magog. (Fragment d'une étude sur le chapitre X de la Genése.) Le museon, 1882. Peschel: Über die Völker von Jagog und Magog. Lipcse, 1877. I. Böhmer: Wer ist Gog und Magog. Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie, 1897. p. 327.

[1] Yule: The Book of Marco Polo. London, 1903.

[2] Az újabb utazók közül, azt hiszem, számunkra legérdekesebb lesz Vámbéry Ármin feljegyzése, mit teljes terjedelmében közlök:

... Alkalmam volt ama napokban Kizil Akhond társaságában kirándulást tennem az atabegekhez (a jomutok kelet felé lakó törzse) és a göklen turkománokhoz és ezt én azért tartottam érdekesnek, mivel ez alkalommal megláthattam nagy részét azon falnak, melyet Nagy Sándor építtetett a sivatagnak már akkor is rettegett lakói ellen ... Ezen őskorbeli építmény-emléknek nyugati végét nem láthattam, és azoknak a mesés tudósításoknak sem vagyok hajlandó hitelt adni, melyeket hallottam róla. Keletnek, úgy tartom, két helyütt leltem meg végpontjait, az egyiket északkeleti irányban Gümürtepétől, a hol nagyobb várromok jelölik a fal kezdetét, egészen a tengerparton, a másikat az Etnek folyamtól mintegy 20 angol mértföldnyire délnek, szintén közel a tengerparthoz, s e két vonal az Altin-Tokmakon valamivel felül jön össze ... Az egész meglehetősen hasonlít egy hosszan elnyúló sánczvonalhoz, melynek közepéből minden ezer lépésnyire egy-egy hajdani torony alapjának romjai emelkednek ... Kizil Akhond, az én tudós kísérőm, nagyon csodálkozott azon, hogy Szeddi Iszkender, azaz a Sándor-sáncz, melyet a dsineknek a nagy uralkodó parancsára kellett építeniök, engemet annyira érdekelnek. (Vámbéry: Középázsiai utazás. Pest, 1865. p. 127.)

[3] L. különösen Graf értekezésében *La legenda epica* fejezetet.

pusztítást vitt véghez. Ezért Nagy Sándor őket fallal bekerítette. (Edrisi Geographie ford. Jaubert. Paris 1836. II. k. 416. l.)

Ez a leírás, mondanunk sem kell, tisztán legenda és mint látni fogjuk, nagyban egyezik a Sahname ide vonatkozó részletével. Szerencsénkre Edriszi munkájának más helyén hitelesebb adatokat is szolgáltat Góg-Magógról, illetve a falról. Elmondja két régibb arab író nyomán Salam tolmácsnak utazását a Gog-Magóg-falhoz.

Wathek kalifa (342. Kr. u.) egy éjjel azt álmodta, hogy a fal, melyet Nagy Sándor emelt Góg-Magóg körülzárására, megnyílt. A kalifa magához hivatta tehát Salam el Tardjemin tolmácsát, ötven fegyverest adott melléje és megbízta, hogy vizsgálja meg a falat és tegyen neki róla jelentést. Salam a megbizatásról a következőben számol be: »Serra Men Ra-ból indultunk el Arméniába, innen az arany trónusú királyhoz értünk; ez az alánok királyához utasított, a ki öt vezetőt adott nekünk és 27 napi utazás után elérkeztünk a Basdjirts (baskir) birodalom határához. Egy hónapon át lakatlan, elpusztult vidéken utaztunk, melyről azt mondták nekünk, hogy Góg-Magóg népe pusztította el a vidéket. Végre megérkeztünk a falhoz. Százötven öl magas faragott kőfal melynek közepén egy ötven öl magas vaskapu van, melyet huszonöt öles oszlopok tartanak. Az egész szerkezet vaslemezekből áll, rézzel borítva. A vár kapitánya minden pénteken lóra ül tíz lovas kíséretében, kik óriási kalapácsokat visznek és háromszor napjában megdöngetik a kaput, hogy figyelmeztessék Góg-Magóg népét, hogy az őrség résen van. Salam kérdésére, hogy láttak-e már valakit Gog-Magóg népei közül, azt felelték, hogy egy alkalommal a szél három embert átfujt a falon, ezek huszonhét hüvelyknél nem voltak magasabbak.« (Id. mű II. k. 416. l.)

A tisztán költői feldolgozások közül csak egyet, a legszebbet tudom bemutatni, a Sahnahme ide vonatkozó episodját.

»... Mikor a nagy Iszkender (Sándor) meghódította a nyugatot, kelet felé ment. Egy gyönyörű várost talált útjában, melyet sem szél át nem jár, sem por be nem lep. A harangcsengésre, mely az elefántok hátán hangzott, a város vénei előjöttek hódolni és Nagy Sándor megkérdezte tőlük, van-e országukban valami hires csoda? Ezek siránkozva panaszkodtak a sors forgandóságáról és így szóltak:

»Az a hegy, melynek csúcsát felhők borítják, oka szívünk bánatának, oka temérdek kínnak és vérnek: Jadsuds és Madsuds gyötri lelkünket. Ha ők megjelennek országunkban, vészt és pusztulást okoznak. Olyanok ők mint az állatok; a nyelvük fekete, a szemük vérszínű, az arczuk fekete, a foguk mint a vaddisznó agyara, ki tudna nekik ellenállni? Testüket szőr borítja, a mellük sötétszínű, a fülük lelógó mint az elefánté. Ha lefekszenek egyik fülük a vánkos, a másikkal takarják

testüket, minden nőstény ezer fiat szül, ki tudná számukat megszámlálni?

Hordákba verődnek mint az állatok és futnak mint a vadszamarak. Tavaszszal kígyó az eledelük, kövérek lesznek és üvöltenek mint a farkasok; majd füvet esznek; de a nagy melegben elszárad a fű és lefogynak és hangjuk vékony lesz, mint a galamboké.

»Ó, király, ha megszabadíthatnál tőlük!«

Nagy Sándor erre megtekintette a hegyeket és elrendelte, hogy a kovácsok hozzanak rezet, bronzot és súlyos kalapácsokat; meszet, köveket, fát mind óriási mennyiségben. És eljöttek a világ összes kőművesei és a hegyek gerinczén két óriási falat emeltek, melyek egész a csúcsig értek, és a fal kétszáz öl széles volt. Minden öl magasság után egy réteg szenet tettek, erre rezet és a fölé ként és mikor a földtől a csúcsig minden készen volt, naftát vajjal kevertek és azt végigöntötték az anyagokon. Meggyujtották a szenet, mit százezer kovács fujtatott, a hegy dörgő szelet bocsátott ki üregéből és a melegség megremegtette a csillagokat.

Igy szabadult meg a világ Jadsuds és Madsuds népétől.

II. Az Európában elterjedt Góg-Magóg-legendának forrása a Nagy Sándor regény. Ismeretes, hogy Nagy Sándor világhódító útjáról mindenütt, a hol megfordult, sőt ott is, a hol nem járt, legendák keletkeztek. Azsia népei versengve költötték hírét és dicsőségét a nagy uralkodónak, igyekeztek útjának minél rendkívülibb színezetet adni: e képtelen legendákkal leplezték titkon saját küzdelmeik kudarczát. E legendákat tudtunkkal Alexandriában írták össze először, időszámításunk első századában. A munka szerzője, Nagy Sándor híres íródeákja után, magát Callisthenesnek nevezte, talán hogy fantasztikus történetei könnyebben hitelre találjanak. Misztifikácziója ugyancsak felesleges volt, mert e könyv a legkisebb kételyt sem keltve, a középkornak valóságos szenzácziója volt.

Már a II. sz.-ban ismeretes volt Európában,[1] a IV. sz.-ban készíti Julius Valérius[2] az első latin fordítását és ugyanekkor készül a syr és az örmény fordítás. A IX. sz.-ban a latin fordításnak egy jól alkotott kivonata jelenik meg Epitome Julii Valerii czímen,[3] melyet Vincent de Beauvais változatlanul bevett a *Speculum Historiaeban*. A XI. sz.-ban a latin szövegnek még egy sokkal rövidebb kivonata jelenik meg a *Historia*

[1] Az itt következő adatokat Paul Mayer: Le Roman d'Alexandre le Grand. Paris, 1886. cz. könyvéből veszem, mely eddig a legbővebben tárgyalta ezt a kérdést.

[2] Kiadta Angelus Majus. Bibliotheca Classica Latina. Páris, 1824. t. 74.

[3] Kiadta Zacher Halle, 1867.

Alexandri magni regis Macedoniae de proeliis, vagy röviden *Historia de proeliis,*[1] melynek 1494. strassburgi kiadásából fordította Haller János *Hármas Istoriájának* első részét: *Nagy Sándornak egy néhány nevezetesebb dolgait.* A Pseudo-Callisthenes e három, már terjedelmében is nagyon eltérő feldolgozásáról az összehasonlítás szempontjából röviden itt csak annyit: e három szöveg egyezik abban, hogy mindegyik három különálló fejezetre oszlik: Alexanderi ortus, actus et obitus; minden másban annyira különböznek, hogy szerintünk nem is egymás származékai. Ezt a Góg-Magóg-legenda különféle vonatkozásai is bizonyítják. Maga a legenda sincs meg minden szövegben. A Pseudo-Callisthenes alapszövegét nem ismerjük. A különböző korokból fennmaradt húsz nagyon eltérő kéziratról összefoglaló tanulmány még nincs. Teljes terjedelmében tudtommal csak a *B.* jelzésű van kiadva.[2] Az időrendben mindjárt ezután következő *C.* kéziratból Müller csupán azt a lapot adta ki, a hol a Góg-Magóg-epizód fordul elő.[3] A legendából itt csak annyi van, hogy Nagy Sándor a Caspi-kapukba huszonhat szennyes népet zár be; ezek között az első *Τὼδ, Μαγὼδ*; a bezárt, nagyobb részt költött nevű népek közt szerepelnek még az *Ἀλανες* és a *Εαρμαντίαχοί*. A Pseudo-Callisthenes többi kéziratát nem ismerjük, így nem tudjuk, melyekben található meg a Góg-Magóg-episod és mely népekkel kapcsolatban. Azt azonban még lesz alkalmunk bizonyítani, hogy különösen a magyar ethnogenetikus kutatások szempontjából, mily fontos volna e kéziratokat és az ott előforduló népneveket ismerni.

A Pseudo-Callisthenes származékai közül nem mindegyikben található meg a Gog-Magog episod. Nevezetesen nincs meg *Julius Valérius* fordításában és hiányzik az *Epitome*ből. Váratlanul megjelenik a XI. sz.-beli *Historia de proeliis*ben és ettől kezdve a legtöbb Nagy Sándor regény feldolgozásban megtalálható.[4] A nagyon is kivonatos és hiányos *Historia de proeliis*-ben természetesen a legenda is hiányos és csonka. Nagy Sándor csodatettei közt fordul elő és hadd álljon itt ez a részlet Hallerünk fordításában: »*Tizenkét királyon vészen győzedelmet Nagy Sándor.* Ezentúl Tartarin tartomaniába érkezik Nagy Sándor és ott tizenkét Királyt rekeszt meg Gogot, Magogot, Agathant, Magehont, Alekbort, Apelmait, Limutot,

[1] A Historia de proeliis számtalan kiadványát l. Hain Repertorium Bibliographicum. Stuttgart, 1836.

[2] Bibliotheca Scriptorum Graecorum. 8. köt. Paris, F. Didot, 1846.

[3] 139. l. id. kiadás.

[4] Megtalálható mindazon feldolgozásokban, melyek a Pseudo-Callisthenes egy feltételezett alapforrásából származnak; hiányzik ellenben mindazokból, melyek történeti szöveg nyomán készültek Arrianus vagy Curtius után. Igy hiányzik Ilosvai Nagy Sándor históriájából, melynek forrása Curtius egy latin verses feldolgozása.

Sunust, Rohet, Redemet, Cemarret, Kalleleat«. (Haller Hármas Istoria, harmadik nyomtatás. Pozsony, 1767. p. 67.) [1]

A Historia de proeliisben még egy helyen szerepel Góg-Magóg és ez a hely minket annyival inkább érdekelhet, mert ugyanitt Magyarországról is történik említés és ettől kezdve ebben a kapcsolatban minden szöveg felemlíti Magyarországot.

A Nagy Sándor történetnek utolsó részében (obitus) külön fejezet a *Végrendelet* és a Historia de proeliisben Nagy Sándor birodalmai közt szerepel Góg-Magóg és Magyarország. Ezt a részt is Haller fordításából közöljük: »Nagy Sándor Testamentuma: Antiochus Syriának légyen gondviselője egész Góg-Magóg határáig. Arrideust Peloponesuson rendeltem: Arristust Indiákon Gubernatornak: Nikanor Seleucián vigyázzon és Hellespontuson uralkodgyék: Ismakhus Magyar Országon, Haulus Armenian, Liokhus Dalmatián és Sicilián légyenek Fejedelmek: Simonnak az én Notariusomnak Kappadociat, és Paphlagoniat rendeltem, Kassander és Roboas a nap folyóvizéig uralkodgyanak. Az ő Attyuk Antipater Ciliciának Ura legyen.« (73. l. id. kiadás.) [2]

Figyelemreméltó adat Magyarország említése e XI. sz.-beli latin széphistoriában. Forrása kétes. Lehet hogy csupán annak tulajdonítható, hogy épen ebben az időben volt a honfoglalás és elkezdődtek a rablóhadjáratok és a magyarok rémhírétől visszhangzott egész Európa. Ebben az esetben egyszerű becsempészésről van szó és akkor ez adat jelentősége egyenrangú ama nagyszámú és értelmetlen magyar vonatkozásokkal, miket különösen a későbbi ó-franczia eposokban fogunk találni. Ennek semmi különösebb irodalmi jelentőséget nem tulajdonítunk.

Egyes elszórt nyomok azonban arra engednek következtetni, hogy kivételesen ennek az egy magyar vonatkozásnak lehet más forrása is és sokkal mélyebb jelentősége. Adataink vannak ugyanis, hogy századokkal a Pseudo-Callisthenes népszerűsítő latin kivonatai előtt már elterjedt a Nagy Sándor legenda, vagy legalább is a Góg-Magóg-episod. Ez egyrészt figyelemreméltó dokumentum a középkor görög tudásáról, másrészt világot vethet a Nagy Sándor regény egy-két ethnikai

[1] Ugyanez a szöveg a Haller által használt 1494. strassburgi kiadásban (Nemzeti Múzeum Inc. c. a. 623.): Post hec abiit Alexander et inclusit duodecim reges cum eorum exercitibitus, qui et tartarin dicebantur idem Gog et Magog. Agatam, Magehan Aleghtor, Appelmai, limith. Sunij etc.

[2] . . . Antiochus Syrie presit usque ad introitus Gog et Magog. Arrideus teneat peloponesium iura. Arristus indias teneat et gubernet. Nichanor seleucis dominetur. Item teneat elespontum. Ymachus ungarie imperio dominetur. Haulus armenia possideat. Lyochus dalmacias et siciliam regat. Simon notarius meus capadocie et pelagone imperet. Cassander et Roboas teneant usque ad fluvium qui dicitur sol. Antipater genitor eorum cilicé sit dominus. (Az említett latin kiadás.)

eltérésének okaira. Ily adatokat elsősorban a patristikában találunk. A III. vagy IV. sz.-ban élt Szt. Methodius a Revelationes-eiben egy helyen dióhéjban a Góg-Magóg-legendát adja. »Alexander Magnus — írja Methodius — Gog et Magog propter eorum turpitudinem in Caspiis montibus incluserit«.[1] A bezárt népek száma huszonhat. Ha a felsorolt népneveket összehasonlítjuk a Pseudo-Callisthenes két ismert (*B* és *C*) szövegében található népnevekkel, úgy azt találjuk, hogy itt némi azonosság van.[2] Ez egyrészt azt mutatja, hogy a népnevek nem egészen önkényesen költöttek, és világosan bizonyítja, hogy a középkori írók ethnikai ismereteiket a Pseudo-Callisthenesből (vagy annak feldolgozásaiból) merítették. Ez feltételezteti, hogy a XI. sz.-beli Historia de proeliis magyar vonatkozásának forrása esetleg a Pseudo-Callisthenes egy még ilyen át nem nézett kézirata. Hogy feltevésünk mennyire jogosult, azt egy mindennél régibb dokumentum fogja igazolni, hol a Góg-Magóggal kapcsolatban félreismerhetetlen *magyar* vonatkozást láthatunk és egyszersmind kétségünk sem lehet, hogy e dokumentum forrása a Pseudo-Callisthenes volt: e dokumentum az *isteri Eticus Cosmographiaja.*

E munka és szerzője annyira ismeretlen és még oly kevéssé méltatott a kritikai irodalomban, hogy mielőtt az adatokra térnénk, rövid magyarázatra szorítkozunk. Élt a III. vagy legkésőbb a IV. sz.-ban a Duna mellett, valószínűleg Pannoniában, egy Eticus nevű scytha tudós, kinek Cosmographia című munkájáról az európai könyvtárak különböző korokból több kéziratát őrzik.

Ezek közül a legrégibb és a leghitelesebb a British Museum VIII. k.-ből való pergamentje: Incipit liber Cosmographi Etici philosophi. Stilo editus et a Hieronymo prbro in latinum translatus címmel.[3]

[1] Maxima Bibliotheka Veterum Patrum Lugduni. 1677. III. k. (Graf) 29. l.

[2] A világosabb összehasonlítás kedvéért hadd álljanak itt ezek a népnevek: *a)* a Pseudo-Callisthenes *B)* szövegében: Magog, Cinocefali, Nuvii, Fonocerati, Siriarorii, Sonii, Catamorgori, Imantopodi, Campani, Samondri, Ippii, Epambori; *b)* a Ps.-C. *C)* szövegében: Gog Magog, Anugi, Egi, Esenae, Dylar, Fotinei, Farisei, Zarmantiani, Caloni, Arghimardi, Anufagi, Tarbei, Alani, Fisolonicei, Saltari; *c)* a Revelationesben: Gog Magog, Mosech, Thubal (ez a biblia hatása), Anog, Ageg, Athenal, Cephar, Pathini, Hei, Libii, Cumei, Pharilei, Ceblei, Lamarchiani, Charchanii, Amathartae, Agrinardi, Alani, Anufagi, vel. Cinocephali, Caribei, Thasbei, Phisolomici, Arceni, Saltarei. (Id. kiadás id. helyen.) L. még Graf, 532. l.

[3] Eticusra vonatkozólag l. Ethicus et les ouvrages cosmographiques intitules de ce nom. Paris, 1852. (E könyvet sem Graf, sem Marinelli nem említik; ők Ethicus munkáját csak a lipcsei kézirat kiadásából ismerik; Heirinch Wuttke: Kosmographie des Istrier Aithikos im lateinischen Auszuge des Hieronymus. Leipzig, 1853.)

Ez a Hieronymus presbiter, a ki nem fordította, de kivonatolta a munkát, a kiadók szerint maga Szent Jeromos volt.

Innen következtethető, hogy Eticus a IV., még inkább, hogy a III. sz.-ban élhetett. Munkája elsőrangú irodalmi curiositas : Cristianorum opinio de mundo, valóságos basisa és dokumentuma a kezdődő keresztyén tudomány első tapogatódzásainak. Mi itt csak a Góg-Magógra vonatkozó részleteket tárgyalhatjuk, de nem akarjuk említetlenül hagyni egy-két igazán megkapóan érdekes mondatát. Igy Eticus polemizál három más scytha tudóssal, Clonthes, Aeriphus és Mantuanussal a levegő és az ég súlyáról : Reprehendit Clonthem et Aeryphum philosophos Scytharum astrologus et Mantuanum, in vanum multa edidisse ; reprehendit eos quod coelum pro aere et interdum aer pro coelo posuerunt, cum tenuis sit aer, et coelum valde spissum. (60. l. id. franczia kiad.) Ime a legrégibb európai tudományos polemia és Eticustól kell megtudnunk, hogy scytha tudósok is voltak.

Góg és Magóg népét Eticus a griffekkel és a törökökkel azonosítja :

»Áttér azután ez a filozófus — írja a kivonatban Szt. Jeromos — az északi népekre és a szigetekre, a griff nemzetre, kik az óczeán közvetlen közelében laknak, honnan az ősrégi rege szerint a szászok nemzetsége ered és vad harczok után Germaniába jutott : ezek a legesztelenebb népek, melyeknek erkölcse, mint a vadállatoké, mint a strucczok, krokodilok és skorpioké. Ott laknak az északi földrészen, a többi nemzetek közt, a hyperboreusi hegyek mögött, hol a Tanais ered, mindenünnen irtózatos hideggel körülvéve . . . Ezen a vidéken semmi hasznos nem terem, csak vadállatok, vad gulyák és ménesek sokasága, ez utóbbiak kiválóbbak és kövérebbek, mint a többi nemzeteknél . . . Itt-ott dús az aranytermés.

Az északi óczeán partján, hallatlan és elképzelhetetlen vadságban laknak a törökök . . . gyalázatos, ismeretlen, kegyetlen, bálványimádó, parázna, a fajtalanság, vérfertőzéstől elvadult nép, innen kapta nevét : Góg és Magóg ivadékai.«

Következik a népek leírása, mely megegyezik a Sahnaméval (az arczuk szőrös, a nyelvük fekete, a fülük lelógó stb.).

»Ez a nép — folytatja Eticus — az Antikrisztus idejében nagy pusztítást fog véghez vinni . . . átkos fajzatukkal, a Caspikapukba zárt seregükkel.«[1]

[1] Gentes et insulas septentrionales hic philosophus adgreditur, Gryphas gentes proximam partem Oceani, unde ait vetusta fama processisse Saxonum sobolem et, ad Germaniam proeliorum feritate processisse et struthionum gentes sultissimas, quae velut ferarum . . . vel crocodillorum et scorpionum genera sunt. Inter alias gentes ad Aquilonem juxta Hyperboreos montes habitant ubi Tanais amnis exoritur, nimio frigore undique circumvallatae ; . . . Ea regio nullam frugem utilem gignit, sed bestiarum multitudinem, et pecorum, et equorum qui eminen-

Sajátságos vegyüléke ez a leírás a keleti és a keresztyén Góg-Magóg-legendának. Nem új előttünk a változat, de feltűnő európai kelte és régiségénél fogva ; gondoljuk meg, a IV. sz.-ból való. Van azonban a Cosmographiában még egy kitétel Góg-Magógról, melyre mindennél nagyobb súlyt helyezünk : ez a »Nagy Sándor által berekesztett népekről szóló külön fejezet.« E részt is szószerinti fordításban közöljük.

»Nagy Sándor, a nagy és mindenféle csel kihasználásában híres és cselekedeteiben kiváló férfiú, mikor északon e gonosz és álnok népeket, a Gogokat és Magogot és *Honorgokat,* e minden emberi formából kivetkőzött és testük és lelkük minden izében kegyetlen nemzeteket megpillantotta . . . iszonyú ijedség és félelem fogta el : ezek minden piszkot esznek, gyűlölik a jót, az édeset és az élvezhetőt, szeretik a rosszat s az irtóztatót, húsevők és vért isznak, borzadnak a jótól és örülnek a rossznak. Ezeket látva a kiváló fejedelem a fájdalomtól eltelve s a csodálattól megdöbbenve, sokkal inkább mint el lehetne gondolni — önmagából kikelve szólt : »Jaj a mézzel folyó termőföldnek, ha a kígyók és vadállatok oda bejutnak! Jaj a föld lakóinak, ha ezek egyszer győzedelmeskedni fognak«. Fohászkodott és oltárokat épített a Chelion hegyén és áldozott és éjjelnappal imádkozott Isten tanácsát és könyörületét kérve, végre nagyszerű dolgot eszelt ki : ugyanis Isten hatalma megsegítette ; rettenetes földrengés volt azokban a hegyekben, milyent azelőtt sohasem láttak, vagy hallottak, a hegyek egymásra torlódtak a próféta jóslata szerint : »Kelj fel, a hegyek hirdessék a te ítéletedet és a föld erős alapja«. Megmozdultak a hegyek és megdördültek a dombok és iszonyú ropogással egymáshoz közeledtek a hegyek egész egy stadiumnyi távolságra«.[1]

tiores sunt et utiliores quam in aliis gentibus . . . Habet aurum optimum in aliquibus locis.

Inhabitabant enim Oceanum Boricum, in quo finitima barbarica inauditia, et abdita, in qua Turchi inhabitant . . . gens ignominiosa et incognita, monstrosa, idolatra, fornicaria, in cunctis stupris et lupanariis truculenta, a quibus et nomen accepit, de stripe Gog et Magog.

Quae gens Antichristi temporibus multam faciet vastationem, cum semine pessimo eorum prosapia reclusa post portas Caspias. (II. köt. II. fej. 41. §. id. kiad.)

[1] Alexander enim, vir magnus et in omnium adinventionum utilitate famosissimus vel operibus insignis et egregius, tam pravas gentes et perfidas, ut supra diximus, ad aquilonem cum comperisset Gogicas et Magogicas et *Honorgias* forma et omni lineamento transformatas et truculentissimas tam in vita quam et in membris omnibus, quod dicit legentibus et audientibus immensum incutit pavorem atque terrorem ; omnes spurcitias comedentes animosas, et odio habentes bona atque dulcia et delectabilia, amantes mala pravaque et horribilia, philosarcas, et cruorum potatores, odientes bonum, diligentes malum. Haec videns egregius princeps, nimio moerore affectus et stupore vehementissimo territus ultra quam credi potest, consternatusque ait : »Vae terrae fructiferae ac melliifluae si ingruerint in ea tot serpentes et bestiae ! Vae habitatoribus orbis cum istae coeperint triumphare«. Ingemuitque,

És Nagy Sándor ezt az űrt kitölti és így berekeszti a Gog Magog és Honorg népet.

Bármily bizarr is e leírás, már ilyen változatban is láttuk a legendát. E részletből ránk nézve legfontosabb a gentes Gogicas Magogicas et Honorgias együttes említése, melyet mint tanulmányunk egyik legfontosabb adatát itt külön leszögezünk. Mint puszta történeti adat ez a legrégibb, mit nemzetünkről eddig ismerünk, kétszáz évvel régebbi, mint az eddig ismert legrégibb adat, mint Jordanes Hunugari-jai. (Fölösleges is említenünk, hogy a III. sz.-ból való Honorgius teljesen azonos az V. sz.-i Hunugarussal és a X. sz.-beli Hungar és Ungar-ral. Filológiai értelemben itt csak a g-nek igen könnyen magyarázható metatéziséről van szó.) Az ethnogenesis szempontjából ránk igen fontos, hogy nemzetünkről szóló legrégibb adat a Góg-Magóg nemzettel kapcsolatban fordul elő. Az a tény, hogy ez adat a III. sz.-ból való, mutatja nekünk, hogy az ázsiai magyarokra és az ázsiai magyarok őshazájára vonatkozik. Viszont az a tény, hogy Európából való és hogy Nagy Sándorral kapcsolatban, azaz magában a már annyiszor bemutatott Nagy Sándor legendában fordul elő, mutatja nekünk, hogy ez nem származhatik közvetlenül Eticustól. Vagyis Eticus ezt készen vette máshonnan. Ez ismét azt tételezheti fel, hogy kell lenni az európai irodalomban Eticus Cosmographiajánál is régibb munkának, melyben Góg Magóg a Honorg nemzettel együtt fordul elő. És e munkát nem is volna nehéz megtalálni. Egy pillantás Eticus korának irodalmára, világosan mutatja, hogy ez csak a Pseudo-Callisthenes lehet: a húsz kézirat közül egy vagy esetleg több. Ceterum censeo, a Pseudo-Callisthenes a magyar ethnogenetikus kutatások szempontjából átvizsgálandó.

Ha ez adatot megtaláljuk, ez esetleg a Historia de proeliis magyar vonatkozását is megmagyarázza.

Eticus művének későbbi sorsáról keveset tudunk. Marinelli szerint egyáltalán nem olvasták és előttem ugyancsak rejtély, mikép jutott neve Thuróczi krónikájába.[1]

Eticus, szerintem, forrása lehetett az első egyházatyáknak, kik megemlékeztek Góg-Magógról (Szt. Methodus, Szt.

aedificavitque Aras in monte Chelion, immolatisque hostiis Deo, deprecatus est tota die et nocte. Dei consilium et misericordiam quaerens, invenitque artem magnam: nam praecurrente potentia Dei adfuit terrae motus magnus in montibus illis qualis ante nunquam fuerat visus neque auditus, et convenerunt montes adversus montes secundum vaticinium profetae: »Surge, dicant montes judicium tuum, et fortia fundamenta terrae«. Hinc eium montes commovebantur et colles clamabant quia magno impetu proximaverunt se montes isti usque ad stadium unum.

[1] Thuróczi Eticus egy mondatát idézi, mely azonban nála nem fordul elő: »Turci, ut Heticus Philosophus tradidit in Asiatica Scythia, ultra Petriccos montes et Tracontas insulas, contra aquilonis ubera, sedes genitrices habuere«. (Chronica Hungarorum, 54. l. ed. Schwandtner.)

Jeromos stb.) és lehet, hogy ép Eticus néhány adata okozta azokat a fokozatos eltéréseket, melyeket a Pseudo-Callisthenes egymást követő latin kivonataiban találtunk. Egyéb szerepe aligha volt a Cosmographiának, mikor a fényes Nagy Sándor regény megjelent, ez lett további forrása minden Góg-Magóg legendának úgy a költészetben, mint a történetben, sőt a középkori földrajztudomány sem tudott elzárkózni e mindenre kiterjeszkedő legenda elől.

Mielőtt ezek ismertetésére térnénk, a legnagyobb és legbefejezettebb Nagy Sándor regény Góg-Magóg-episodját mutatjuk be.

A középkori irodalom egyik legterjedelmesebb és legcsodálatosabb alkotása a Roman d'Alexandre, Lambert li Tors et Alexandre de Bernai közös munkája.[1] A filológia még messze van e munka keletkezési feltételeinek, forrásainak és művelődéstörténeti jelentőségének megállapításától. Mint óriási megdöbbentő dokumentum áll a kritika előtt és ismereteink még csak a felderítő kutatásoknál tartanak. Mi itt csak a Góg-Magóg-legendával és a magyar vonatkozással foglalkozhatunk és ezekről is csak annyit állapíthatunk meg, hogy az epizódnak sem a Sahname, sem közvetlenül a Historia de proeliis forrása nem lehetett. Itt is, valamint másutt is a regényben, az ismeretlen közvetítő tényezők egész légióját tételezzük fel.

A Roman d'Alexandreban a Góg-Magóg-legenda Nagy Sándor indiai harczai közt fordul elő. Egyik leghatalmasabb ellenfele, Porus végső eszközül Gos Margost hívja segítségül, kik a törökök földjéről jönnek 400.000 emberrel. Góg-Magóg itt két király.

Or a semons en Bautre tous ses hommes Porrus
et tous caus d'Oriant que n'i remagne nus.
cil des desers i furent dusc'a bones Arcus ;
Gos et Margos i vienent de la tiere des Turs
et cccm. hommes amenerent u plus.
il ent jurent la mer que pour sire a Netnus
et le porte d'infier que garde Celebrus,
que l'orguel Alixandre torneront a reus.
pour cou les enclot puis es estres desus,
dusc'a l'tans Ante-Crist n'en istera mais nus ;
et sunt XXXVII, roi o tout l. dus,
cescuns o tel esfort com il pot avoir plus.
quant furent tout ensamble cm furent et plus. (300. l. id. kiad.)

A csatában azonban Gos és Margos is súlyosan megsebesült (l. az igen érdekes csataleírást a 306. oldalon) és végül Porus is megadja magát (312. l.) és akkor Góg-Magóg elvonul.

[1] Kiadta Henri Michelant a stuttgarti Litterarischer Verein XIII. kötetében.

Gos et Margos s'ent vont ; perdu ont de lor gent ;
Xm. en furent mort et navré iiiic.
porter les font en biere, et si se font dolent,
maudient Alicandre et quanqu'a lui apent ;
fie a putain le claiment et plain d'encantement.
Alicandres l'ot dire, por poi d'ire ne fent ;
il jure Dame l'Deu et cou qu'a lui apent.
que deca le montagne, les andra, s'il les prent.
a esporon le siuent mult esforciement.
Tout droit as mons de Tus s'en va Gos et Maigos,
et li rois Alicandres est mis en lor esclos.
ains les mons, est a aussi joins et si apos
que ses cevaus en fu en sanc dusc'as argos,
li autre passent outre, escapé sunt a nos ;
et li rois fet cierkier ces pietruis et ces cros
que nus de caus n'i soit ne caiis, ne repos.

A végrendeletben is előfordul Góg-Magóg és Magyarország is, de itt is eltérés van a *Historia de proeliistől.* Itt Góg-Magógot Antiochus kapja, Magyarországot Perdicas :

»Hungrie vus claim quite que tienent iiii roi
Qui vus en serviront en pais et sans desloi. (516. l.).

a Historia de proeliisben Góg-Magót Antiochus kapja és Magyarországot Imachus.

A Nagy Sándor legendák a Roman d'Alexandreban érték el csúcspontjukat, minden feldolgozás közül ez a legnagyobb és legtarkább, gazdagságában összehasonlíthatatlanul fölülmúlja ősforrását a Pseudo-Callisthenest. Ily terjedelmes munka természetesen nagy feltűnést keltett a középkorban és számos utánzóra és fordítóra talált. Ez mind jelentékenyen hozzájárult a Nagy Sándor regény népszerűsítéséhez és terjesztéséhez. Ne feledjük, a *Roman d'Alexandre*-ról szólva, már Anonymus korában vagyunk : hány krónikában, verses feldolgozásban, vagy bibliai magyarázatban terjedt el már ekkor a Nagy Sándor regény, vagy legalább is a Góg-Magóg-epizód. A középkori kíváncsiság valami különös előszeretettel fordul e bizarr legendához és nyomát találjuk a legkülönfélébb művekben.

Igy Domenico Scolari XIV. sz.-beli költő *Alessandreida*-jában :

»E come trovo le genti Gog
e ancora gli Magog
nei Monti Caspi gli serro
e per arte magica gli ordenò. (*Marinelli).*

Fazio degli Uberti a *Dittamondo* cz. költeményében.

La vidi come le grand' oste mena
Vincendo Ircani Sciti con Armini
E come Gog e Magog incatena. *(Marinelli)*

Továbbá a turini *Bibliotheca nazionale* egy elhamvadt kéziratából írta ki még Graf a következő szakaszt :

D' Ynde si naist vng grans mons
Qui est une grans regions
C'ons appelle mont Capien
Illecques a une gens sans bien
Que Alixandres dedens enclost,
Et sont la gent Goth e Magoth
Qui char d'ome menient creve
Et bestes comme gent mesecreve.
(Image du monde ; Graf p. 561.).

Christian de Pisan a *Livre du chemin de longue estude* v. 1470.

Vi les mons de Caspie, au clos
Sont Gog et Magog bien enclos
De la savldrot, quant Antécrist
Vendra contre la loy de Crist. (Graf 562.)

A Nagy Sándor regényen kívül a Góg-Magóg még egy igen különös, a középkor egyik legkevésbbé kiderített legendájával, a *János papcsászár* legendájával keverődött. A mennyiben e legendának magyar változatát is ismerjük, röviden e kérdésre is kitérünk.[1] A legenda eredete körülbelül a következő :

A XII. század közepén a keresztes háborúk hódításait nagy veszély fenyegette. A muzulmánok egyre növekedő hatalma félelmes arányokat öltött, a tatárok közeledtéről ijesztő rémhírek keringtek, 1144-ben Edessa elesett és a jeruzsálemi keresztyének védelem nélkül maradtak. Nagy volt a rémület, mikor váratlanul az a hír terjedt el, hogy egy hatalmas ázsiai király, Jézus vallásának híve, János papcsászár a pogányokon nagy győzelmet nyert és seregével Jeruzsálem felmentésére siet, azonban a Tigrisen nem tud átkelni és a fagy beálltát várja . . . Mi volt e mese alapja, ki hozta e hírt Európába, máig sincs eldöntve, annyi tény, hogy mindenütt hitelre talált. III. Sándor pápa levelet írt János papcsászárhoz, mit Fülöp püspöknek kellett volna átadni, de — a mi nem csoda — a papcsászárt és országát nem találta meg. A következő században megjelentek a tatárok és elpusztították fél Európát, de távozásuk után is János papcsászárról a legenda fennmaradt és a keresztyén világ tovább érdeklődött iránta.

Ezután már határozott irányt nyer a monda, világos lesz a mesés elemek keveredése : és aligha tévedünk, ha itt egy ázsiai Nagy Sándor legenda változatát tételezzük fel, mely a keresztes hadak útján jöhetett Európába és a tatárok betörésével különös aktualitást nyert. Egy hamisított levél adott a legendának

[1] E fejezethez külön forrásokul felhasználtuk : G. *Brunet :* La Legende du Pretre Jean. Bordeaux, 1877. *Zarncke :* Der Priester Johannes. Lipcse, 1879. Petis de la *Croix :* Historie de Gingisiscan. Paris, 1710.

újabb irányt. E levél VII. Lajos franczia királyhoz szólt,[1] de későbbi eredetű és másolatai a középkorban nagyon elterjedhettek, Zarncke 96 ilyen kéziratot ismer.

Petit de la Croix említi, hogy tulajdon birtokában van egy ilyen levél, melyet azonban hamisítottnak tart (id. munka 321). E levélből megtudjuk, hogy János papcsászár: valódi neve Ung khán, és Gog és Magog összes népeinek ura; a keresztségben János nevet nyert, magát papnak nevezi, mert áldoz az oltárnál és a jog és igazság alapján király. Lajos franczia királytól néhány keresztyén lovagot kér, hogy birodalmában a lovagság intézményét meghonosíthassa.

Lajos király válaszáról, a lovagok küldéséről hallgat azonban a krónika. De ez mind nem volt akadály ahhoz, hogy kifejlődjön és elterjedjen a legenda, hogy Góg-Magóg országnak ura János papcsászár, kiben a keresztyénség bizodalma vagyon. Újabb tápot, illetve megerősítést nyert a legenda a középkori ázsiai utazók feljegyzéseiben, különösen Marco Polo nagyon elterjedt könyvében, ki a leghatározottabb alakban beszél János papcsászár országáról. Előadásából egész világosan egy ázsiai Nagy Sándor legendájára lehet ismerni.

»Ung khán — írja Marco Polo — oly hatalmas volt, hogy a kívüle leghatalmasabb uralkodó, a világ meghódítására induló Genghiscan, nőül kérte leányát. Ung khán erre éktelen haragra lobbant: »Hogyan, hát van merészsége feleségül kérni az én leányomat, hát nem tudja, hogy ő (Genghiscan) az én szolgám és alattvalóm. Eredj és mondd meg neki, hogy inkább elégetem a leányomat, semmint neki adjam feleségül és most úgy illenék, hogy őt kivégeztessem, mint hűtlen árulót, ki ura ellen tör«.[2] Genghiscan erre hadat üzen Ung khánnak, a ki a csatában elesik.« Ez idézet szórul szóra megfelel a Darius és Nagy Sándor közti jelenetnek, azzal a különbséggel, hogy ott Nagy Sándor győz és elveszi Darius leányát Roxánt.

Még egy helyen szól Marco Polo János papcsászárról, mely egyszersmind egyik legpozitivabb földrajzi adat Góg-Magógról.

»Tudjátok meg, hogy Tenduc város volt János pap fővárosa, hol székhelyét tartotta, mikor a tatárok felett uralkodott. És ott laknak még az örökösei. Az a Jorge, a kiről szóltam, a pap leszármazottja, a mint mondtam és elbeszéltem. És ő uralkodik János pap óta. És ez az a hely, a mit Goc és Magoc országának nevezünk, de itt Ung és Mugulnak nevezik, mert ebben

[1] A levél mása: C. Baroniis: Annales Ecclesiastici Lucques. 1746. XIX. köt. 450. l. 1177. szept. 27.

[2] Comment n'a il grant vergoigne de demander ma fille a femme? Et a si set bien que il es mon homes et serf. Retornez a lui et li ditez que je ferrie avant ma fille ardoir que je li donasse a fame; et que il convient que je le met a mort si comme traitre et desloial qui est contre son seigneur. (Le livre de Marco Polo ed. Panthier. Paris, 1865. p. 173.

a tartományban két nemzetség élt, mielőtt a tatárok elköltöztek volna. Ung volt az ország ősi nemzetsége, Mugul volt a tatár és azóta nevezik őket néha Mugulnak a tatárok helyett.«[1]

A XVI. sz.-ban János papcsászárról már minden európai nyelvre fordított szép historiák keletkeztek, melyek közül különösen érdekelhetnek minket Oswald der Schreiber munkája, melyet a szerző saját bevallása szerint Magyarországon írt és legfőkép John Maundeville angol lovag latin munkája, melyet Valkai András magyarra fordított: »Cronica melyben megirattatik Prister Johannis, azaz a nagy János pap császárnak igen nagy császári birodalma, ki Indiában bir igen nagy bőv földen«.[2] Kolozsvár 1573. (Szabó Károly I. m. 94. l.)

Maundeville munkáját nem volt alkalmam megszerezni. Valkai krónikájából hiányzik Góg-Magóg említése, a mit úgy látszik az eredeti szöveg több más részletével együtt hagyott ki. Jóllehet Valkai krónikájának nincs semmi irodalmi értéke, mégis igen érdekes műveltségtörténeti dokumentum, hogy akkor, mikor minden nyelvre lefordítják a Prister Johannes legendát, bármely csonka állapotban, a magyar irodalomban is megjelenik.

A János papcsászár legendája volt a Góg-Magóg-legendának utolsó változata, tudtommal az európai folklore-ban más történeti vagy költött személylyel Góg-Magóg nem áll kapcsolatban. Tanulmányunkban még egy utolsó oldalról akarjuk vizsgálni e legendát, a középkori szorosabb értelemben vett tudományos felfogásban, a középkori földrajz és történetben.

III. A csillogó keleti legendák a halványabb nyugoti költői feldolgozásokon kívül a Góg-Magóg-legenda az irodalomnak még egy hozzánk közelebb álló ágazatában, a középkori történetírásban is rendkívül elterjedt. Minden változat közül minket ez a műfaj fog érdekelni leginkább, mert hozzánk is ez úton jutott el és e változatok kutatásával reméljük fellelni Anonymus ismeretlen forrását.

A középkori krónikáknak majd mindegyike — épen a bevezetésben — felemlíti ezt a legendát; csaknem minden európai nemzet Anonymusa — több-kevesebb etymológiai szeren-

[1] »Sachiez que an ceste cité de Tanduc estoit la maistre cité ou prestre Jehan tenoit son maistre siège, quant il seigneurioit les Tartars. Et encore y demeurent ses hoirs; (örökösei) Car cestui Jorge (ez a fejedelem neve) que je vous ai nommé est du lignage au prestre, si comme je vous ai compté et dit. Et est le seigneur depuis Prestre Jehan. Et ce est le lieu que nous apellons pais Goc et Magoc; mais il l'appallent *Ung* et *Mugul*, car en ceste province avoit deux generations de gens avant que les Tartars partissent de la. Ung estoient ceulx du pais, Mugul estoient les Tartars; et pour ce sont il aucune fois appelez Mugul pour les Tatars«. (Le Livre de Marco Polo, ed. Panthier. Paris, 1865., 216. l.)

[2] L. Binder Jenő értekezését Prister Johannes Egyet. Phil. Közl. 1866. (Pintér Jenő: A magyar irodalom története. II. köt. 99. l.)

csével — Góg-Magógtól származtatja saját nemzetét. Elengedhetetlen hagyománya volt már ez a középkori történetírásnak. Kezdődött még az első egyházatyák első feljegyzéseiben, kik a népvándorlás korában minden Európába tört új népben az Apokalypsisban megjósolt Góg-Magóg eljövetelét látták. Természetesen folytatódott ez a hagyomány a későbbi történetíróknál is, kik az egész középkoron át, még jóval Anonymus után is, a »patres«-ek közé tartoztak.

A Góg-Magógnak ilyen etymológiai és ethnikai értelmezését különben, mint már említettük, megtaláljuk még a keresztyén irodalom megkezdése előtt a középkori történetírás legnagyobb tekintélyénél: Josephus Flaviusnál. Josephus a scytha néppel azonosítja Góg-Magógot [1] és ez egyetlen mondatával elvetette magját ama zavaroknak, melyeket a későbbi időben, a scythákkal azonosoknak tartott népek származásának magyarázatainál az egyházatyák és történetírók támasztottak és meghonosította a szokást Góg-Magógnak határozott ethnikai értelmet adni. Josephus nézetét követték az első egyházatyák közül Eucherius Lugdunensis (V. sz.),[2] Cosme Indicopleustae [3] (VI. sz.), Rhabanus Maurus,[4] a későbbiek közül Zonaras,[5] Rupertus Tiutensis. Viszont akadtak igen korán egyházatyák, a kik tiltakoztak a Góg-Magóg népének ilyen vonatkozásai ellen és fejtegetéseik nemcsak a legendára vonatkozólag, de művelődéstörténeti szempontból is igen becsesek. Az első, a ki Josephust cáfolta, Szt. Jeromos volt.[6] Cáfolata minket magyarokat annyiból is érdekelt, mert, úgy látszik, ez lett forrása amaz ismeretes levélnek, melyet a honfoglalás korában egy

[1] Antiquitatum Iudaicarum Liber. I. Cap. VII.

[2] Commentarii in Genesim Patr. Migne 50. köt. 957. l. Magog Scythae, Madai Medi, Javan Joni etc.

[3] Christianorum opinio de mundo. Collectio nova Patrum. Paris, 1707. p. 131: Filii Japhet Gomer et Magog Madai et Javan et Elisar ut indicet Hyperboreas gentes Scytharum et Medorum deindeque Jones et Graecas nationes. Graf.

[4] Coment. in Genesim. Patr. Migne, 107. köt. 526.; l. még De Universo Patr. Migne, 111. köt. 354. l. Gomares enim a Gomer nunc Galatae dicuntur Magogas suos posteros nominavit Magog nunc Scythae vocantur.

[5] De Trinitate et Operibus eius libri. Patr. Migne, 167. köt. 363. l. Filii namque Japhet fuere septem: Gomer a quo Galathae et Magog a quo Scythae et Madai a quo Medi etc. F. Marinelli és Graf adata.

[6] Szt. Jeromos igen érdekes fejtegetéseiből helyszűke miatt csak néhány sort közlünk, mint a középkori felvilágosultság egyik legérdekesebb példáját: »Judaei et nostri judaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes et innumerabiles, quae trans Caucasum montem et Maeotidem paludem et prope Caspium mare ad Indiam usque tendantur et has post mille annorum regnum esse diabolo commovendas, quae veniant in terram Israel, ut pugnent contra sanctos, multis secum gentibus congregatis . . . Quae nos omnia lectoris arbitrio concedentes . . . (Sancti Eusebii Hieronymi Commentariorum in Ezechielem. Patr. Migne 25., köt. 356. l.)

névtelen barát írt a magyarok eredetéről, melyben szintén czáfolja azt a hiedelmet, hogy a magyarok Góg-Magóg ivadékai volnának.[1]

Szt. Ágoston szintén kikel az etymologizálás ellen ; rámutat, hogy tévednek, a kik a gétákat és massagetákat, a név kezdőbetüinek egyezése miatt, Góg és Magógnak tartják.[2] Nézetében mindenben osztozik Primasius, ki viszont fejtegetésében igen szép példáját adja a középkor nem felvilágosult gondolkodásának ; szerinte Góg és Magóg nem a geták és massageták, de azok a népek, a melyekbe belebujt az ördög.[3]

Sevillai Izidor egy helyen scythákknak [4], máshol gótoknak [5] tartja Góg-Magógot, Andrea Caesariensis viszont a húnokkal azonosította.[6]

A magyarázatok különfélesége egyre változtatta és terjesztette a legendát és a későbbi történetírók előtt is elengedhetetlen szokássá vált Góg-Magógról megemlékezni. A magyaroknak épen az ezredik évben való megjelenése még újabb erővel eleveníti fel a köztudatban soha ki nem aludt legendát. Láttuk már a honfoglalás korában keletkezett névtelen levelet, nem sokkal később keletkezett a Góg-Magóg egyik legkülönösebb változata, mely a legendák átalakulásainak is egy igen érdekes példája. A Góg-Magóg-legenda minden elemeit itt a magyarokra, Magyarországra, a dunántúli avar gyűrűkre és Nagy Károlyra találjuk átírva.

Az európai politikai kérdésben a honfoglalás a Morva birodalom megsemmisülését, Németország és Arnulf leghatalmasabb ellenfelének, Szvatopluknak bukását jelentette ; de jelentette egyszersmind a magyaroknak szabad rabló útját a gazdag német városokba. A német történetírásban így kifejezésre jutott a vád, hogy Arnulf hozta Európába a magyar

[1] Ez ismeretes levelet többször idézik történeti kézikönyveink, írójául egy anonym német barátot tartanak, a ki a levelet Dado verduni püspökhöz írta. Részemről ugyanezt a levelet megtaláltam a Dom. Acheri-féle gyüjteményben (Veterum aliquot Scriptorum Spicilegium. Paris, 1675. 12. köt. 349. old. : »Epistola Cuiusdam abbatis Monasterii Sancti Germani ad. V. episcopum Virdunensum de Hungris« czímen. Tehát a levél nem Dado-hoz, hanem V. verduni püspökhöz szólt. A Histoire Littéraire de France (VI. köt. 408. old.) szerint a levél a montfauconi apátságból származik és Wickfrid verduni püspökhöz szól. Ugyane levélnek egy XI. századbeli kéziratát őrizi a bécsi udvari könyvtár 956. számú kódexe, írója egy állítólagos Rabanus. (L. Marczali : A honfoglalás kútfői.) A levél különben néhol egész szakaszokban szórólszóra követi Sz. Jeromost.

[2] Sancti Augustini : De Civitate Dei Patr. Migne 41. köt. 675. l.

[3] Primasius. Patr. Migne, 68. köt. 918. l.

[4] Isid. Hispalensis Etymologiarum liber XIV. Patr. Migne, 82. köt. 500. l.

[5] Historia de regibus Gothorum. Patr. Migne, 83. köt. 1059. lk.

[6] Commentarius in Apocalypsim Maxima Bibliotheca Veterum Patrum ed. Margarino de la Bigne. Lugduni 1687. 627. l.

veszélyt, ki Szvatopluk ellen szövetkezett az ördögi néppel. Könnyű volt rájuk sütni a Góg-Magóg eredetet : Nagy Károly e rettenetes népet átszorította a Dunán balra és ott erős clusákba (avar gyűrűk) zárta. Arnulf kiszabadította őket a hegyekből és így származott a világra a szörnyű vész az átkos szövetségből. E vádat legerősebben Liudprand krónikájában találjuk az Antapodosis I. k. 5. és 13. fejezetében.[1]

Mielőtt most Anonymusra és forrására térnénk, a Góg-Magóg-legenda még egy utolsó és nem kevésbbé érdekes változatát mutatjuk be, mely annyiból is nevezetes, hogy épen olyan nemzeti legenda, mint Anonymusé és a köztudatban épen úgy, sőt még erősebben fennmaradt, mint nálunk. Ez az angolok híres Goemagot legendája : melyet *Gotfried of Monmouth Historia Regum Brittaniae*[2]-ban olvashatunk, mi csak oly latinul írt tisztán nemzeti krónika, mint Anonymus munkája. A honszerző Brutus (a brittek őse) Albion őslakói, a szigetóriások ellen folytatott harczaiban találkozik a legfélelmesebb óriással, Goemagoggal, kit királyi társa, Corineus öl meg és azt a helyet, honnan Goemagogot letaszította, a mai napig Goemagog sziklájának nevezik.[3]

[1] Fölösleges volna e részleteket itt közölni. Liudprand krónikája most jelent meg igen könnyen hozzáférhető magyar fordításban : Középkori Krónikások. VI—VIII. köt. Szerkeszti Gombos F. Albin. Budapest, Athenaeum.

[2] Ed. San Marte Halle, 1854.

[3] . . . A szigetnek akkoriban Albion volt a neve, s egynéhány óriást kivéve, nem lakott ott senki. De a kies helyek, halakban bővelkedő folyók, a gyönyörű erdők letelepedésre csábították Brutust és társait. Bejárták tehát a földet, a felzavart óriásokat a hegyi barlangokba űzték és miután közös vezért választottak, felosztották egymás közt az országot. Művelték a földet, házakat építettek, rövid idő alatt az ország oly virágzó lett, minha már ősidőktől fogva művelték volna. Brutus a szigetet saját neve után Britániának, társait britonoknak nevezte, így akart nevének örök emléket állítani. . . . Egy alkalommal kedve támadt az óriások ellen harczolni, kik az ő tartományában nagyobb számmal voltak, mint a többiben, melyet társai kaptak. Ezek között az utálatos szörnyek közt volt a tizenkétöles Goemagot, ki oly szörnyű erős volt, hogy egyetlen rántással, gyökerestől tépte ki a tölgyfát, mint valami mogyorófavesszőt. Ezen a napon, míg Brutus a kikötőben az Urnapját ünnepelte, Goemagot húsz óriással meglepte őt és társait és szörnyű pusztítást vitt véghez köztük. Azonban a britonok mindenfelől segítségükre siettek és végül győztek és Goemagot-ot kivéve, mindenkit leöltek. Őt Brutus élve akarta elfogni, hogy lássa küzdelmét Corineussal, a ki e küzdelemre már rég készült. Corineus tehát lelkendezve nekigyürkőzött és elvetve fegyvereit, birokra hívta Goemagot-ot. Megkezdődött a küzdelem, itt Corineus, ott az óriás karjaikkal hevesen kapkodnak, hogy egyik a másikat átölelje és ölelésével leszorítsa, de csak a levegőben hadonáznak. Nemsokára azonban Goemagot iszonyú erővel megragadja Corineust és három bordáját betörte, kettőt a jobb oldalon, egyet a balon. Corineus erre haragra lobbanva, összeszedte minden erejét és Goemagot-ot vállaira kapta és a milyen gyorsan csak tudott, a közeli parthoz futott. Egy kiálló magas sziklacsúcsra kúszott és vállán levő

Az angol konzervativ népszokásokban mai napig nyoma maradt a legendának. A köztudat azt tartja, hogy a sziget első lakói Góg és Magóg voltak ; ennek emlékére Londonban a Guildhallban két óriási faszobor áll »The Giant Gog« és »The Giant Magog« és a lordmayor-választás napján a czeremóniás menetben elől viszik a két szobor viaszkmását, mint Albion őslakóinak szimbolumát. Itt említhetjük, hogy London közelében mai napig van egy Magog nevű város és bizonyára angol tradicziő következménye, hogy az Egyesült-Államokban is van egy ily nevű város (l. Encyl. Brit. 34. k.).

Áttérünk most dolgozatunk leglényegesebb részére, a magyar Góg-Magóg-legenda bemutatására és eredetének kikutatására.

Ismeretes dolog, hogy Anonymus krónikájának bevezetésében, illetve első fejezetében olvashatjuk az ethnogenetikus mesét, hogy »Scythiának első királya volt Magog, Jafet fia s azon nemzetet Magog királyról nevezték Mogernek«. Ha figyelemmel olvassuk e részletet, úgy könnyen kiérezhetjük, hogy nemcsak ez a legenda, de az egész fejezet idegen átültetés. Ez a fejezet nem tartozik szorosan a »magyarok tetteihez«, ez egy általános történeti bevezetés Scythiáról, a Tanaisról, Góg-Magógról, Nagy Sándorról ; egy egész kis világtörténelem kivonata és összefoglalása. Találunk pontos számadatokat (Cyrus perzsa királyt háromszázezer emberrel megölték, Darius elveszte nyolczvanezer embert) Scythia fekvésének földrajzi meghatározását, szokásainak, erkölcseinek leírását stb., mindez természetes nem történhetik források nélkül. Ez egyes elemeknek külön-külön lehettek már forrásai, de az adatok együttes említése egy közös forrást tételez fel. Ezt a bevezetést nem Anonymus írta, de készen, a mint van, vette a külföldtől.

A fejezet egész határozottan mutatja két, eredetileg különálló legendának : a Scythiáról szóló mesés hírek és a Góg-Magóg-legendának összeolvadását. Könnyű e találkozás magyarázatát adni : középkori történetíróknak Ázsiáról való hiányos ismereteit a Scythiáról fennmaradt legenda fedezte, Scythia pedig a keresztyén világ előtt Josephus Flavius óta azonos volt Góg-Magóggal. Láttuk a Góg-Magóg-legenda fejlődését, hogy az összeforrást megértsük és az Anonymusig vezető utat meglássuk, egy pillantást kell vetnünk a Scythiáról szóló legendák philogenesisére.

Az európai irodalom a Scythiáról szóló legendákat Herodotostól kapta. Ő írta össze először — mily forrásból azt nem tudjuk — mindazokat a meséket, miket a középkori krónikák

iszonyatos terhét a tengerbe dobta ; azonban a meredek szikláról ő maga is lebukott és teste foszlányokká szétzúzódott és vérével festette a hullámokat. Ezt a helyet, az óriás letaszításáról, a mai napig Goemagoknak, vagy Goemagot ugrásának nevezik«. (I. köt. 16. fej. 18. l., id. kiadás.)

Scythiáról felemlítenek és mindazt, a mit Scythiáról ma még tudni vélünk. Fölösleges említeni, hogy e legendák nem jutottak közvetlenül Herodotostól a középkor birtokába : a közvetítők hosszú sora teszi külön érdekessé e kérdést. A fejlődés e fejezetét itt nem tárgyalhatjuk, Herodotostól kiindulva csak az utolsó legdöntőbb közvetítő, az első latinul írt történetíró Pompeius Trogus munkája tartozik reánk.

Nézzük mindenekelőtt miben állott a Scythiáról szóló középkori legenda ? Ennek megállapításához alapul vehetjük bármelyik középkori történetírónak Scythiáról szóló munkáját, a mennyiben közös forrásuak, a lényegesbe mind egyeznek : vegyük tehát Anonymust.

Mit mond Anonymus Scythiáról ? Igen nagy föld az északi résztől a Fekete-tengerig terjed, mögötte vagyon a Tanais nevű folyó nagy ingoványokkal, Scythiának kelet felől való határánál pedig a Góg és Magóg nemzetek laktak, kiket Nagy Sándor berekesztett. A scythák régiféle népek, bölcsek és szelidek, csaknem semmi vétek nem vala köztük. Nem voltak mesterséggel készített házaik, hús, halat, tejet és mézet esznek vala. Nem voltak paráznák sem. Később azonban oly kegyetlenségre vetemedtek, hogy dühükben emberhúst ettek és embervért ittak. A scytha nemzetet egy uralkodó sem hódította meg ; a scythák ugyanis Darius perzsa királyt nagy csúful megszalaszták s elveszte ott Darius nyolczvanezer embert. Ugyancsak a scythák Cyrus perzsa királyt háromszázharminczezer emberrel megölék. Ugyancsak a scythák magát Nagy Sándort is, Fülöp király és Olympiász királyné fiát, csúful megszalaszták. Mert a scytha nemzet edzett volt minden bajt kiállani, s nagy termetűek, s háborúban vitézek voltak a scythák, mert semmijök sem lehetett a világon, a mit a rajtok elkövetett sérelemért elveszteni féltek volna. Midőn ugyanis a scythák győzedelmet nyernek vala, semmit sem akartak a zsákmányból, mint maradékaikból a mostaniak, hanem csak dicsőséget keresének belőle és Dariust, Cyrust és Sándort kivéve egy nemzet sem merészlett a világon földjökre belépni. Az említett scytha nemzet pedig kemény volt a csatára, gyors a lovaglásra ; fejökön sisakot viseltek s íjra és nyilazásra a világ minden nemzeténél derekabbak voltak. A scythiai föld pedig a mennyivel távolabb esik a forró égaljtól, annyival egészségesebb az emberi nem szaporodására ; és jóllehet igen téres, még sem volt elég az ott megszaporodott nemzetek táplálására és befogadására.

Ez körülbelül minden, a mit Anonymus s a középkori írók a scythákról mondanak. E leírás egyes elemeit külön-külön mind megtaláljuk Herodotosnál. Nevezetesen, hogy a scythák »régiféle népek« azt Herodotos IV. k. 5. fej. mondja ; hogy nincsenek mesterséggel készített házaik, azt u. o. a 46. fejezetben. Ezt a két dolgot tartották különben a scythák legjellem-

zőbb tulajdonságának. Egyesek a bibliai Góg-Magóg-profécziákban is a scythák jellemzését látják.[1] Hogy a scythák a Tanais körül laknak, azt Herodotos több helyen ismétli, a legbővebben a IV. k. 20. fejezete szól róla. Hogy a scytháknak a tej és pedig a lótej volt a főtápláléka, arról is Herodotos értesít a IV. k. 2. fejezetében; ugyanott részletesen le is írja, hogy készül ez a tej. A Scythiáról szóló legenda alatt azonban a vadságuk és harcziasságukról elterjedt rémhíreket értem, hogy a scythák emberhúst ettek és vért ittak, hogy Dariust megszalasztották, Cyrust megölték és hogy Nagy Sándort is csúful megszalasztották. Szándékosan nem említem itt a származásukról szóló ethnogenetikus legendát, melyet a középkor szintén átvett, sőt átvitt a húnokra s miből Orosiusnál már egy nagyon elmérgesedett változat keletkezett. Nem említem itt ezt azért, mert a legenda nem jutott el Anonymushoz és csoportjához, és eredetük és fejlődésük külön tanulmányt igényel. Nézzük azonban a scythák vadságáról és harcziasságáról szóló legendákat: az emberhúsevést, a vérivást stb. Ezeknek is első forrása Herodotos.

Az emberevésre direkt példát nem találok ugyan Herodotosnál, hacsak az I. k. 73. fejezetében elbeszélt nagyon is mondaszerű episodot nem kell ennek tartanunk. Itt arról van szó, hogy Cyaxar méd király egy kóbor scytha törzset bebocsátott országába, kik azután a vadászzsákmány egy részét adó fejében beszolgáltatták, továbbá a méd gyermekeket az íjazás művészetére tanították. Történt egyszer, hogy vadászzsákmány nélkül tértek haza, mire Cyaxar éktelen dühében kegyetlenül büntette őket. A scythák bosszúból egy rájuk bízott méd gyermeket megöltek és vadételek módjára feltálalták Cyaxarnak és sietve kivonultak az országból. Lehet, hogy e mondának visszhangja jutott el a fenti jellemzésbe. A vérivást azonban egész határozottan állítja Herodotos (IV. k. 64. fej.) és ugyanott a skalpozás szokását is leírja. Herodotos szerint minden scytha vérét issza az első embernek, a kit megölt, viszont a kiket a csatában öl meg, azoknak levágja a fejét és a királya elé viszi, mert csak így van joga a zsákmányhoz. A levágott fejekről azután a bőrt lehúzza és azt a kantárán viseli. Úgy látszik ez a szokás terjesztette el vadságukat és a vérszomjuságokrul szóló legendát.

Cyrus megveretését és megöletését Herodotos a massagéták hős királynéjának, Tomyrisnek tulajdonítja, de a legenda

[1] Falukból álló föld, a népek bátorságban laknak, mindnyájan kerítés nélkül laknak, zárjuk és kapujuk nincs nekik. (Ezékiel XXXVIII. 11.) L. még: Imé, én hozok ti reátok messze földről való pogányt, oh Izraelnek háza . . . kegyetlen nemzetséget, *régi nemzetséget*, oly nemzetséget, melynek nyelvén te nem értesz, meg sem érted, mit szól. (Jerémiás, V. 15.)

könnyen átmehetett a scythákra, mert maga Herodotos is a massagetákat scytha törzsnek tartja (I. k. 201. fej.).

E monda szerint Cyrus csellel akarta meghódítani a massageták birodalmát, megkérte Tomyris királyné kezét, a ki azonban őt visszautasította. Erre haddal támadtak egymás ellen. A massageták serege alig volt a perzsa sereg egyharmada és mégis fényes győzedelmet nyertek. A diadal után a massageták lakomához ültek, mértéken túl sokat ittak és rá elaludtak. Ezt látva a perzsák rátámadtak az elaludt részeg táborra és csaknem az egész sereget lemészárolták, a megmaradottakat elfogták, köztük Tomyris fiát, Sargapasist. Cyrus őt szabadon bocsátotta, de ez szemeláttára megölte magát. Tomyris királyné most összegyüjtötte a seregét és megütközött Cyrussal. Ez volt a világ legvéresebb harcza, mit valaha vívtak. Hosszas küzdelem után a massageták győztek. Maga Cyrus is elesett. Tomyris kikerestette Cyrus holttestét és fejét egy vérrel telt tömlőbe dugta, hogy még holta után is vért igyék. (I. k. 204. fej.)

Darius megszalasztásáról is Herodotosnál olvasunk először. E harczok leírásában igen érdekes adatokat találunk. Itt találjuk leírva a scythák hadi taktikáját, melyet a középkori írók átvittek a magyarokra s a mely teljesen egyezik a byzanczi történetírók idevonatkozó leírásával.

A scythák hadi taktikája a következő volt : elhatározták, hogy színlelt futással a perzsákat a Maeotis mocsaraiba csalják és egy adott jelre üldözőikre támadnak. (IV. köt. 120. fej.) Egy más alkalommal azt határozzák, hogy a perzsákat mindig akkor támadják meg, mikor étkezéshez ülnek. (IV. köt. 128. fej.) A scythák a perzsák közeledtekor segítséget és szövetséget kértek a szomszéd népektől, de ezek ezt megtagadták. Bosszúból a scythák, ugyancsak színlelt menekülléssel, egymásután a perzsákat a szomszéd népek országai felé csalogatják és így rájuk vezetik a perzsa hadat. (IV. köt. 125. fej.) A mondák tekintetében a legérdekesebb a scythák egy ajándékáról szóló monda, mely csaknem analóg a fehér ló regéjével. A scythák Dariusnak követség útján egy madarat, egy patkányt, egy békát és öt nyílvesszőt küldenek. Darius az ajándékot úgy értelmezte, hogy a patkány a mezőn él és így a földet jelenti, a béka a vizet, a madár sok tekintetben azonos a lóval, a nyílvesszőkkel kapcsolatban a hatalmat jelenti ; azaz a scythák meghódolnak előtte. Gabryas azonban, egyike azoknak, kik a magusok hatalmát megtörték, másként értelmezte a küldeményt. Szerinte az ajándékok azt jelentik, hogy ha a perzsák nem repülnek el, mint a madarak, vagy nem bujnak a föld alá, mint a patkányok, vagy nem rejtőznek el a mocsarakban, mint a békák, soha nem látják viszont hazájukat, mert e nyílvesszők által fognak elpusztulni. (IV. köt. 131. és 132. fej.) Ez a par excellence scytha

legenda kétségtelenül testvérlegendája a honfoglalás fehér ló regéjének.[1]

Herodotos azonban sehol sem említi, hogy a scythák nagy véres csatát vívtak volna Dariussal, hol a perzsák nyolczvanezer embert vesztettek, mégis azt hisszük, Herodotostól származik a legenda, hogy a scythák Dariust csúful megszalasztották.

Ezek volnának a Scythiáról elterjedt legendák elemei és első forrásai. Ez elemek Herodotos könyveiben szétszórva a tiszta történeti szöveg közé vannak ékelve. Idővel, különösen a decadens kor iránya hozta magával, hogy a történetírók inkább a legendákat vették át és korról-korra lassankint a tiszta történeti szövegből hagyogattak el részleteket. Természetes és elkerülhetetlen volt, hogy a Nagy Sándorlegendák keletkezésekor a scytha-mondák összevegyültek. Sajátságos, hogy az összevegyülésből a scythák kerültek ki győztesen és végig az egész görög történetírásban azt olvassuk, hogy a scythák Nagy Sándort is megverték. Igy vándoroltak és alakultak át a legendák, nem tudjuk hányszor és hány írón keresztül; annyi bizonyos, a középkor sohasem vett volna tudomást Scythiáról és a legendákról, ha időszámításunk első századában nem akad egy történetíró, Pompeius Trogus, a ki az általánosan dívó görög nyelv helyett nem írja meg latinul a munkáját. Pompeius könyve elveszett, csak Justinus[2] jól szerkesztetett kivonatai őrizték azt meg számunkra. Justinus lett a középkor legolvasottabb történetírója, hatás dolgában csak egy író versenyezhet vele: Josephus Flavius. Feltűnő, mennyire egyezik e két író leírása Scythiáról, a mi eltérés van köztük, az végig megtalálható a középkori történetíróknál, a mi azt bizonyítja, hogy egyik részüknek Justinus, a másiknak Josephus volt az ősforrása. Anonymus krónikája a Justinustól származó történetek csoportjába tartozik.

Justinusnál megtaláljuk a még Herodotosnál említett legendaelemeken kívül a következő figyelemreméltó adatokat. »Scythia kelet felé van, egyik oldalról a Fekete-tenger, a másikról

[1] Nem érdektelen, hogy ugyanez a legenda, — talán megszámlálhatatlan közvetítő szövegen át — Ilosvai Nagy Sándor eposzában a következő változatban van meg. Nagy Sándort a scytha követek kérlelik:

»Ajándékot Sándor, neked mi hoztunk,
Buzát, nyilat, pohárt, mi néked hoztunk.
Tisztességgel tőlünk végyed ezeket,
Búzával tisztelünk mi embereket,
Pohárból tiszteljük az isteneket,
Nyíllal megrontjuk mi ellenségünket. (Régi Magyar Költők, IV. köt. 271.)

[2] Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompei. Nova Scriptorum Latinorum Bibliotheca, Ed. Panckoucke. Paris, 1830.

a Riphei hegyek határolják. (V. köt. 47. fej.) Megvetik az aranyat s az ezüstöt, úgy mint nálunk becsülik. Tejjel és mézzel táplálkoznak stb. (u. o.). Végül hadd álljon itt ez a kis részlet az eredeti szövegben: »Darium Regem Persarum, turpi ab Scythia submoverunt fuga; Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt; Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt. Romanorum audivere, non sensere arma ... nihil victores praeter gloriam concupiscunt.« (II. köt. 3. fej.)

A mint látjuk, ezek már csaknem szóról-szóra azok a mondatok, a melyeket Anonymusnál megtalálunk. Ha összehasonlítjuk Anonymus szövegét Justinus II. k. 2-ik és 3-ik fejezetével, úgy egész világosan láthatjuk, hogy egymásután következő századok kompilatorainak csonkításaiból és toldozgatásaiból keletkezett Anonymus krónikájának I. fejezete.

Egy kitünő német történész, Franz Rühl, egy nagybecsű értekezésében [1] kimutatta Justinus könyvének hatását az egész középkori krónikairodalomra, pontosan megjelölve, mely krónikások merítettek belőle először és mely fejezetek jutottak el a legtávolabb eső nemzetek krónikáiba is. E szerint az első író, ki Justinust használta, Cassiodorus volt, az utolsó, ki még Pompeius Trogust ismerhette, Jordanes. Az egyházatyák közül Justinust használták Ammianus Marcellinus, Hieronymus, Augustinus és Orosius. Orosius nyomán terjesztették Justinust Rabanus Maurus, Albertus Magnus és Abelard. Reánk nézve a legnevezetesebb Justinus-kompilator a X. sz.-beli Regino, ki Justinus II. köt. 2. fej. és a XVI. köt. 2. és 3. fejezetét másolta le, de scythák helyett magyarokat szerepeltet. Nem akarom e helyen Anonymus és Regino még kérdéses viszonyát tárgyalni, azt azonban egész határozottsággal megállapíthatjuk, hogy ez említett I. fejezetben Anonymus semmit sem vett át Reginotól. E fejezetben csupán csak egy mondat van, mely Reginonál specziális és a többi kompilatoroknál hiányzik (A scythiai föld pedig, a mennyivel távolabb esik a forró égaljtól, annyival egészségesebb az emberi nem szaporodására.), ez a mondat azonban megvan Paulus Diaconusnál,[2] kit szintén nincs szándékunk Anonymussal kapcsolatba hozni.

Fölmerül tehát a kérdés, honnan vette Anonymus említett fejezetét?

E kérdésre is Rühl mutatott rá meggyőző pontossággal. *Zu den Quellen des Anonymen Notars des Königs Béla* czímű értekezésében [3] kimutatta, hogy a nagyszámú Justinus-

[1] Die Verbreitung des Justinus im Mittelalter. Leipzig, 1871. L. még A. Gutschmied: Die Fragmente des Pompeius Trogus. Jahrbücher für Philologie. 1885. 219. l.

[2] Mon. Germ. SS. Long. 47. Historia Langobardorum. Az első mondat.

[3] Forschungen zur Deutschen Geschichte. XXIII. köt. 1883.

kompiláczió töredékek közül két csonka, de meglehetősen egyező kézirat (az egyik Bambergben, a másik a Laurentianában őriztetik) mutat a legtöbb hasonlóságot Anonymus I. fejezetével. E kéziratok szerzője egy VI. században élt állítólagos Isidorus, munkájának czíme *Exordia Scythica*. Az itt található leírás Scythiáról mondatról mondatra egyezik Anonymus szövegével. Eltérés csak egyes szavakban, vagy, a mi még különösebb, egyes ragokban, azaz a mondatkonstrukczióban van. Ez egyezések, de még inkább e különös eltérések teszik kétségtelenné, hogy Anonymus krónikájának bevezetését csakugyan e kódexek nyomán írta. A nagyszámú eltérések, Rühl szerint, azt mutatják, hogy Anonymus nem volt közönséges másoló, de feltételeztetnek egy még hozzá közelebb álló alapszöveget. Rühl következtetése csodálatos pontossággal bevált. Tizenhárom évvel Rühl értekezésének megjelenése után Mommsen a *Monumenta Germaniae Historica*-ban a *Cronica Minora*-k közt kiadta Rühl kódexét és a bevezető magyarázatban felemlíti, hogy időközben a vaticáni könyvtárban találtak még két kódexet, melyek néhány szó eltérését nem tekintve Rühl kódexeinek másolatai, azaz változatai. Mommsen e két kódexet *P.* és *U.*-val jelöli. (P.-Vaticano n. 1984. saec. XI/XII.; U-Vaticano Urbinate n. 961. saec. XIV.) és szerencsénkre a kódexek eltéréseit a bambergi kódex szövege közé iktatta. Az ily módon kollaczionált szövegben nagy csodálkozásomra Anonymus legközvetlenebb forrására ismertem. *Mommsen U-val jelölt kódexe egyezik Anonymusnak még azon szavaival is, melyek eltérést mutattak Rühl kódexeitől.*

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyezés korántsem teljes és nem tapasztalható az egész szövegben; csak egy bizonyos sortól kedzve egy bizonyos sorig tart. Ez azt mutatja, hogy az Anonymus-probléma még távol áll a befejezéstől. Mi csak a következő tényeket állapítjuk meg:

Már Marczali Henrik első alapvető értekezésében[1] »*Béla* király névtelen jegyzője« kimutatta, hogy a *Bevezetés* oly személyes színezetű mondatai is, mint »Midőn egykor iskolai tanulságon együtt valánk, s a trójai historiában, melyet én igen megszeretvén, DaresPhrygius és más szerzők könyveiből, miként mestereimtől hallottam vala, tulajdon szerkezetemmel egy kötetbe böngésztem volt, stb.« átvételek. A következő I. fejezetről mindenekelőtt előrebocsátjuk, hogy a fejezetek beosztása nem Anonymustól való, tehát e fejezetet teljes joggal vehetjük még bevezetésnek. Föltételezzük, hogy ez is kompiláczió. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy (a Schwandtner-féle kiadást véve alapul) e fejezet 1—26. sorának forrását nem ismerjük. Nem tudom megmagyarázni, honnan vette Anonymus a Dentu-

[1] Phil. Közlöny. 1877.

moger szót, mit megelőző idegen krónikákban nem találok; Scythia leírása, a prémek oly általános viseletének említése eltér a Justinus-féle kompilációktól. A 10—26. sorig terjedő részek Attiláról, Pannoniáról, Ecilburgról, Ugek stb.-ról való megemlékezések szerintem lehetnek Anonymus eredeti betoldásai is. A 26. sortól kezdve Quod Scythia gens fuissent sapientissima . . . egész a túloldal 10-ik soráig : et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi-ig terjedő rész feltétlenül egyezik a vaticani könyvtár U-val jelölt kódexével. Az a körülmény, hogy csaknem mindaz, a mit Anonymus a megelőző 26-ik sorig mond, az itt következő részben újra ismétlődik, a mellett szól, hogy ez az első rész Anonymus eredeti próbálgatása. Mintegy áttérés a bevezetésből a tárgyra. A 26-ik sortól a jelzett túloldali 10-ik sorig tart az I. fejezet tulajdonképeni tárgya, melynek mind a két szövegét itt bemutatjuk :

Anonymus szövege :

. . . Scythici enim sicut diximus, sunt antiquiores populi, dequibus hystoriographi qui gesta Romanorum scripserunt sic dicunt, *quod* Scithica gens fuisent sapientissimi et mansueti qui terram non laborabant, et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum temptoria de filamentro parata. Carnes et pisces et lac et mel manducabant, et pigmenta multa habebant.

Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eius-

Bambergi kódex :

(Mon. Germ. Hist. Auct. tom. XI p. 319) Scithe (sithe U) antiquiores populi et est posita Scithia in oriente et interclusa est sicut et Gothia (gutthia U) nam ab uno latere mare ab alio montes Riphie a dorso Asia et Tanais Fluvius, primum in ea habitavit Magog, filius Jafet.

Et dicunt quidam, ut *(quod U)*, aliquando fuisset gens sapiens et (om U) mansueta, aetiam nec campos laborabant (bat U.) et nullum peccatum erat inter eos, non habebant domos, sed tantum tendas. Lac et mel manducabant. Vestiti erant de pellibus ferarum, aurum et argentum et gemmas sicut lapides habebant et pigmenta multa.

Non concupiscebant aliena, quia omnes divites erant, animalia et victualia multa habebant, non erant fornicatores, sed solummodo suas habebant

dem terre inveniebantur. Non concupiscebant aliena ; quia omnes divites erant, habentes animalia multa et victualia sufficienter. Non erant fornicatores, sed solummodo unus quisque suam habebat uxorem. Postea vero iam dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatem pervenit, ut quidem dicunt hystoriographi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem, et sanquinem bibissent hominim. Et credo quod adhuc eos agnoscetis duram gentem fuisse de fructibus eorum. (Ez nyilvánvalóan Anonymus közbeszúrása.) Scithica enim gens a nullo *imperatore* fuit subjugata. Nam Darium regem Persarum cum magna turpitudine Scithica fecerunt fugere et perdidit ibi darius *octoginta* (!) milia hominum ; et sic cum magno timore fugit in persas. Item Scithici Cirum regem persarum cum tracentis et XXX. milibus hominum occiderunt.

(uxores ins U) et (om. U. P.) a nullo imperio *(imperatore U)* superati sunt. postea ut dicunt quidam, ad tantam crudelitatem pervenit iam dicta gens, ut carnem humanam manducaret (rent U. P.) et sanquinem biberet (-rent U. P.) Daryum regem cum turpitudine (nem P.) fecerunt fugere predicti Scythi (sythe U. om P.) et perdidit ibi (om. U.) Daryus centum *(octoginta ! !* U) milia hominum et sic cum timorenfugit in Persas. et (om. P.) Cyrum regem Persarum cum trecentis milibus (trecenta milia U.) Persarum (persas U, persis P) occidit occiderunt U. P.)

Item Scithici alexandrum magnum filium philippi regis et regine olympiadis qui multa regna pugnando sibi subjugaverat, ipsum etiam turpiter *fugaverunt.* Gens namque Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant corpore magni Scithici, et fortes in bello. Nam nichil habuissent in mundo quod perdere timuissent pro illata sibi iniuria, Quando enim Scithici victoriam habebant nichil de preda volebant, ut moderni de posteris suis sed tantum modo laudem exinde querebant. Et absque Dario et Cyro

Alexandrum magnum, qui multa regna pugnando sibi subiugavit ipsum turpiter fugarunt *(fugaverunt* U. P.)

Pugnas Romanorum audiverunt sed Romani cum eis non pugnaverunt quia. (Om U. P. ! !) gens illa dura erat (om. U. P.) ad sustinendum omnem laborem, in bello fortis corpore magna (magni U.) nichil habebant quod perdere timerent (timbebant U. P.) quando victoriam habebant, nichil de preda volebant (nolebant U.) nisi tantum laudem exinde querebant, et absque Cyro et Dario et Alexandro

atque Alexandro nulla gens ausa fuit in mundo in terram illorum intrare. Predicta vero Scithica gens dura erat, ad pugnandum, et super equos veloces, et capita in galeis tenebant, et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi, et sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum. (Ez utóbbi is Anonymus közbeszúrása.) Scithica enim terra quanto a torrida zona remotior est, tanto propagandis generibus salubrior. (Ez Regino mondata, vagy Paulus Diaconusé.)

nulla gens ausa fuit intrare infra (om. U. !) terram illorum. — Amasones namque quas audistis, aliquando de gente Scitharum exierunt. Predicta vero (om U.) gens Scitharum erat ad pugmandum super aequos, veloces omnes (om U.) loricati tibias ferro circum dabant, in capite galeas aureas (om U. P.) habebant.

Ime, Anonymus forrása ! Kutatásainkat e forrás megtalálásával lezárjuk. Fölösleges volna itt az átvétel mentségére csak egy szót is vesztegetni : a középkori történetírás értékelésének teljes félreismerését mutatnák e hiú szavak. E korban és még jóval Anonymus után, az írástudás érdeme egyenlő volt az alkotáséval. Mi a befejezésben épen az átvétel jelentőségét akarjuk kiemelni. Egy idegen *írás*műnek átvétele egy idegen országban sohasem lehet a véletlen játéka ; megelőző kulturális törekvések és állapotok annak feltételei. Művelődéstörténeti dokumentum az a tény, hogy az első magyar történet bevezetésében is *ugyanaz* a közismert európai legenda található, melylyel csaknem minden korabeli, sőt megelőző európai krónika kezdődik és e legenda a mi nemzetünk történetében is ugyanazt az etymologiai és ethnografiai értelmezést kapta, mint a mit az összes európai nemzeteknél. Ez idegen legenda átvétele épen az a kapocs, mely már az első magyar irodalmi terméket is összefűzi az általános európai irodalommal ; ez idegen átvétel ád Anonymus krónikájának európai és kulturtörténeti jelentőséget. A maga kicsinységében a művelődés terjedésének fokmérője lehet e legenda átvétele. Megállapíthatjuk, hogy a magyar történetírás előbb vette azt át, mint Románia vagy Oroszország, viszont Lengyelország ez átvételben néhány évtizeddel megelőzött. Ez átvétel egyúttal Anonymus műveltségét is mutatja. És ennek elbírálásában szigorúbb mértéket kell alkalmaznunk, mint az átvétel puszta tényénél. Meg kell állapítanunk e források korabeli értékét, vagyis vizsgálnunk kell, vajon Anonymus forrása korának legtudományosabb, legmodernebb forrásmunkája volt-e, melynek ismerete a legnagyobb korabeli műveltséget és tudást tételezi fel ? E kérdésre már határozott

»nem«-mel kell felelnünk, e korban már nemcsak a latinul, de a nemzeti nyelven írt históriák is tudományosabb és magasabb szellemben voltak megírva. Sőt a kódexek nem is tartoznak az elsődleges forrásmunkák közé: régi elavult történeti kivonatok. Viszont úgy látszik, nagyon elterjedt kézikönyvek lehettek, talán iskolakönyvek, melyek sokáig használatban maradtak. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a bemutatott vaticáni kézirat is a XIV. sz.-ból való.

Bárhonnan vette is Anonymus e legendát, ez átvétel ránk nézve végtelenül becses; az európai szellem első megnyilatkozása irodalmunk első emlékében. Ez átvétellel mutatta meg Anonymus irodalmunk és haladásunk irányát: mely mindig és mindenkor a Nyugat. Ex occidente lux...

Fóti József Lajos.

BOD PÉTER MINT VERSIRÓ.

Ily címmel megjelent dolgozatomhoz (Irodalomtörténeti Közlemények 1912. IV.) szükségesnek látom egy helyreigazító megjegyzést tenni. Bod Péter Szent Hilarius cz. munkáját mint a 18. század verses példabeszéd-szerű gyüjteményét a 17. századi Beniczky Péter Magyar Ritmusai mellé állítom. Ezen nem akarok változtatni most se, de megpótlom azzal, hogy a 18. században Bod Péter munkáján kívül még két ilyen verses gyüjteményünk van: *Magyar Kátó, Molnár Ferenczt*ől, 1789 és *Selectiora adagia latino-hungarica, Kisviczay Péter*től, 1713. Az előbbi Cato mondásait fordítja le, utána pedig összeállít egy magyar közmondás-gyüjteményt versben. Az utóbbi óriási gyüjteményében latin közmondásokat magyaráz magyarokkal, sokszor versben, de prózai formában. Ime egy példa: Kotsis oda hajtya hová Ur akarja az uton a' lovakat; tehát épen úgy, mint Bod Péternél, a kire valószínüleg hatással is volt. Az ehhez hasonló munkákról részletesen szól *Tolnai Vilmos*. A szólásokról címmel (Magyar Nyelv 1909, 1910), de Bod Péterről hallgat.

Szigetvári Iván.

A XVII. SZÁZADI MAGYAR LIRA KLASSZIKUS VONATKOZÁSAI.

Zrinyinek és Gyöngyösinek a klasszikus irodalomhoz való viszonyát már elég pontosan kimutatta az irodalomtörténet. A XVII. századi líra művelőinél azonban csak annyit állapított meg, hogy ismerték a latin irodalmat és történelmet. Művelődéstörténeti jelentőségét azonban sem az epika, sem a líra klasszikus vonatkozásainak nem jelölte meg. Az alábbi néhány sornak az a czélja, hogy ezt a lírára nézve megtegye és megállapítsa azt, a mit ilyen jelenségekből a kor gondolkozásmódjára és ízlésére nézve megállapítani lehet.

Feltűnő a XVII. századnak névszerint ismert lírikusainál és a daloskönyvek névtelenjeinél a gondolatoknak és érzelmeknek klasszikus képekben való gyakori megnyilatkozása. Önként kínálkozik a kérdés: mi köze van az ellenreformáczió bibliás szellemének Cupidohoz, Venushoz, Juppiterhez; a keresztény lelkek egymásért hevülésének Cupido nyilához, Venus ajándékához stb.? Hogyan kerül egy versbe vagy egy verssorba a »galambom«, »virágom« és a »Venusom«, »Dianám«, »Helenám«? Pedig az efféle klasszikus képek Balassától kezdve tarkázzák líránkat, kapcsolatban keresztény és népies képzetekkel. Im találomra egy pár példa:

Friss ékes termetű kedves virágszálom,
Venus kertében nőtt aranyalma-ágam.

Vagy: Gyenge rózsa, szép hattyucska, viola:
Édes lelkem, szép szerelmem, Venuska.

Bibliai képzetek fonódnak össze klasszikus képzetekkel, például ifj. Bethlen István búcsúztatójában (1633.), a mely szerint Zólyomi Dávid annyit veszített az elhúnytban, mint szent Dávid Jonathánban, mert ez volt egyetlenegy hű Achatese és mint magát féltő Piladese stb.

Ezeknek a klasszikai vonatkozásoknak okát és lélektani magyarázatát adni alább megkíséreljük. Előbb néhány vonással a megnyilatkozásukat lássuk.

Már Balassa Bálintnál kezdődik a szerelmi lírának klasszikus reminiszczenciákkal való tarkázása. Még több van a XVII. sz. szerelmi lírájában.

A kegyes jellemzése, testi-lelki szépségeinek, kiválóságainak leírása gyakran történik klasszikus képekkel. Balassa Juliájának Diana adta az erkölcsöt, Minerva az elmét, Mercurius a beszédet, mert kedves barátja mindenik. A másik Sárájának szépsége sokkal felülmúlja Minervát és jóval meghaladja Helenát. Gyakori a Venus huga is, kit nem győznek meg szépséggel a Dianák sem. Dereka hasonló sudárult cziprushoz, járása közelít szép Venus asszonyhoz. Rimai Ilonája a tizedik bölcs Musa, Charis, Venus, ki Paristól »almát vött«. A ki nem hajt a szerelemre, az »hitető alnok szívű« Diana, édesdeden beszélgető Helena vagy vidám szívet szomorító szép Nympha.

A boldog szerelmes nem törődik vele, hogy ifjú Paris Helenáé vagy Dido asszony Aeneasé, csak az ő kegyese legyen az övé, ne másé. Boldogan jár, táncol palotájában és nem törődik Tytius kínjaival és epedéseivel. Vigasztalására és meggyógyulására rendelte az Isten az ő édes szép violáját, Zephirusnak hugát. Boldogságában a Nymphák szép asszonya, Venus elé járul és háláját ajándékkal rója le.

A szerelmi bánat, reménytelen sóvárgás, gyötrődés, boldogtalanság is ilyenféle képekben nyilatkozik meg. A szerelmi bánatában hánykódó lélek állapota olyan, mint a lovaitól elragadott Phaëtoné. A szerelmes szív is — mint Phaëton — »fel s alá vonatik, mert búja nagy vagyon«. Bárcsak Mercurius az világban élne és Juppiter kegyelméből folyóvízzé változtatná, mint egykor Bellist. Ha nincs már reménye a szerelmesnek, ha nem enyhül kínja, azért van, mert Venus pártot ütött ellene és a Venus kertében nőtt aranyalma-ágról nem szedheti meg a gyümölcsöt. Kínja olyan mint Tytiusé, kinek szívét — a poéták írása szerint — a pokolban két sas rágja, de, ha elfogy, ismét újra nő. Kegyetlen fenevad a kegyes, mert az ember mindenféle fenevadat megszelidíthet, sőt Orpheus ékes szavától még a kősziklák is sírtak és Mercurius sípja is álomba ringatta a százszemű Argust, csak az ő édesgető versei szavára és könnyhullatásaira nem ad a kegyes egy jó szót sem. Petrőczi Kata Szidónia is arra kéri csalódottságában a mezők virágait, erdei vadakat és repülő madarakat, hogy szánják és osztozzanak bánatában, a mely nem kisebb, mint Orpheusé volt, mikor Eurydice után búslakodott. De azon még Proserpinának, a poklok királynéjának szíve is megesett, az ő kínján azonban még a Parcák sem segítenek, hanem nyújtják életét. Vannak, a kik szűz Dianára, Venusra és a hatalmas Cupido sebes nyilára esküsznek, hogy szivüknek »égben ér fájdalma«. De mind hiába, mert Venus nem fogja pártját szolgáinak.

A szerelem hatalmáról való gondolatok is ilyen képekben jelennek meg. Balassa után mások is fogadkoznak, hogy elhagyják Cupido zászlóját, mert megrontotta szerencséjüket. Pallas és Mars lesz az uruk, kik megmentik őket Cupido tüzétől. De ez

sem mentő gondolat, mert Marsot is csúffá tette Cupido és ez az eset ékesen tanítja, hogy se Mars Cupidónak nem árt vitézséggel, sem Pallas elmével«. Egy másik versíró Jutkájához esedezik, hogy űzze el bánatát, biztassa szívét szerelme tüzével, mert Dido halálát is a szerelem hatalma okozta. Dedalust is ez döntötte romlásba, mert azért csinálta szomorú véget ért szárnyait, hogy »szeretőjével szemben juthatna«. De még ilyen halált is elszenvedne, csak egyszer lenne Jutkájával mulatása.

De nemcsak a szerelem körébe vágó érzelmek hatásosabb kifejezésére, hanem más gondolatok kidomborítására is felhasználja a líra a klasszikus képeket. Rimainak ú. n. oktató verseiben is sűrűn előkerülnek. Pl. a világ Circe és vigyázzon az ember, hogy ez a Circe meg ne részegítse, különben úgy jár, mint Ulisses szolgái. Beniczky is idézi a szerencse tündéries mivoltának bizonyítására Helenát, Lucretiát, Croesust stb.

Az egykorú hősök kiválóságát mithológiai hősök, görög és római férfiak kiválóságához hasonlítva magasztalják. Zrinyi Miklós, az emlékdal szerint, magyarok Hectora, Hercules termettel felruházott sólyom, a ki mint Juppiter villog több csillagok között, de poéták vezére is, mint Vergilius. A régi magyar vitéz Kádár is úgy oltalmazta az országot, mint Hector Tróját. A már fentebb említett búcsúztató szerint Zólyomi Dávid hű Achatesét és féltő Piladesét vesztette el ifj. Bethlen Istvánban. A halálát siratók bánata Agamemnon szomorkodása Iphigeniáért. Bethlen Elek búcsúztatója pedig az elhúnyt puritánságát Serranusszal, Curiusszal, Catoval magyarázza. Munkás élete Vespasianusé. Bár eljött érte sárga lován Libitina, de Minerva nem hallgat róla, mert életében hű tisztelője volt.

A szatíra is erre a területre csap át, mikor Bocskai gyilkosának, Kátai Mihálynak sírjára felírja, hogy Epicurusnak volt tanítványa, Sardanapalusnak követője, Bacchusnak, Venusnak, Voluptasnak fia. A labancz gúnydal Antiochus sorsára utal, a kit kevélységéért mennykővel sujtott Juppiter(!), mikor a zsidókat üldözte.

Sok példát hozhatnánk még fel a klasszikus vonatkozásokra a XVII. század névleg ismert lírikusaiból és a daloskönyvek névtelenjeiből, de utalásul ennyi is elég. Az epikusok lírai helyeit szándékosan mellőzzük. Különben is csak egyes változatokban különbözik a fel nem említett helyek frazeológiája attól, a mit röviden összegeztünk. Ha már most ezt a frazeológiát egy kis körültekintéssel megvizsgáljuk, megállapíthatjuk belőle a XVII. század ismeretkörének bővülését, megváltozott esztétikai ízlését és a szerelmi líra megváltozott színezetét.

Minden kornak megvan a maga vezető gondolata, uralkodó eszméje. Ezen vezető gondolat körül fordul meg az illető kor minden olyan eseménye, a melyet a történetíró első tekintetre észrevesz. De az uralkodó gondolat köré mások is sora-

koznak. Ezek a gondolatok a kor kulturális látókörének határait jelölik.

A vezető gondolatok is, meg a szellemi élet határait jelző egyéb gondolatok is a korok művészetének különféle ágaiban öltenek alakot. Ezek a megnyilatkozási formák a kor ízlésének bizonyságai. A korszellemnek mindenféle irányú megnyilatkozása legközvetlenebben az irodalomban történik, mert itt a gondolatoknak összetartozása és egymásba fonódása is legszembeötlőbb. Hiszen az irodalom par excellence associativ művészet, a mi különösen a lírára illik. Az érzelmek és gondolatok kifejezése tehát az asszociáló szellemi tevékenység által történik olyképpen, hogy az eredeti hatáshoz számtalan associativ tényező járul. A legkülönfélébb érzelmek, a különféle korok lelki életének legtarkább változatai és legfinomabb árnyalatai csak ilyen módon öltenek és ölthetnek kifejező formát.

Ezek az associativ tényezők korok, népek, helyek és egyének szerint mások lehetnek, de mindenkor és mindenütt olyanok, a milyenek a költészetben megnyilatkozó lélek tartalmát alkotó képzetek, vagyis a milyen elemek a kérdéses esetben a műveltséget alkotják. Egyes népeknél, egyes helyeken, egyes egyénekben lehetnek egészen különálló képzetek, de a korok szerint általános, állandóvá vált képzeteket is tüntet fel az irodalom.

A XVI. század uralkodó eszméje a vallás. A XVII. század első fele is jórészt ebben él. Ez a politikai és társadalmi kérdéseknek kiinduló és ütköző pontja. Az irodalomnak is ez a főtárgya. Természetes tehát, hogy az irodalomban megnyilatkozó lélek képzetkapcsolásai is a vallás körébe vágnak. Ezért bibliás színezetű ez az irodalom.

A XVII. század lírájában azonban, mint látjuk, a bibliás és népies képzetkapcsolások mellett már a klasszikus világba vezető képzetkapcsolások is sűrűn vannak, tehát ezeket a műveltség új és állandósult elemeinek útmutatójául kell tekintenünk. Igaz, hogy már Balassa költészetében is elég gyakoriak, de elszigeteltségüknél fogva nála egyénieknek kell tartanunk, tehát nem tekinthetők általános műveltségi tényezőknek. A renaissance és Balassa előkészítették és megkedveltették, a miben a XVII. század irodalma fitogtatásig ment.

A renaissance szelleme már a XVII. század iskoláztatásába szélesebb körű klasszikus tanulmányokat vitt be, a XVII. században meg már egész csapat ókori és középkori latin író forroghatott közkézen, különben alig hivatkoznék reájok Rimai abban az előszóban,[1] melyet Balassa verseinek szándékolt kiadásához írt. Ugyancsak ő teszi azt a jellemző vallomást, hogy Venusnak féktelen bujaságra való buzdítását úgy mondta

[1]) B. Radvánszky Béla, Rimai János munkái. 255. l.

el, a mint »Ovidius versei közt bővebben feljegyzé«.[1] Ezek az olvasmányok és a széphistóriákban ponyvára vitt klasszikus világi jelenetek bővítették a XVI. és XVII. század magyarságának képzetkörét és, miután a verselő kedvűek Balassa Bálint iskoláját is megjárták, az irodalomban megnyilatkozó lélekben a bibliás és népies képzeteket sűrűn váltogatták a klasszikus képek, a melyek a XVII. század ismeretkörének kitágulásáról és megváltozott ízlésről beszélnek.

Esztétikai hatás nem is képzelhető másképpen, mint hogy az olvasók lelkének tartalmát is ugyanazon műveltségi elemek teszik, mint az íróét. Arról pedig igen beszédes bizonyítékaink vannak, milyen népszerűségnek örvendettek ezek a lírai termékek. Tehát tetszett az a mód, a hogyan a versírók a mindenki lelkében lappangó gondolatoknak és érzelmeknek szárnyat adtak. Különösen szerelmi lírában tetszett, a mire elég bizonyság a daloskönyvek tartalmának ilyen irányú bősége.

Ez a szerelmi líra egészen érzéki. Nemcsak a daloskönyvek modern kiadásainak kipontozott helyei bizonyítják ezt, hanem éppen ezek a klasszikus képzetkapcsolatok éreztetik. A XVI. század »galambom«, »virágom«-féle kitételei nem olyan érzékies szerelemnek adekvát képzetei, mint a »Dianám«, »Venusom«, »Nymphám«. Legraffináltabb Rimainak már fentebb említett verse, melyben a codexbeli czím szerint »Venus impudicitiae mater suas ad libidinem hortatur«. Igaz, hogy »Buja Venus ellen Szűz Diana« nyomban rá megiratja vele a »contrarium responsum«-ot, de ki tudja, milyen áron, vagy talán azért, hogy »Minden kegyeseknek, kik bűnre nem esnek, énekelnie is hagyja«, a mivel a jó Rimai talán többet is mondott, mint akart.

Az elmondottak után önként kínálkoznék egy-két következtetés például Zrínyi idilljeire, Gyöngyösi mithologiai apparatusára, költészetének kedveltségére stb. De ezeket egyelőre más lapra hagyjuk, mert az elmondottakban úgyis csak részleges okot vagy magyarázatot találnánk a jelzett kérdésekre.

[1] U. o. 16. l.

Dr. Kovács Dezső.

ADATTÁR.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN ISMERETLEN LEVELEI.

Gyöngyösi István levelei közül sokáig csak az a 16 volt ismeretes, melyeket Thaly Kálmán előbb a *Századok*ban, majd gyüjteménybe foglalva az *Adalékok*[1] I. kötetében adott ki. Kutatásai közben később is akadt még néhányra, melyeket részint kivonatosan (a hivatalos megyei leveleket), részint teljesen közölt a *Századok* 1872., 1873. és 1898. évi köteteiben. Azóta Gyöngyösi életadatainak két buzgó kutatója: Nagy Iván és Gyöngyösi László közöltek[2] még négy levelet, melyek a költő 1702—4. évi közéleti szereplésére vonatkoznak. Ennyi mindössze, a mit eddig a költő hosszú életére és teljes félszázadra terjedő működésére vonatkozólag ismerünk. Az alább közlendő s eddig ismeretlen tíz levél tehát annál érdekesebb, mert tartalmuk nemcsak a költő magánéletviszonyainak és egyéniségének, hanem az 1673—5. évek zivataros történetének megismeréséhez is becses adalékokat nyujt. Az eredeti levelek a gr. Andrássy-család homonnai levéltárában őriztetnek, s a ma élő gr. Andrássyak ősapjához, Andrássy Miklóshoz vannak intézve.

Andrássy Miklós és Gyöngyösi ismeretsége visszanyúlik a 60-as évekbe; Gyöngyösi ugyanis első fennmaradt levelét 1668. június 8-án a jászok bérlet-ügyében intézi hozzá, mint jász-kún kapitányhoz, s itt már azt mondja: »kegyelmed engemet is esmervén jóakaró szolgájának«. Gyöngyösi tehát, ki mint füleki »seregbíró« s mint nádori »komornyik« is ügyvédkedett, akár ilyen ügyekben, akár a nádor megbízásából többször megfordulhatott Andrássynál és így személyesen ismerhették egymást. Erről tanuskodik 1671. decz.

[1] Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872. I. köt. *Toldalék*-ául.

[2] Irodalomtört. Közl. 1898. és 1911. és Protest. Szemle 1912.

2-án Bécsből írt levele is. Gyöngyösi ugyanis az özvegy nádornét az összeesküvés fölfedezése után hűségesen végigkisérvén egész kálváriáján, miután már előbb is értesítette Andrássyt a perbefogottak ügyéről (ez a levele ismeretlen), most örömmel ujságolja neki, hogy úrasszonya annyi zaklatás után végre visszanyerte szabadságát, s »az udvari német cancellarius« — jószágainak visszanyerésével is biztatja ; de annál kevesebb jót írhat az elégületlenek még folyamatban levő üldözéséről. Nagyon érthető tehát, hogy »alig várja«, hogy szabadulhasson Bécsből, hol asszonyának nincs többé szüksége az ő szolgálatára, bár — mivel ő is gyanu alatt volt s már egyszer börtönt is szenvedett — itthon is elég aggodalommal tekinthetett a jövőbe. Gonosz idők jártak akkor, nagyon tanácsos volt tehát olyan ember szárnyai alá menekülni, a kinek jó szolgálatokat tehet a maga jogi tudásával s tőle viszont jóakaró védelmet remélhet. Siet is a régi érzelmi kapcsokat megújítani : asszonya is — úgymond — »gyakorta emlegeti ő kegyelmét s örömest is lenne közelebb hozzája«, ő maga pedig már »személy szerént is kivánna nála udvarolni« s »alázatosan bemutatni magát szolgálatjára«.

Az eddigi közleményekből csak annyit tudtunk, hogy Andrássy Miklós 1674-ben Gyöngyösinek és az Andrássy-udvarból vett második feleségének, nemes Görgei Juditnak az egri káptalan hitelesített levele mellett 15 évre ezer forintért átadta anyai ágon reászállt csetneki házát minden hozzátartozókkal együtt[1] és hogy Koháry Istvánhoz 1674. okt. 21-én Krasznahorka-Várallyáról írt levele szerint ez év őszén már itt lakott, nyilván abban a helyreállított házban, melyet Andrássy 1684-ben úgy említ,[2] mint »puszta és akkor (midőn t. i. »ennekelőtte bizonyos esztendőkkel« száz tallér fejében a hozzátartozókkal átengedte Gyöngyösiéknek) éppen ruinában levő« házat. Egyéb adat híján — úgy látszik — ezekből következtette Gyöngyösy László, hogy a költő az 1672—4. közé eső időt Ungban töltötte,[3] bár ő közölte előbb, hogy Andrássyné már 1673-ban teljes hatalommal megbizott ügyvédei közé sorozza Gyöngyösit is.[4]

Az alábbi levelek világosságot vetnek a költő életének e homályos szakára. A decz. 2-iki bejelentés után bizonyosnak kell vennünk, hogy Bécsből hazamenet, még 1671 végén vagy 1672 elején, okvetetle-

[1] Irodalomtört. Közl. 1898. 88. l. a kivonatban fenmaradt levelet közli Nagy Iván.
[2] U. o. 203. l.
[3] Protestáns Szemle 1912. 291. l.
[4] Irodalomtört. Közl. 1911. 477. l.

nül útba ejtette Krasznahorkát. Az iránt sem lehet kétség, hogy Andrássy nemcsak a régi ismeretségnél, hanem annál fogva is szívesen látta a költő-ügyvédet, mivel ép akkoriban magának és második feleségének is sok ügyes-bajos dolga volt. Valószínű, hogy nem fogta ott rögtön, s Gyöngyösinek is voltak gyermekeivel és gömöri meg ungi birtokai körül elintézni való dolgai. Ezeket elvégezhette még 1672-ben, ekkor történhetett az is, hogy az ungvári vásárkor a huszti sópénztárnok levelet hozott neki apósától, a miért aztán 1673-ban tanuvallató parancsot adtak ki ellene.[1] Gyöngyösy László nem mondja meg, hogy ez a vallatás az év melyik hónapjában történt. Az alább közlendő levelekből ki fog tünni, hogy ez, ha nem mindjárt az év első hónapjaiban történt, akkor csak őszén történhetett. Továbbá ugyanezek a levelek lerontják Gyöngyösy Lászlónak azt a föltevését is, hogy »innen (t. i. az ungi tanuvallatás után) húzódott a költő csetneki házába«,[2] mert ezt csak 1674-ben kapta Andrássytól, még pedig nemcsak feleségének az Andrássy-udvarban szerzett jó szolgálatai, hanem a maga 1673-iki nagyon buzgó fáradozásai jutalmául.

Eddig ugyanis Gyöngyösinek csak 1679. és 80-ban Andrássyhoz írt leveleiből tudtuk, hogy ennek minden családi és vagyoni dolgaiba be volt avatva, s hogy ettől kezdve Thököly hatalmának lehanyatlásáig nemcsak jó tanácsokkal és sokféle utánjárással, hanem többször nagyobb összegű pénzzel is segítségére volt megszorult és üldözött urának. Mindezt részletesen felsorolja maga Andrássy is az 1684-ben kelt birtokbevalló levelében,[3] de mivel ugyanitt régebbi (1674-iki) birtokbevallásait is megerősíti, csak sejtenünk lehetett, hogy Gyöngyösinek már 1679., *sőt 1674 előtt* igen jó szolgálatokat kellett tennie, hogy ura korlátlan bizalmát annyira kiérdemelte. S valóban az alábbi levelek (négy 1673-ból, négy 1674-ből, kettő 1675-ből) egytől-egyig Andrássy vagyoni, családi s mindennemű ügyeiben való buzgó eljárásáról és rendkívül odaadó szolgálatáról tanuskodnak. Az 1684-iki birtokbevalló levélben tehát Andrássynak szokatlan bensőséggel megnyilatkozó hálája nem négy-öt, hanem több mint tíz évi hűséges, sőt többször önfeláldozó szolgálat elismerése volt.

A levelek teljesebb megértése végett tudnunk kell, hogy Andrássy Miklós — a század elején még zálogban bírt, utóbb megvásárolt — Krasznahorka várának és a hozzátartozó uradalmaknak atyja után

[1] Gyöngyösy L. *A lázadó Gyöngyösy István* (Prot. Szemle 1912. 291. l.)
[2] U. o. 291. l.
[3] Irodalomtört. Közl. 1898. 202. s köv. l.

már örökös ura, ki kétszeri házassága (Zichy Klára és özv. b. Pongrácz Mihályné Kerekes Erzsébet) révén is több birtokot szerzett, s mint a dynastia törhetetlen híve, előbb Montecuccoli seregében vitézkedett, majd a jászok és kúnok főkapitánya, végül Gömörmegye főispánja lett és 1676-ban bárói rangot kapott, — mindvégig távol tudta magát tartani mind a Wesselényi-féle összeesküvéstől, mind Thököly fölkelésétől. Legidősb fiát, Pétert, nyilván azért, hogy a fölkelőkkel való rokonszenvezés legtávolabbi gyanuját is elkerülje, már nagyon ifjú korában az 1675-ben kassai főkapitánynyá lett Strassoldo s innét a következő években Leslie, Caprera s más császári tábornokok alá adta szolgálatba. Hűsége jutalmául, a kor szokása szerint, újabb birtokadományokat igyekezett szerezni, annál inkább, mivel több gyermeke is volt. Akkor, midőn a felvidéki üldözések megkezdődtek s 1670-től kezdve évről-évre több millió értékű vagyont kobzott el a kincstár a hűtlenségbe esettektől, birtok bőven volt, de ezeket a kincstár az udvar leghívebb embereinek is csak sok utánjárásra és rendesen nagy áron adományozta.

Bocskay István, előbb zempléni, majd szabolcsi főispán és felvidéki nagybirtokos, mint az összeesküvés egyik főrészese, Szuhay Mátyással, Szepesy Pállal s másokkal Erdélybe menekülvén, birtokait szintén lefoglalta a kamara. Andrássy Miklós szeretett volna ezekből néhányat megszerezni. Ennek jó végre juttatása végett, másrészt feleségeinek öröklött birtokai és ingóságai átvétele s az ezzel kapcsolatos ügyek lebonyolítása érdekében eszes és jogi ügyekben jártas emberekre lévén szüksége, Gyöngyösi ajánlkozása éppen alkalmas időben jött. Nagyon valószínű tehát, hogy a költő-ügyvéd, mihelyt elrendezte magánügyeit, talán már 1672 végén, de 1673 elején bizonyosan Krasznahorkára költözött s mint magányos özvegy ember, egyelőre valószínűleg a várban lakott. Néhányszor már bizonyságát adhatta ügyességének, mert 1673 elején Andrássyné Kerekes Erzsébet a jászói convent előtt tett nyilatkozatában :[1] maga — úgymond — nem járhatván több megyében fekvő birtokai után, az ezek körül való ügyek intézésére férjén kívül *Boros Péter* esztergomi kanonokot, továbbá Kerekes Menyhért (testvérbátyját), Jeszenszky Mihály, *Basó Mihály*, Gillány Illés, *Gyöngyösi István*, Kállay Pál és Kemecsey László nemesembereket teljes hatalommal

[1] Közli Gyöngyösy L. Irodalomtört. Közl. 1911. 477. l.

megbizottaivá választja, előre is beleegyezvén, hogy ügyeiben bármit tesznek, azt helyesnek tartja és elfogadja.

Erre a bizalomra, bár az alábbi levelek tanusága szerint többen is dolgoztak Andrássyék ügyében, aligha szolgált rá jobban bárki is, mint éppen Gyöngyösi. A kamarai és peres dolgokra vonatkozó megbizáson kívül egy csomó házi és családi megbizással is ellátva, Gyöngyösi már 1673 kora tavaszán megindult Pozsonyba s ettől kezdve egész nyár utóljáig úgyszólván állandóan úton volt: Bécsbe, Nagyszombatba, Trencsénbe s Nyitramegye több helyére, a szükség szerint hol egyik, hol másik ügyben tudakozódván, informálván s egyezkedvén. Jó ideig vele volt Basó Mihály is s természetesen néhány szolgarendű ember, kiket küldönczökül is használtak. A sok fáradságnak azonban ezúttal kevés eredménye volt. Már legelső (1673. jún. 9.) levelében azt írja haza, hogy asszonyának dolga a Pongrácz urakkal aligha pörre nem kerül, ura dolgában is »csak reménységh alatt vagynak« s »jó kimenetel« későre várható, mert — úgymond — »az mostani időben kiváltképen késedelmesen folynak az eö Felsége kamaráin az magyar Instansok dolgai«. A pozsonyi kamara tanácsosai igérik ugyan, hogy jóindulattal fogják az ügyet, de mivel Majláth Miklós kir. jogügyigazgató véleményétől függ az ügy további sorsa, nagyon sürgeti Andrássyt, hogy az igért lovat és medvebőrt mielőbb küldje föl neki jóakarata biztosítására. Andrássy el is küldi az ajándékot, de még így is nehezen megy a dolog, mert mint a III. számú (Basóval együtt írt) levélből kitünik, a Bocskayféle jószágokra mások is áhítoztak, s különösen sikerrel dolgozott Barkóczy István, ki az udvari cancellariától már leiratot is eszközölt ki a bacskai és polyánkai jószágok fölbecslésére. Barkóczy valóban veszedelmes versenytárs volt, mert mint zempléni és szabolcsi főispán a császári hadakkal együtt nagyon serényen buzgólkodott az 1672-től kezdve erdélyi és török segítséggel dolgozó kurucz fölkelők elnyomásában, sőt a hajdúságot átcsábítván a császár hűségére, egyenesen az ő érdeme volt, hogy a kurucz hadak kénytelenek voltak visszahúzódni a hódoltságba és Erdélybe. Mivel a kamara roppant nagy összegre, 100 ezer tallérra becsülte az egész Bocskay-jószágot, három memorandumot is szerkesztenek, kiemelvén, hogy Andrássy nem tart igényt az összes birtokokra. A szerdahelyi és kövesdi birtokokat körülbelül biztosítottaknak látták már, mikor kitünt, hogy a szerdahelyit Barkóczy is szeretné megnyerni. Azt ajánlják tehát Andrássynak, hogy menjen sürgősen Kassára s ott igyekezzék előre

megnyerni a kamarai urakat ; ügyvédi furfanggal kitanítják : mit mondjon és mit ne ; jó lenne Barkóczynak is írni s vele előzetesen megegyezni ; sőt utólag még azt is ajánlják, hogy igyekezzék megnyerni ügyének a kassai jezsuitákat s ezek útján eö Felsége gyóntatóját s más, hozzá »közelebb járókat« is. Maguk addig Pozsonyban és Bécsben mindent elkövetnek dolgai jó végre juttatásában. Bécsbe maga Gyöngyösi ment fel s bár a cancellarián jól végzett, mivel még jó ideig eltarthat a dolog, neki pedig asszonya pere miatt vissza kellett jönnie, az ügy további sürgetését egy bécsi ügyvédre bízta, kit a cancellarius és Zichy is jól ismertek. De ott is ára van a munkának ; a cancellariai titkár megiratja, hogy száz tallér tiszteletdíjat vár azért, hogy »a dolgot jó rendbe vette«. Majd kiváltván Pozsonyban Andrássy első feleségének zálogban volt ékszereit, aug. 30-án írt IV-ik levelében jelzi, hogy Trencsénmegye északi részébe igyekszik, hogy szept. 9-én a Pongrácz urak terminusán jelen legyen a Pongrácz-Kerekes-féle ügyben június végén (l. II. lev.) kötött előleges egyezség tárgyalásán, — aztán haza készül Krasznahorkára.

1674. április havában folytatja a munkát s május 4-ikén kelt második levelében (az első nincs meg) beszámol arról, hogy Pozsonyban a Zichy-testvérekkel mikép osztozott meg igazságosan és méltányosan a velük közös Zichy- és Baranyay-féle hagyatékon : a hátramaradt értékes ingóságokon és aranypénzen. Nagyobb gondot adott Gyöngyösinek a fekvő-jószágok felosztása, mert Vedrődön és Hodin kívül a többi dirib-darab vagy zálogban van ; szeretné, ha ezek elosztására maga Andrássy is feljönne. A Bocskay-ügyben is tovább dolgozik ; már két memorandumot adott be : Pozsonyban — úgymond — »jól vannak az urak disponálva, csak Kassárul el ne rontsák« ; azért most is utasításokat ád, hogy Andrássy mikép igyekezzék a kassai kamara véleményét irányítani. Június 15-iki (VII. sz.) levelében a további fejleményekről értesíti urát, azt tanácsolván neki : vegye meg a fiscus részét is, hogy biztosabban megkapja azt, a mire vágyódik, kivált ha sem az atyafiak, sem a kamara nem akadékoskodnak az alkunál, — »az rebellisek excursiói pedig engedik végben menni« a dolgokat.

A rebellisek azonban előbb is, később is sok zavart okoztak a felvidéken, s növelték a bajokat a protestáns-üldözések és török beütések is. A protestáns templomok erőszakos elvétele 1671-től kezdve napirenden volt ; még nagyobb arányuvá lett az üldözés

1672-ben, midőn Kollonics Pozsonyban, Pongrácz György váczi püspök és esztergomi nagyprépost Nagyszombatban, Bársony György váradi, majd egri püspök Nyitramegyében katonaság segítségével foglalták vissza a templomokat. Gyöngyösi mindjárt első levelében három zavargásról értesíti Andrássyt, melyek mind egyetlen vasárnap történtek. Szeniczen a protestáns templomot akarták elvenni ; vásári alkalom lévén, valóságos harcz támad, melyben az összegyült néptömeg három papot, egy harminczadost és három muskatérost agyonver, de a népből is többen elestek. Ugyanaznap az érsekujvári törökök, a kik, ámbár béke volt, Morváig és Sziléziáig el szoktak kalandozni, most a nyitrai püspök egyik falujára ütöttek, s a mit lóháton elvihettek, mind elvitték, visszatérőben pedig fölverték a fehér barátok elefánti klastromát, mindenütt azzal fenyegetőzve, hogy ha mielőbb be nem hódolnak, még rosszabbul is járnak. Mivel szalonnát is raboltak, azt hiszik, magyarok is voltak a martalóczok közt. Szintén aznap történt, hogy a nagyszombati deákság összetűzött a városi drabantokkal s annyira elverték ezeket, hogy kettő már meg is halt közülök. Valóban »igen fatalis dies« vala az a vasárnap ! Sajnos, a következő években még gyakran ismétlődtek az ilyen jelenetek.

A protestáns elégületlenek, különösen pedig a papok és tanítók üldözése 1674-ben is tovább folyt, de a kuruczok sem maradtak adósak a visszatorlással. A Tisza-vidéken nagyobb csapatokba verődve, meg-megtámadták a felvidéki császári seregeket és a velük tartó labancz magyarságot, érzékeny csapásokat mérve egymásra s kegyetlenül dúlva és rabolva egymás vagyonában. 1675 tavaszán annál nagyobb erővel indult meg az ellenségeskedés, mert a bujdosókat az erdélyiek is támogatták, s Szabolcs, Bereg és Szatmár megyéket elárasztván hadaikkal, egészen Kassáig száguldoztak. Gyöngyösi június elején a rozsnyaiak társaságában Andrássyék sokféle megbizásával fölment az eperjesi vásárra, s innét írja IX. számú (1675. jún. 10-én kelt) levelében, hogy a vásárról hazatérő rozsnyai szekereket Licsérdnél kifosztották »a talpasok« (s aligha ott nem veszett az Andrássyék számára vásárolt és velük küldött holmi is), felverték Somost és Saczát s elhajtották Semsey Pál lovait és marháit. Mivel özv. Rákóczi Györgyné, Barkóczy István s mások falvait is feldúlták, Andrássynak is volt oka támadásuktól tartani, azért Kassára menekülve, magával vitte s úgy látszik, ekkor adta legidősb fiát, Pétert Strassoldo szolgálatába, ki már ekkor lett a júliusban

elhalt kassai főkapitány (Spankau) helyettese. Gyöngyösi is Kassára küldte biztos emberével a neki írt levelet. Andrássy később Pozsony táján tartózkodván, július közepén a kuruczok közt az a hír kerekedett, hogy — mint Gyöngyösi X. sz. levelében írja — »valami horvát és német hadakért ment volna oda fel«.

Gyöngyösi a közben, hogy ura és asszonya hivatalos dolgaiban járt, rendesen egy csomó megbizást is kapott vásárlásokra (Bécs, Pozsony, Eperjes). Ha pedig ura nem volt otthon, krasznahorkai gazdasági s mindennemű dolgaiban intézkedik, s igyekszik ura érdekeit megvédelmezni még a királyi dézmások és papok ellen is. (VIII. és X. lev.) A kisebb Andrássy-fiukat felviszi magával Pozsonyba s előbb Boros kanonok nénjénél, utóbb a convictusban helyezi el őket, örömmel értesítvén atyjukat (V. sz. lev.), hogy jól tanulnak.

Bár ennyi megbizás, adás-vevés, zálogváltás stb. mellett sok pénz fordult meg Gyöngyösi kezén, ura vagyonával nemcsak takarékosan, hanem szinte fukarul gazdálkodik, az Andrássy-örökségből fölvett aranyokra pedig úgy vigyáz, hogy legnagyobb szükségében sem nyúl hozzájuk. Mindjárt az I. sz. levélben úgy elsopánkodik, hogy milyen sokba kerül úton való hosszú járásuk-kelésük, mert, »itt — úgymond — mindenütt vendégh fogadókban kell élnünk, ott pedigh pénz nélkül semmit sem adnak« ; a maga személyével nem sokat törődik, inkább koplalna is, csak ne kelljen ura pénzét fogyasztania ; de Basó Mihály uramnak legalább »étele s itala dolgában« némikép kedveznie kell, mert Andrássy kedveért »sok maga dolgát mulattya most el«. Basó Mihály tekintélyes jogászember lehetett, kivel együtt fáradoznak Andrássy dolgaiban s a fődolgokban sokszor csak ez ír »az úrnak«. Szolgálatkészségük akkora, hogy — főkép Gyöngyösi — még arra is vállalkozik, hogy Andrássyné egyik »Frauzimmer«-ének lakodalmát kitartja ; a lány anyja ugyanis nagyon sürgeti hazaküldését, mert a gyűrűváltás megvolt már az ifju legénynyel, kinek érdekében gr. Erdődy Kristóf is írt Andrássynénak ; ha — úgymond — több évi szolgálata után a lányt hirtelenében nem tudnák »becsületesen« felkészíteni, arról is gondoskodnak, csak küldjön az úr pénzt a bevásárlásra.

Andrássyné »Frauzimmerei« közt Gyöngyösi a maga számára is talált feleséget : nemes Görgei Juditot. Midőn Andrássy Miklós már idézett 1684-iki birtokbevalló levelében felsorolja Gyöngyösi rendkívüli szolgálatait, — »az ő kegyelme kedves házas-társának, nemzetes Görgey Judith asszonynak, elsőben jó emlékezetű néhai

édes felesége Zichy Klára mellett, azután Annika leánya, végre mostani házas-társa Kerekes Erzsébeth körül is számos esztendők által dicséretes magaviselését, fáradságos forgolódásit és hű szolgálatját« is hálásan emlegeti. A krasznahorkai anyakönyvből tudjuk,[1] hogy Görgei Judith »G. Dni Stephani Gyöngyössy consors charissima — 1691. die 12. Maji sepulta est, annorum 36.« Ha tehát halálakor 36 éves volt, akkor 1674-ben, mikor Gyöngyösi elvette, 19 éves hajadon lehetett, s így gyermek-lánykorában kerülhetett az Andrássy-udvarba, mert csak így szolgálhatta Andrássy mindkét feleségét (a 2-ikat a Thököly-fölkelés keserves éveiben bizonyára még asszony-fővel is) oly módon, hogy hálára kötelezte a családot.

Bármily érdekesek és jellemzők ímez eddig ismert adatok, arra nézve homályban hagynak bennünket, hogy Gyöngyösi voltaképpen mikor vette nőül Görgei Juditot, mert Andrássynak a csetneki ház- és birtokra nézve az egri káptalan előtt 1674-ben tett bevalló nyilatkozata, melyben már mint Gyöngyösi feleségét említi, kivonat lévén, nincs megemlítve sem a hónap, sem a nap. Az alábbi levelek erre nézve is nyujtanak némi tájékozást. Gyöngyösi ugyanis I. sz. (1673. jún. 9-én kelt) levele végén azt írja, hogy Basó uram »eö kegyelmének nagyob oka vagyon házához sietni, noha én is eörömesteb volnék Krasznahorkán mint itt«. (1673. első felében tehát már ez volt állandó tartózkodóhelye, otthona.) A IV. számut (1673. aug. 30-án) pedig így végzi: »Énis ott (t. i. a trencséni felvidéken) el végezvén az dolgokatt, az után onnét már egyszer valaha viszsza megyek az kegyelmed szolgálattyára«. Ezekből kitünőleg Gyöngyösi, ha félévi hányt-vetett élet után szívesen vágyódott is már haza, ekkor még semmi esetre sem lehetett házasember, bár okvetetlenül ismernie kellett már Görgei Juditot. A következő 1674-ik év május—június havában sokat betegeskedvén, VI. számú, máj. 21-én Vedredről írt levelét így végzi: »Jutka legyen job egésségben mint én«. Ekkor tehát már házasember, ki nyavalyás állapotában, a messze távolban otthon hagyott feleségére gondol. Mivel 1674. máj. 11-én kelt levelét Nagyszombatból írja s bevezetésül azt mondja, hogy már »az elmult postai alkalmatossággal is írt vala Pozsonyból« (Andrássy első levele már ápr. 22-én kelt), ezek a helyek pedig leveleiből kitetszőleg akkor ötnapi járásra voltak Krasznahorkától: legalább is április közepén indulhatott el hazulról, s bizonyosan nem rögtön esküvője után. Mivel pedig 1674-ben husvét vasárnapja a Gergely-féle új

[1] Közli Nagy Iván Irodalomtört. Közl. 1898. 206. l.

naptár szerint *márczius 25-ére* (az ó-naptár szerint meg éppen *április 19-ére)* esett, s nagybőjt idején a kath. egyházban semmiképen sem tarthattak esküvőt: Gyöngyösi régi szokás szerint minden valószínűséggel *1674 farsangján* vagyis januárban (legkésőbb február legelején) vezette oltárhoz jegyesét. Andrássy Miklós tehát csetneki házát és földjeit Gyöngyösinek az előbbi (1673.) évben tanusított kiváló és hasznos szolgálatai s felesége érdemén is nyilvánvalóan *ekkor* adta zálogba, s *ekkor* adhatta nekik Krasznahorka-Várallyán »azt a puszta és akkor épen ruinában lévő házát is a hozzátartozókkal«. Míg Gyöngyösi 1674 kora tavaszától július haváig Pozsony körül járt, azalatt rendbe hozhatták a házat (felesége az ő távolléte idején bizonyosan a várban lakott, régi úrasszonya mellett), s így az 1674. okt. 21-én Várallyáról Koháryhoz intézett levelét már ebben a helyreállított házban írta.[1]

Az alább közlendő levelek Gyöngyösi egyéb viszonyaira nézve is vetnek némi világosságot. Mikor Murányt a császári hadak foglalták el, 1670 augusztusában a kis Balogvár kapitányságát le kellett tennie, de mivel 1671-ben egész éven át az özvegy nádorné mellett volt s hazatérte után is sokfelé járt-kelt, ingóságai s egye-mása még mindig ott voltak, mert még 1673-ban is (I. sz. lev.) gondviselést kér azokra. — 1699. jún. 6-án Csetnekről gr. Koháry Istvánhoz írt levelében »régi kínos nyavalyáját« említi, mely miatt a környékbeli igen köves és rázós utakon csak »igen óva és csak rákháton kelletik járnia«. Ez a baja valóban »régi nyavalya« volt s nemcsak az öregség következménye. Gyöngyösi ugyanis már 1674. máj. 21-én (VI. sz. lev.) arról panaszkodik, hogy »az lovaglásra alkalmatlan« lévén, — »szekeren hordoztatja magát«; s mivel előbb is (már »seregbíró« korában), később is nagyon sokat volt kénytelen szekéren járni, nem csoda, ha öregségére már ezt sem bírta.

Végül igen fontos adalékot nyujtanak az alábbi levelek Gyöngyösi költeményei keltének meghatározásához is. Koháryhoz írt 1674. okt. 21-én írt levelében restelkedve említi, hogy »a versekről tett régi igéretének illy későre tehet eleget«, de mihelyt Eperjesről hazajöhet, — »a' leszen első dolga, miképen tandem aliquando megküldhesse azon verseket«.[2] Most már tudva, hogy Gyöngyösi 1674. kora

[1] A rozsnyói r. kath. plébánia régi anyakönyveiben is találtam egy rájuk vonatkozó adatot: »1675. in aprili —11. Baptisatur infans Clara Caspari Balok et Cons. Susannae Uyhazi. Patrini Casparus Zontog et *Juditha Georgij G. D. Stephani Gyöngyösi Consors*«.

[2] Az *Adalékok* (Thaly K.) I. k. 313. l.

tavaszától nyár derekáig úton volt, érthető, hogy nem volt ideje lemásolni azt a mindenesetre nagyobb költeményt, mely korábbi föltevésem szerint [1] valószínűleg *Kemény János emlékezete* volt. — Gyöngyösi ismeretlen költeményeiről írt akadémiai értekezésemben [2] azt is fejtegettem, mikép kerülhettek ezek s a *Kemény János emlékezeté*nek az 1693-iki kiadásnál régibb kézirata Gosztonyi Antal pozsonyi kamarai tisztviselő s utóbb harminczados tiszt kezeihez. Az alábbi leveleket értekezésem írásakor még nem ismerve, csupán az addigi közlemények alapján mertem már következtetni, hogy Gyöngyösi 1671. februártól júniusig Pozsonyban tartózkodván, egy-két kisebb költeményét már ekkor ott hagyhatta valamelyik ismerősénél, később pedig, különösen az 1681-iki hosszú soproni s az 1687-iki pozsonyi országgyűlések alkalmával a verskedvelő Gosztonyinak lehetett alkalma megismerkedni a már akkor ismert nevű költővel. Az alábbiakból most már tudva, hogy Gyöngyösi 1673-tól kezdve mily sűrűen megfordult Pozsonyban s mily fontos ügyekben érintkezett — bizonyára a következő években is — a kamarai urakkal, szinte egész bizonyossággal föltehetjük, hogy nemcsak az elnöknek és tanácsosoknak, hanem a fiatalabb tisztviselőknek is igyekezett viszontszolgálatot tenni, s így Gosztonyinak is megszerezhette azt az örömet, hogy még ki nem adott költeményeit elküldötte vagy elvitte neki lemásolás végett. — Megerősítik e levelek azt az *Igaz barátság tükörének* drámai formájára vonatkozó föltevésemet is, hogy Gyöngyösi »élete derekán nagy városokban és Bécsben is többször járván, lehetett alkalma színielőadásokat látni« stb.[3] Sőt most már hozzátehetjük, hogy e színműnek szerelmi boldogságtól áradó jeleneteit valószínűleg 1673—74-ben írta, midőn Görgei Judittal megismerkedve, ennek jegyese, majd boldog férje lett. — Idézett értekezésemben többször is említettem,[4] hogy Gyöngyösinek 1672—1678 közt »csendesebb ügyvédi elfoglaltsága mellett több éven át tartó nyugalma« volt, a midőn »másodszor nősülve új családi tűzhelyt rakott, s az előbbi pár év alatt átélt politikai zaklatások után szinte menekült a magánélet csendjébe s a költészet enyhet adó berkeibe«. Ennek az alábbi levelek annyiban ellentmondanak, hogy a költőnek — legalább 1672—5-ig — nem volt éppen absolut nyugalma ; de bizo-

[1] *Gyöngyösi ismert és ismeretlen költeményei* című, 1911. okt. 2-án felolvasott értekezésemben. Akad. Értek. I. oszt. XXII. 4. sz. 7. l.
[2] U. o. 38. l.
[3] U. o. 68. l.
[4] U. o. 5. és 9. l.

nyítottam azt is, hogy a *Kemény János emlékezete* írásához már a murányi udvarban hozzáfogott,[1] a folytatást és befejezést aztán, ha máskor nem volt ideje, régi szokása szerint, szekér hátán is írta, mint a *Murányi Vénus*t, melynek előszavában maga mondja, hogy »nagyob részrül úton, s-sok értetlen Csőcselék kiáltásával zaygó szállásokon« vagyis vendégfogadókban írta.

Lássuk már a leveleket egész terjedelmükben.

I.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Trencséni hévviz, 1673. június 9.)

Mint Uramnak,

Alázatos szolgálatomott ajánlom kegyelmednek. Tegnap érkezvén ide, az szabadosokat im haza küldöttem, hogy annival kevesebb költséggel lehessünk, mint hogy magunknak innét megent viszsza kelletik megent P. sonyban s onnét talán Bécsbenis mennünk, máris pedigh költségünknek fottán kezdettünk lenni. Irja ugyan kegyelmed, hogy ha meg fogyatkozunk költségbül, valamelly emberséges embertül kérjek költcsön, az kit probaltamis immár, de senkit nem talalhattam mást, az ki ajánlotta volna magátt, hanem Boros Uram,[2] mert böcsülletes ember s kegyelmednek igaz jóakarója, teve olly oblatiot, hogy az menire érkezhetik, ha megh szorulunk eörömest succurral szükségünknek, az mint eöttven, hatvan forint reméllem, kijs telik eö kegyelmétül, annival inkáb hogy egy nehány nap alatt megh fogh indulni Kassa felé az nemes Esztergomi káptalan széplaki jószágának megh tekentésére, az melly uttyában nem kétlem, megh fogia kegyelmedetis látogatni, és akkor, ha mi költcsön veszünk itt eö kegyelmétül, megh téritheti kegyelmed eö kegyelmének. Annyit ugyan nem ád, hogy ha pörre kéll Aszszonyom eö kegyelme dolga, hogy az Procatorokatt s más ahoz szükséges Espensakatt be érhessük véle, hanem onnét hazul kell arra kegyelmednek succuralni, az mint hogy Director Maylat Uramnakis[3] vagy az Lovat az medve bőrrel (az mint eö praetendallya reghi igireti szerént) külgye megh mennell hamarabb kegyelmed, avagy más Contentumára valo honorariummal kedveskedgyék, mert a nélkül, úgy látom, megh fogh ott az kegyelmed dolga kereke akadni, noha mi elégh ajanlasokatt tészünk nagy assecuratiók alatt, de mind addigihis igen Tamás azokban, valamigh szemével nem látongya, nemis hiszem, hogy a nélkül szolgállyon kegyelmednek; ha most pedigh félben hadgyuk

[1] U. o. 6. l.

[2] *Boros Péter* esztergomi kanonok a pozsonyi káptalanban, ugyanaz, kiről Andrássyné 1673-iki megbizó levelében szól; a családnak — úgy látszik — régi bizalmas embere.

[3] *Mayláth Miklós* a királyi jogügyek igazgatója.

azon kegyelmed dolgátt, nehezeb lészen annak utanna megent ujonnan felvenni, s alig leszen ugy valami belőle, noha mostanis csak remensegh alatt vagyunk, ugy mind azon által, hogy ha valami nem remélt akadálly megh nem gátollya, az minemű folyásában vagyon, jo ki menetelét várhatyuk, ha késöreis.

Az Vásárlásoknak szükségesseb részétt eörömest megküldöttem volna ezen szabadosoktul, de nem ösmertem olly embereknek, az kikre reá bizhattam volna, tudom, nemis vitték volna haza kár nélkül, mert ezek semmire kellő emberek; azon lészek, hogy Boros Uramtul el küldgyem, ha reá érkezhetem, addigh Nagy szombatban vitetnem, az migh eö kegyelme megh nem indul, mint hogy Posonyban vagyon azon vásárlás, ha pedigh eö kegyelmétüll el talalna maradni, magam viszem megh, fel szabaditván Isten az itten levő dolgoktul, az mellyek miatt való késedelmünk nem keves pénzétt profundaltattya velünk kegyelmednek, mellyet bizony magamis sajnálok, de nem tehetek rola, mert itt mindenütt vendegh fogadokban kell élnünk, ott pedigh pénz nelkül semmit sem adnak; ha csak egy helyben lehetnénk, olly Compediomban vehetnénk ugyan ételünkett, hogy kevesebbet kellene erogalnunk, de az szüntelen ide s-tova való járás azt nem engedvén, egy s-más helyenis nem kevesett kelletik költenünk, Basó Uramnak [1] kiváltképen (az ki az kegyelmed kedveert sok maga dolgát mulattya most ell) kedvezni kelletvén, az menire lehettséges, étele s-itala dolgában, az magam személyére keveset hajtanék, koplalnék inkáb, mint superflue csak egy pénzétis el költeném kegyelmednek, noha igyis sokszor fél koplalás jo lakásunk, mint hogy pénzen sem találhatunk sok utazásinkban mindenüt, az mi kellene. Itt uram hidgye ell kegyelmed mi raytunk semmi sem mulik ell, valamit megh tudunk cselekedni, mindent megh cselekedvén, de mint hogy, az mint maga jol tudgya kegyelmed, késedelmesen folynak az mostani időben kiváltképen az eö Felsége kamaráin az magyar Instansok dolgai, mijs késöre vihetünk, ha vihetünkis valamit végben; az melly kegyelmed dolga, az szerént az Aszszonyé eö kegyelmejéis, mi terminusokban legyen hic et nunc, azaránt Basó Uram bőven és voltaképen irván kegyelmednek, referalom magamat azokban az eö kegyelme levelire. — Ilonkának Aszszonyom eö kegyelme Frauczimerének az Annya ennek elötte harmad nappal gyött vala altal hozzánk Hadosra,[2] declaralta voltaképen miben legyen az Leanyának dolga Radi Imre nevű iffiu legennyell, Groff Erdődi Kristtoff uram szolgajával, instálván potenter s-az Istenre s-lelkemre kénszeritvén, irnék kegyelmednek, hogy kegyelmed küldettne fel az Aszszonnyal eö kegyelmével az leányát mennéll hamaráb, mint hogy sok alkal-

[1] *Basó Mihály*, kiről szintén szó van Andrássyné megbizottai közt az 1673-iki jászóvári levélben. Gyöngyösinél, úgy látszik, idősebb, tekintélyes úri ember, kinek kényelmeiről Gy. alább is nagy előzékenységgel gondoskodik.

[2] *Hados* (Hostina) kis falu Trencsén vmben.

matlansága vagyon az Uraktul miatta. Ugy látom, absolute aztis akarja az Annya, hogy hozzá mennyen az Leánya az megh nevezett iffiu legényhez, azt állitván, hogy az Leányis szerette, szereti és eörömest hozzája megyen, csak az Aszszony eö kegyelme ne legyen akadalyoztatója, az mellyet hogy eö kegyelme ne cselekedgyen, könyörög, kéreti s-obtestallya per omnes Deos et Deas eö kegyelmett, az Leánynak az Annya, mellyrül magais irt eö kegyelmenek. Irt Erdődi Kristoff uramis, mellyet én fel szakasztottam, első instantiaja kérés ugyan, de ha az nem fogh suffragalni, aligh ha más formaban nem kezdik tovább az dolgott, ha az Aszszony eö kegyelme ugyan impedialni akarja az Leány oda adását az Legénynek, mert hogy mint hogy már györö váltás vagyon közöttök. Javallanám azért Uram kegyelmednek inducalna az Aszszonyt eö kegyelmét arra, küldené fel az Leányt; ne lamentalna az Annyais eö kegyelmére, az Leánnakis ha most tartoztattya szerencséjétt és jövendőben talám más nem találkozik olly hamar, ne adgyon töb melancholiára okott, az mint hogy talám mostanis azért böytöll annyit. Paraszt lovakat adván egy könyü kocsi eleiben, könnyen fel rándulhatnak Hadosra vele, alkalmatossabbis most fel küldeni, az migh az derék mezei munka megh nem indul, mint anak utánna, mert a miatt mind addigh nem lészen az Aszszonynak eö kegyelmének nyugodalma, valamigh fel nem küldi, mellyrülis Basó uram eö kegyelme bővebben ir kegyelmednek. Ha ugy parancsollya eö kegyelme, mi Hadoson csinálunk egy kurta Lakodalmat neki, ha pedigh annyi köntöse nem volna, hogy böcsüllettessen küldhetne enny esztendőkigh valo szolgalattyához képest haza, csak parancsollyon eö kegyelme azarántis és pénzt küldgyön, arrulis tehetünk itten s-mint hogy azon kivülis (kiváltképen ha az Directornak vagy lovat vagy más valami honorariumott fogh küldeni) valamelly kegyelmed szolgáinak fel kelletik mennél hamaráb gyöni utánunk, arra nézveis alkalmatossabban esnék most az Leány fel küldése mint máskor; mellyet jó Consideratióra vevén kegyelmed, ha lehetséges, meghis cselekettessen az Aszszonyall eö kegyelmével.

Ezen az földön az elmult vasárnap igen fatalis dies vala. Akkor Szeniczen [1] az feir hegyen túl, az ott való és az szomszéd falukbul az akkori sokadalomra oda gyült kössegh, 12 Muskaterost, az ott valo Harminczadost Horvát Jánost, az ki sok esztendeigh szolgálta Pálffi Pál [2] Palatinust, és valami Sipeki nevü Catholicus nemes embert, megh ölték, 3 Catholicus Papott halalra vertek. Az Muskaterosok oltalmazván az menire lehetett magokott, eökis egynehányat megh löttek az kössegh közzüll, meghis haltak ugyan ott némellyek közzülök. Mi okból indittatott az veszekedés közöttük, mint hogy azt ki egy ki más modon beszélli, arrul bizonyost nem irhatok kegyel-

[1] *Szenicz* nyitramegyei falu a Fehérhegyen túl, közel a morva határhoz.

[2] *Pálffy Pál* 1649—55., tehát Wesselényi F. előtt volt az ország nádora.

mednek. Némellyek azt mondgyák, hogy Templom foglalást akartak volna az Paterek az Harminczadossal intentalni s-onnét indittatott fel az községh, némellyek másképen beszéllik. Ugyan azon nap Skacsánt [1] Cancellarius uram eö nagyságha faluját az Török fel verte. Az szent egyházban, s-az plebanian a szerént az szegény embereknek házaknál valamit találhattak, az mit lóháton el vihettek, mindent el vittek. Az Papott jol megh verték, embert s-más féle marhát sem vittek ugyan ell, hanem egy nehány lovat válogattak ki s-azt vittek ell Skacsánrul, megh parancsolván mind azoknak mind ott az hodulatlan szomszéd falvaknak, hogy mennell hamarab beholdullyanak, mert ha halogattyák, megent raytok győnek és akkor másképen bánnak vélek. Ugy vélekednek felőle, hogy magyarokis voltak volna az Törökökkel, mint hogy Skacsánrul sok szalonnátis vittek ell, s-mondgyák azt hogy Szobonya volt volna vélek. Viszsza menett Fakli uram Elephanti házát és az Feir Baratok [2] klastromátis fel verték, az mit maguknak valott találtak, azt onnetis el viven, egy szegény fratert megh szalasztottak, az mint beszellik, az töb Barátokat nem bántották. Meghis ugyan azon nap. Az nagy szombathi Deakok, az Város Drabantival öszve veszvén, egynehányat annyira megh vertek az Drabantok közzüll, hogy már kettő megh holt közülök. Az oda fell való dolgokroll itt semmit sem halhatni, ha mi olyak occurálnának, az melly bátorságos viszsza menetelünkött impedialhatna, kérem adgya tempestive értésünkre, nem annyira én reám mint Basó Uramra nézve, mint hogy eö kegyelmének nagyob oka vagyon házához sietni, noha énis eörömesteb volnek Krasznahorkán mint itt. Az Dirib Darab irásrul megh bocsásson kegyelmed, másképen nem irhattam, nem levén egyéb papirosom. Marad ezekkell kegyelmednek

Az Trencseni hévvizben 9 Jun'j 1673.

Alazatos szolgaja
Gyöngyösi István m. p.

P. S. Mint hogy keves joszágocskám csak vagyon az mint vagyon, ott levő némelly szükséges dolgaim felöll az Baloghi Tisztartonak Biczoni István Uramnak irván, kérem alázatossan kegyelmedett bizonyos ember által ne neheztellye által küldeni Balogban,[3] és az nyavalyás l . . . ota lovárais parancsollyon olly gondott viseltetni, hogy az másik lova után ne veszszen azis el nyavalyástul, az magam lovassát hattam volt ugyan azon lo mellett ottan, de nem tudom

[1] *Szkacsán* nyitramegyei falu, Zsámbokrét közelében, Pálffy Tamás nyitrai püspök és cancellár birtoka, a beütő martalóczok pedig minden valószínűség szerint az érsekújvári török őrségből valók, kik ekkoriban Morvaországig el szoktak kalandozni.

[2] *Fehér barátok* a paulinus szerzet, melynek a nyitramegyei Alsó-Elefántban volt anyakolostora.

[3] Gyöngyösi az özv. nádorné rendeletéből 1669 januártól 1670 augusztusáig a kis Balogvár kapitánya volt, a míg t. i. a német őrség el nem foglalta ; távozása után ingóságain kívül némi zálogos birtoka is lehetett ott.

nem állotté eddigh onnétt férre; magát bocsátottam volna eörömest haza az lovához, mert magam is bánnám, ha megent kárt vallana nyavalyás, de itten sem lehetek nála nélköll.

Czímzés: Tekintetes es Nemzetes Szentkirályi Andrássi Miklós Uramnak etc. Uramnak eö kegyelmének sietségel Irám Krasznahorka.

(Gyöngyösi sajátkezű írása, pecsétje kivágva. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 1.)

II.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Pozsony 1673. június 27.)

Mint Uramnak

Alázatosan szolgálok kegyelmednek. Bartok tegnap elött érkezett ide, békével és kár nélkül, megh hozta mind az lovat, mind az pénzt. Pongrácz Püspök[1] Uram Luszinszki[2] uram dispositiója által accedalván az Amicabilisre, mára vagyon itten Terminusunk, ezen két óra után hozzáis kezdünk az tractához[3]; meheté valami végben, a vagy nem, első Postai alkalmatossággal értésére adgyuk kegyelmednek, ha Bartokott továb Történne itten tartoztatnunk. Az Director éppen szent Iván napigh Continualván az Trencseni hew vizbeli föredését, ezideigh sem érkezett ide, hátra vagyon meégh opiniojais az kegyelmed dolgában. Szombatban[4] mondgyák már most lenni, s onnét óránként várják ide; mihelt el érkezik, praesentalom mingyárt az kegyelmed kedveskedését, s reméllem nem retardallya továb opinioját, hanem transmittallya az nemes kamarára. Az Consiliarius Urak ajánlják minnyájan joakarattyokott. Csak az Director[5] opiniója legyen ad favorem, jó végben menetelét remélhetni azon kegyelmed dolgának, mellynek sürgetésében mi sem hagyunk semmit hátra. Többet irnék, de az Aszszony eö kegyelme dolgai körül kelletvén most szorgalmatoskodnunk, nem érkezhetem sem én, sem Baso Uram reá. Az itt valo Occurrentiakrul Szakmári János Uramtul érthett kegyelmed, az ki most megyen innét haza, nem kétlem, szemben leszen kegyelmedelis. Marad ezekkell kegyelmednek

Posony 27 Juny 1673. Alázatos szolgája

Gyöngyösi István m. p.

Czímzés: Tekintetes es Nemzetes Szentkirályi Andrássi Miklós Uramnak etc. Uramnak eö kegyelmének sietségel Irám Krasznahorka.

(Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 1.)

[1] *Báró Pongrácz György* váczi püspök s esztergomi nagyprépost.

[2] *Luszinszky Sámuel*, Pongrácz Julianna első férje s így osztályos atyafi Andrássynéval.

[3] Ez az egyezség másnap létre is jött, de Pongrácz Ferencz miatt őszszel (l. a IV. lev. végét) még egyszer össze kellett jönniök. Az 1673. jún. 28-án kelt egyezséglevél a gr. Pongrácz-család bashalmi levéltárában. 28. csomó. 100. sz.

[4] Nagyszombat értendő.

[5] *Majláth Miklós*, kir. jogügyigazgató.

III.

Basó Mihály és Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Pozsony 1673. július 14.)

Alazatos szolgalatunkat ajanljuk kegyelmednek, kivanvan szerenczes jo egessegben es boldogh szerenczes allapatban talalhassa levelünk fejenkent kegyelmeteket.

Az mint egy nehany eléb irt levelünkben megh irtuk vala Uram kegyelmednek, sok joakaroi biztatasara kegyelmednek, a Bocskai joszagban [1] valo dolgaiban elseö tekintetel valoban fenleö [2] jo remensegünk nyujtatot vala, annyira hogy naprúl napra oly remensegh taplalt bennünket, hogy csak reövid üdő alatis regen kivant jo végel eörvendeztetyük megh, Isten haza viven bennünket, kegyelmedet, a mint hogy reghtül mostis biztatnak jo remensegel kegyelmed joakaroi; experialván mind az által naprul napra a dologhnak nagyob involutiojat, ugy latyuk, ugy bele gazoltunk a dologhban sine lesione existimationis simpliciter a dologh mellől el sem mehetünk, dolgainknak és penigh kivalkeppen hamar ideö alat jo vegevel csak vekonyan biztathatyuk magunkat, szaporodvan kivalkeppen naponkint azon joknak competitori, a minthogy Barkoczi Istvan Urnak mindenek felet igen szerenczessen kezdett instantiaja folyni, tegnap erkezet megh az Aulicarul szolgaja, ki az nemes Camarara Decretumot hozot, mellyet ugy hiszem s nincsenis külömben, ma inditanak megh a' Nemes Szepesi Camarara, akarvan voltakeppen informaltatni az Meltosagos Aulica magat, Bacskai es a Polyankai [3] joszaga Bocskainak mire becsültetet, kibül ugy remenlem s remensegem sem hiszem az irant megh csallyon, már Barkoczi Urnak, azon két rendbeli javai vadnak igirtetve Boczkainak, mellyeket mindaz altal nem szinten latom bene contentusnak lenni urgealvan, hogy a két Bekrek,[4] kiket eö Felsege el vet tüle, sokkal teöbet tet volna sarczok; gondolom, ha jo informatiot obtineal a Nemes Camaran, a mely existimatioban van most az az ember, tovabis nem kevesse gatolhatja jo folyasat kegyelmed szep igassaganak; igen szüksegesnek itilenők azert lenni, ha minden dolgait kegyelmed felre teven, sietsegel be fordulna Cassara, es az Urakat disponalna in suam partem, exageralvan szep igassagat a Nemes Szepesi Camarannis, de pro interim az utolso Cassai actust mentül méllyeben

[1] *Bocskay István* előbb (1667) zempléni, majd (1669) szabolcsi főispán a felvidéki elégületlenek egyik főembere, az összesküvők vezéreinek elfogatása után Erdélybe menekült; birtokait a kamara lefoglalván, azokat Andrássy Miklós s Barkóczy István zempléni főispán igyekeztek megszerezni.

[2] *Fenleő* = fénylő, ma is: fényes reménység, szerencse.

[3] *Bacskó* Gálszécs mellett Zemplén vm., *Polyánka* amattól nyugotra a kassai útban.

[4] *Bekrek* valószínűleg az Abauj-Torna vmben fekvő két *Berekalja* a Hernád mentén.

temetven es arrul semmi alkalmatosagal let kisseb emlekezetet sem teven, mely it mind ezideighis meg holt allat, mas kint félő, oleum et operam perdamus; ha nem hasznalna, nem artana irni Barkoczinakis, ne kivannyon mas igaz verek velejevel elni, hiszen talal eö Nagysaga mas jokatis, ha ugyan csak Bocskai javaira vagyodik, am Parro[1] s Polyanka elötte van, mellyekis szep joszagok, talan compungaltathatik lelkiismeretiben es teszen valami cessiot Baczko es Szerdahely[2] reszerül; el kellene azt is kegyelmednek hitetni a Nemes Camaraval, hogy azon Portiok, mellyek subjacealnak a' kegyelmed es Interessatusi praetensioinak, nem involvallyak az egesz Bocskai joszagot, mert Uram it szaz ezer tallerra becsüllik egeszben azon jokat; mi mar harom memorialisunkal declaraltuk magunkat, hogy nem praetendallyuk az egesz Bocskai joszagot, hanem praecise csak azokat, mellyek specifice a Contractusban vadnak inseraltat an, melyben Baczkois incorporaltatot. Mind az altal mindezekben oly caute es tapogatvan kellene jarni kegyelmednek, a mint iram, az utolso actusnak let kisseb emlekezeti fen ne forgana, nem artana az Contradictiotis ha ki nem vete volt, de igen csak azt kivenni, ne lenne semmi hire, kirül bizony magam szivessen kivannek beszellenem kegyelmede', mert a' dologhnak mindenkeppen valo secretumat megh nem irhatom kegyelmednek, könyvre telven levelem, ha mindeneket pennara tennek. Nem keves fogyatkozasunkal let Kallay Uram[3] itten valo aitaianakis nem tudasa, bizony bár eö kegyelme memorialissiban párokat adot volna, mert a' mint rebesgetik, nagy dologh, ha eö kegyelme sollicitatiojaban küleöneös utat nem követet tülünk, mégh edigh mijs ugy forgolotunk, hogy Szerdahely es Kövesd[4] éppen megh van s tartatik a kegyelmed számára, noha Barkoczi Uram mindenek felet a' Szerdahelyi jokra aspiral, higye Uram kegyelmed semmit kegyelmed dolgainak promotiojaban el nem mulatunk, azon vagyunk mostis, holnap egyikünk Bécsben, masikunk a' Directorhoz fordullyunk, kire ujobannis pro saniori extrahenda opinione, ujobanis dirigaltatunk. Nem érne az első a medve bűrnek csak a let kisseb körmitis, nem hogy a szep gyermek lovat, mellyetis amint eszre veszük digustanter vet el; ha az szüksegh penigh latyuk ugy hoza, hogy egyikünknek alá kelletikis menni, igen rövid nap postan ala kezdünk menni, tartvan attul, minthogy levelünkben nem expectoralhatyuk ugy magunkat, mint az it valo dolgoknak mi volta kivanna, ne talan a' kegyelmed instantiaja és informatioja is, küleöneösen a mieinktül kárt es disgustust causalyon inkab, mint sem valami nyereseget s jüvendő hasznot importallyon, mindezekben penigh oly sietsegel kelletik kegyelmednek forgolodni, hogy a Barkoczi Uram reszirul valo informatiot anticipalhassa, mert mas kint ha az irantis succedal eö Nagysága pro voto es secundaltatik

[1] *Parnó* zemplénmegyei falu.
[2] *Szerdahely* = Bodrogszerdahely szintén Zemplénben.
[3] *Kállay Pál* szintén egyik meghatalmazottja Andrássynénak.
[4] *Kövesd* bodrogközi kis falu Szerdahely közelében.

azon Nemes Camaratulis instantiaja, bizony dologh annalis nagyoban gatlodik megh kegyelmed igassagának folyamatya, es tsak a miben most vagyunkis, mikor erjük el, csak Isten tudgya; nem árt azonban kegyelmednek oly vigyazással is lenni es kivalkeppen a' Nemes Conventek s kaptalanokat ugy disponalni, ha Casu quo, kit mind az altal mégh ily hamar nem remenlek, statutiojat akarna peragaltatni, tennek hirre kegyelmednek in tempore, az Contradictiot ne mulatna el; en in reliquo kegyelmednek innet semmit egyebet irni nem tudok, hanem kegyelmedet szerelmessivel együt az jó Istennek ajanlvan, kivanom engegye reövid időn latni jo egessegben Raptim Posony 14. Julij Anno 1673.

Kegyelmednek köteles alazatos szolgai
Baso Mihály, mp.
Gyöngyösi István, mp.

P. S. Kerjük Uram kegyelmedet bennunket Kassarul genuine tudositani el ne mulassa.

P. S. Igen jonak itelnenk lenni, ha Pater Kecskemeti Uramat[1] magaval el viven, az Pater Jesuitakat disponalna es azok altal az it valokat es eö Felsegehez közeleb jarokat, Confessariust es egy Capucinus Imre nevü Baratot.

(Eredeti, csak az aláírások sajátkezűek. Homonnai Gr. Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 2.)

IV.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Pozsony 1673. augusztus 30.)

Mint Uramnak

Alazatossan szolgálok s kevánok minden jokott kegyelmednek. Én tegnap elött gyöttem le Beczbül, tegnap az Ur Zichi[2] Uram eö nagysagha mene fel, onnét akarván az Adam Urfitt Olaszországban bocsátani. Az mi hátra vagyon meégh az kegyelmed dolgában, kértem hogy azt segittse mostani fel menetele alkalmatossagávalis eö nagyságha, az kire elegge ajanlottais magatt. En (ugy tettzvén Cancellarius Uramnak) Exhibealtam az Aulican az itt való nemes kamara Opinioját, s magamnak az Pongracz Urakkal hatra levő dolgokra nezveis el kelletvén gyönöm, biztam egy böcsülletes ember Juris doctorra, Doctor Strell Uramra, az ki mind Cancellarius Urnak, mind Zichi Uramnak nagy ösmeretségében vagyon, s nekemis régi joakaro Uram, mint hogy ugy gondolkodik Cancellarius Uram

[1] Andrássy udvari papja.

[2] *Zichy István*, Andrássy Miklósnak első felesége, Zichy Klára után sógora, 1671-ig a pozsonyi kamara elnöke volt, de a miatt, hogy állítólag tudott az összeesküvésről és nem adta fel a részeseket, elmozdították hivatalából.

felőle, hogy az Delegatorium Iudiciumra (melly mostanis Continualtatik Beczben) ugyan eö nagyságha leven Praesese, transmittaltatik az Aulicarul azon dologh (noha nemellyek azt mondgyák, hogy nem) ha ugyan oda talalnák transmittalni, és ott rendeltetnék uyonnan s valami uyiab obiectiok történnének emergalni, lenne mind azokra kinek megh felelni, mind az Aulican Urgealni, informaltamis en mindenképen azon dologban azon Doctor Strell uramatt. Ajánlotta magat Cancellarius Uramis, hogy ha oda kél, mingyart proponaltattya és valamiben tud szolgalni, szolgáll s megh nem fogyatkozik kegyelmed az eö nagyságha joakarattyában. Azonban az én el gyövetelem után, mikor szinten az Urnal Zichi Uramnal eö nagyságanál volnék, érkezék két levele eö nagysaganak egymas utan Beczbüll, az mellyekben edgyikében per tertias personas azt intimaltattya Feringer Uram az Aulica secretariusa, hogy az kegyelmed dolgátt immáris jó rendben vette, az masikában pedigh mesterseges fogással az maga honorariumatt insinuáltattya, 100 tallért emlegetvén; ajanla az Ur eö nagysagha magátt, hogy fel érkezvén szemben lészen vele, és mind ott mind más szükséges helyeken miben hagyhattya azon kegyelmed dolgátt, első alkalmatossággal tudosittya kegyelmedet felőle, mivel ennekem innét már tovab kelletik mennem, s ferre leszek az level járások alkalmatossagatul; kerem pedigh kegyelmedett, irjon maga is eö nagysaganak, mint hogy en továb nem sürgethetem, az mi m:égh hatra vagyon azon dologh sollicitalasaban, visellye oly gondgyát eö nagysága, hogy az mit ennyi faratsagh és költsegh altal cselekettünk, az már ne maradgyon károsan csak abban, hanem bar csak in illa parte, az mennyiben az itt valo nemes kamara atta pro voto opinioját, mennyen kivant végben. Noha talám valami modalitasok altal az harmad reszétis segithetni üdővel, mellynek alkalmatosságara kivánnya eö nagyságha, hogy az mely Expectativa felől ennek elötte kett izbenis irt kegyelmed, azt kegyelmed kerestetne fel és küldene az eö nagysagha kezéhez. Én az mint fellyeb iram, ezekre elegett kértem ugyan nagysaghat, de ha kegyelmed magha is irni fogh, annál foganatosab leszen, mert eö nagysaga is feledéken néha. Én valamit megh kellet cselekednem és megh cselekethettem, megcselekettem. Ha továbis olly szivesen látnak hozzá, reméllem nem leszen hejában sok költése kegyelmednek. Mikor szinten ezen levelemett irnam, küldi Posta mester Uram kezemhez 12 es 22 praesentis datalt kegyelmed leveleit, 16 ejusdem Kassárul költ Barna Uram levelevel edgyütt, azt üzenvén eö kegyelme, hogy már egy nehány naptul fogvást vannak nála, de itt nem létemben nem tutta hova dirigalni, az mellyekbeli parancsolattyatis értem, de azokra sem irhatok most egyebet annál az mitt ezen levelemben irtam már kegyelmednek. Ertvén azonban Boros Uramnakis itten létett, szemben voltam eö kegyelmévelis, megh adánk Angrano Urnak az penzt, de másképen volt az dologh hogy sem mint Boros uram informaltatott volt kegyelmedtül. Mert az függőtt 300 forintban atta volt megh holt Angranoné Aszszonyom az szegény Üdvözült Aszszony-

nak, s ezert 300 forintott kelletett le tennünk, az mely arany Lancz pedigh Angrano Uramnál volt, arra tizen eött forintott vett volt fel azon üdvözült aszszony, megh attuk aztis eö kegyelmenek, es az Lanczott Boros Uram vette kezéhez, viszsza adván Angrano Uram az üdvözült Aszszony Charta biankajátt. Kerekes[1] Urammal tegnap voltam, eö kegyelme kettszeres gyümölczözeséért Aszszonyomnak eö kegyelmenek két rendbeli ajandékott mondgya hogy készitett, kegyelmednekis készen tartya az régen igért Lora valo szerszamott az Pallossal, mellyekett meghis küldene eörömest, ha oly alkalmatossagott es embert talalhatna, az kire reá merné bizni. Én holnap innet Szombatban megyek az Püspökhöz az Aszszony eö kegyelme dolga végett, minthogy már el közelgett Pongracz Ferencz Uram ellen valo Terminusunk, az melly 9 Septembris lészen,[2] az mester ki vétele felöll kelletik valamit végeznünk tempestive. Ugy tudom az migh én Béczben voltam, Lapsanszki[3] Uram irt kegyelmednek Aszszonyomnak eö kegyelmenek tett Pongrácz Mihaly uram fassioja felöll, a mellett Pongrácz Ferencz Uramnak tett Pongracz György Püspök uram Cessionalisanak párja felölis, a melyekett Baso Uram vivé ell magával, hogy azokatt kegyelmed fel küldené, mint hogy talán szükségesek lésznek az Terminuson ; kegyelmed azért ha addig el nem küldi, az migh ezen levelem kegyelmedhez megyen, küldgye csak egyenessen Nediczére vagy inkáb Varinban[4] (az hova az mester protegalt) vagy hogy az terminus elött bar csak egy nappal ottan lehessen, ne legyen azarantis valami fogyatkozásunk. Enis ott el vegezvén az dolgokatt, az után onnét már egyszer valaha viszsza megyek az kegyelmed szolgálattyára, ha az Toporcziak viszsza nem űznek megent ide. Adgya Isten jo egességben talalhassam kegyelmedett. Posony 30 Augusti 1673.

Kegyelmednek

Alazatos szolgája
Gyöngyösi István mp

(Czímzés hiányzik, Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gr. Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 3.)

V.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Nagyszombat 1674. május 14.)

Mint Uramnak

Alázatos szolgalatomat ajánlom s-kevánok minden kedves jokot. Az elmult postai alkalmatossággalis irtam vala Posonybul kegyel-

[1] *Kerekes Menyhért*, Andrássy D. második feleségének bátyja.

[2] A június 28-iki elő'eges egyezségre nézve l. a II. lev. és jegyz.

[3] *Lapsánszky János* a helytartótanács titkára, mint Pongrácz Juliannának, Pongrácz Ferencz unokahugának második férje volt érdekelve.

[4] *Nedecz* és *Varin* (ma *Várna)* trencsénmegyei falvak, Zsolna közelében, b. Pongrácz Ferencz birtokain.

mednek, de mint hogy akkori szorgos dolgaim miatt nem érkeztem ugy irni, az mint kevántatot s-az után az elebbi dispositiois megh változott nemely dolgokban, akartam ez uttal bővebben irni azokrul kegyelmednek. Jollehet azért az mint azon levelemben irtam volt, az vala akkor elsőben végezve, hogy eléb Conscribáltassék mindenestül az joszágh, es azonban az levelekis perlustraltassanak s-az után oszollyon megh osztán az Res mobilisis, mind azon által, az Urak másképen gondolkodván továb felőle, ugy tettzék végre eö nagysagoknak, hogy akkori egy utokkal mennyen osztályra az Bécsbül alá hozott, és Posonyban talaltatot Res mobilis, az mint hogy az el mult kedden annak osztályát elis végezénk egy más között jo moddal és minden attyafisagtalankodás nélkül: mivel nem sok volt, fáratságh sem kevántatott sok hozzája, idegen Censorok sem voltak szükségesek, hanem magunkis végben vihettük, az ezüst mű probajára s-mérésére mind azon által egy ötvöst hivattunk volt. Én többet remélvén, hogy sem mint találtatot, az Uraktul eö nagysagoktul egy nehány izben serio pedigh kérdettem, ha ugyan nincsen e' töb annáll, hitekkel asseralván, hogy nem találtak, nemis tudnak többet, hitelt kellett adnom, nemis remélhetem, hogy valamiben tagadást tettek volna. Mi volt mindenestül azon Res mobilis, az ki már osztalyra ment, és mi jutot az kegyelmed reszére, az annexakbul megh érti kegyelmed. Az osztalyban nem lehetett sem egy sem más félne'k kedvezés, mint hogy mennéll egyenlőbben és igazabban lehetett, ugy inteztük, elsőben három felé, meégh akkor senki nem tudván mely rész kinek jut, az utan czedulát vonván, az ki mely Numerusra talált szerencsére azt vette, es igy sem egy sem más nem panaszolkodhatik, hogy megh csalatot volna. Az mely függőben levő eöregh követ, szegeny Baranyai Uram magais nagyra böcsült, szép Raritasis, minthogy három felé nem parcialhatni, azt Zichi Pál [1] Uram vette magához hic et nunc, Reversalist adván, hogy valamikor kegyelmed es Zichi Istvan Uram kevannyi fogja, előll adgya: azt intimaltattya mindazon által eö nagysagha én általam kegyelmednek, hogy azon követ erömest megh tartaná, ki fizetvén kegyelmedet és Zichi Istvan Uramat in rata portione secundum aestimationem belőle; jelentett ollyatis, hogy az melly Szent Eörzebet Aszszony mosdoja kegyelmednel vagyon, azt mind szegény Baranyai Uram, mind Baranyainé Aszszonyom eö nagysaganak attak volna, sőtt az szegeny megh holt Aszszonyis, kinálta vele, hogy el hozza, mikor Krasznahorkán volt, tudván magais, hogy eö nagysagajé volna (az eö nagysagha szavait irom). Praetendálni lattatik azert azon mosdott, ugy mind azon által hogy mást adna érette kegyelmednek, arra nezve az mint eö nagysagha mondgya, hogy propter Raritatem maradna az is az kő mellett, noha kár volna annak az krasznahorkai Tárházbulis ki esni, mind azon általl ha

[1] *Zichy Pál* és *István* Andrássy Miklós első nejének, Zichy Klárának testvérei s ezért osztoztak az ingóságban.

kedveskedni akar kegyelmed eö nagysaganak vele, áll szabadságában, az mint elis várja én általam ezaránt az kegyelmed válaszát. Az mely 3000 Tallert adot volt szegeny Baranyai Uram az szegeny Aszszonynak, arrul hasonlo levelet producaltak elöttem mint az mellyet kegyelmed az én kezemhez adott, az kiben azzal ajanljak eö nagysaghok magokatt, hogy az nénnyeknek hozzai k valo szereteteért s joakarattyáert az ezer Tallerat Condonallyák, az két ezerét pedigh ugy látom difalcaltatni akarják vagy egy vagy más onnét az osztályos dolgokbul. Az melly pénz osztályra ment, az mindenestül 1950 arany volt in specie, más féle pénzt nem találván sehol egyebett, hanem itten ezer s-egy nehány száz forintot lengyel pénzül, az mellyet az Urak eö nagysághok hol mi pium Legatumokra, az Temetesre s-nemelly adosságok megh fizetésére is erogáltak. Az melly aranyak azért az kegyelmed reszere jutottak ugy mint eötvenes egy, tizes tiz, eötös tiz, edgyes négyszáz eötven, az ki mindenestül 650 aranyakatt teszen, azok in toto sem adaequalván az ket ezer tallért, onnét ki sem telhetik, egyebarántis job azokatt megh tartani, és másképen accomodalni azon pénzek refusioját, ha ugyan megh kell lenni. Posonybol eö nagysaghok Pál Győrré, István Komáromban mentek, az mint mondották, lévén olly dolgok, az mellyek miat nem érkezhetnek eléb az hátra levő dolgokhoz kezdeni, hanem az nap után : én ide gyöttem, hogy az ünnepeket itten töltvén, az után ki mennyek és minden jószágit szegény Baranyai Uramnak olly rendben es formaban Conscriballyam, hogy abbul csinálhassanak osztált, eö nagysagokis adjungalván magok emberit mellém. Nagyob gond leszen az joszagh megh osztásával mint az res mobilisekkel, nemis tudom mint lehessen ugy partialni, hogy mind az három resz aequaliter vehessen Contentumott ; mivel Vedreden s- Hodin [1] kivüll mayd minden joszaga zalogos, abban pedig sok puszta és nemelly resze csak imit amot levő dirib darab portiok. Mindenik Vedredet affectallya pedigh. Én azon vagyok az mint meghis mondottam eö nagysagoknak, hogy elsőben oszollyon mind eörök mind zalogos egyenlőkepen három részre, az után ha ugy fogh tettzeni, és megh alkhatik egy mással eö nagysagok s-kegyelmed, alkalmaztassák ugy az mint kedvek fogja tartani, vagy ki fizetvén edgyik az masikát vagy másképen contentálván. Én bizony valami legh job, azt igyekezem az kegyelmed reszerül minden tehetségemmel cselekednem, az mint elis hidgye, az mire elegseges vagyok, nem mulatok semmit ell, de mint hogy szegény Boros Uramis megh hala (az kit hogy kegyelmednek értésére adott volna, Langl Uramat kértem vala, magamnak akkor szent miklosra kelletvén mennem) megh vallom, terheskén esik egyedül magamnak fáradozni azon dolgokban, tartván attulis, hogy talám nem találok kedve szerént szolgálni kegyelmednek, mellyre nézve inkáb akarnám, ha magais jelen lehetne s-látná, mint egygyezhetne megh az atyafiakkal, s-azután

[1] *Vedrőd* és *Hodi* pozsonymegyei falvak Galántha közelében.

se engemet se mást ne okozna, ha mi nem találna tettzeni, noha én semmiben egyebben nem ereszkedem, hanem csak az osztálynak egyenlőségére vigyázok ; ha azért kegyelmed egyeb dolgaitul érkezhetne, s-fel rándulna ide, tudom, az attyafiakis kedvesen látnák, az mint sokat is emlegetik kegyelmedet, nékemis könnyebsegemre volna, mert nem kellene annyit hánnom vetnem s-fárasztanom elmémett, mit hogy cselekedgyem, hanem kegyelmedtől várnám, az mit parancsolna, azt cselekedném ; s-annak alkalmatosságával az kegyelmed reszire jutott res mobilistis el vihetne, s-az fellyeb irt dolgokrul, s-egyebekrülis beszélgethetne s-végezhetne kegyelmed az attyafiakkal eö nagysagokkal. Mind azon által az Bocskai dolgott sem kell mulva hadni, melybéli mandatum nem kétlem, kezéhez jutot kegyelmednek, mért ha most iziben nem bánik vele, az után nem tudom, mikor érheti ell. Exhibealtathatte az mandatumott és az kassai kamaranis miben legyen azon dologh, eörömest tudnám ; én Posonyban az oltais két memorialet adván az Consistoriumnak, ottan jól vannak az Urak disponalva, csak Kassarul el ne roncsák. Szükségh azért ugy vigyáztatni kegyelmednek ottanis, hogy az farkában ne törjük az kost, mint hogy az mint hallom, Tarkaniné Aszszonyom javais Confiscaltattanak. Cautus legyen azarántis kegyelmed, hogy a menire lehett, ne forogion fell az interessatus attyafiak neve máskepen, hanem csak in generibus terminis kiváltképen az kamarán, alkalmaztatván magat az mandatum tenorához. Ha vagy ezen vagy más dolgai miat nem érkezne fel gyöni, kérem tudositson felőle, azon felül megh irt dolgokban mit cselekedgyem, az mint arrulis, ha most el nem viheti, az aranyakatt, az ezüst müvet, s-az egyeb res mobilistis hova tegyem ; az mellyekett mindenestüll egy ládában rakván, hattam most ugyan abban az bótban az Posonyi háznál, az mellyben volt, addigh az migh kegyelmed nem parancsol felőle. Vagyon meegh azon kivülis alkalmas dib-dab mind itt mind Posonyban, ugy mint hazak, kő sok, valami keves on mű, Cserép edény, dirib darab vasak és holmi rongyos szőnyegek, s-képek s-más affelék, az mellyek mindenestülis nem sok érők s-azokatis mihelt Isten az Urakat el hozza, el kell osztani minden félét. Legh töb Buzaja maradott szegény Baranyai Uramnak, mellynekis az Consignatiojat megh küldöttem kegyelmednek, de az réghisegh miat annakis nem keves része az mint mondgyák, semmire valo. Ha áros talalkozna, ott járjon az urak elméje, hogy az mi el kelhető volna benne, el adnák, talám az Leopoldvári Profonthazhoz elis adhatni valamelly részétt. Ha onnét addigh az migh ide leszek, fordulhatna valami pénz kezemhez, vagy megh vehetném ugyan az Committalt vásárlásokatt, de máskepen aligh ha el nem mulik, kevántatnék pedigh másrais költsegh, mert az gyermekeknek [1] is más szállást kell fogadnom s-odais mindgyárt pénz kell, Boros Uram nénnyénekis, az ki merő annyuk volt, és mostanis tartya eökött, kevántatik valami

[1] Andrássy Miklós ifjabb fiai : Pál és Miklós.

Bibolé, az aranyokhoz pedigh nem eörömest nyulnék, az mint intacteis maradnak, ha az szükségh reá nem szorit. Elgyöne kegyelmed avagy nem, kérem arrul bizonyos ember által tudosittson mindgyárt, hogy tudgyam mind én mind az Urak magokat mihez tartani ; el érkezhetik addigh, az migh az Levele'ĸ perlustraltatnak, ha kedve leszen az eljövetelhez. Bufát és Kazell Jancsit haza bocsátottam, mint hogy én el lehetek most nálok nélkül, eök pedig itt valo késedelmekkel oda haza valo dolgokban maradnának hátra. Molnar Balaz Eöttcsét itt tartoztattam az lovaim kedvéért, mint hogy Szerdahelyi Uramatt más dolgokban kell foglal(kodtatnom), nem érkezhetik ugy az Lovaimhoz az mint kellene. Eötöd napra könnyen haza érkezhetnek, az mint reais feleltek, eött nap alatt viszont fel gyöhet ide az kegyelmed embere, az melly által elis várom válaszát mind ezekre, mert az Postán igen el késnek neha az levelek, az mint hogy az kegyelmed 22 Aprilis datált leveletis csak te; nap vettem ; ha Continue Posonyban lehetnék, ottan hamaráb vehetném ugyan, de mint hogy ide s-tova kell járnom, későre jut kezemhez s-elis veszhett. Itt semmi olly occurentiak nincsenek, az kikrül kegyelmednek irhatnék. Az Gyermekek egésségben vannak s-jól tanulnak, jollehet most se bizonyos szállások s praeceptorok nincsen, de nem lesznek továb ugy, hanem mennél hamaráb alkalmaztatom eökött, ha alkalmatossab szállást nem találhatok hic et nunc, az Convictusban csak Vacatioighis. Zichi Pál es Zichi István uramék eö nagyságok ajánlják kegyelmednek szolgálattyokatt, az Aszszonynak eö kegyelmenek is ; ha irni fogh kegyelmed, irjon eö nagysagoknakis, akarnám ; ha Lessenei Nagy Ferencz [1] Uramnakis irna egy nehány szoval, hogy ha miben eö kegyelmehez recurralnak az kegyelmed dolgaiban, lenne segitseggell, mert az melly rendetlennek látom én az joszágh állapotyát, afféle emberek nélkül nehez leszen jo rendben venni az osztályt ; eö kegyelme sok ideigh lévén itillő mester, s-tudvan az ollyan dolgoknak rendit, szolgálhat. Gondolván, hogy talám kevántatni fogh, küldöttem egy requisitorium mandatumotis. Mint hogy Szelicska uramnak itt kell addigh lenni, az migh az dolgok végben nem mennek, azonban az mint mondgya, aligha meg nem fogyatkozik kenyérbül Monokon az cseléde, kegyelmedet kérem, committállya Vekei Uramnak, adgyon három vagy négy köböllel az feleségének, ha szüksége leszen reá, defalcalhatni fizetésébüll. Az melly signaturát tetetett szegény Baranyai Uram halálos ágyában szegény Boros Uram és más egy káptalanbéli személly elött, eörömest meg küldöm vala azt is ezen alkalmatossággal kegyelmednek, az mint Expeditiobanis vétettem, az káptalan Notariussával s-már meghis vagyon pecsetelve, de két száz forintott kevánván érette, ott hagytam inkáb, hogy sem mint azt megh adtam volna, mint hogy az nemis formale Testamentum, hanem csak jedzés forma

[1] *Lessenyei Nagy Ferencz* Wesselényi idejében nádori ítélőmester, kinek főrésze volt az összeesküvés szövésében, de ezt elárulván, magát megmentette s befolyásos ember maradt.

memorialé s-olly az kire nemis látom szükségét az attyafiaknak. Az urak eö nagyságok ide gyövén, ha láttuk, hogy pro aliquo lumine vel futura Cautela kevantatni fogh, kéntelen ki kell mind azon által vennünk, azonban talám az Tokajatis aláb verhettyük. S-továbbis a mi ollyak occuralnak, az mellyekrül tudositanom kell, el nem mulatom értésere adni kegyelmednek, kérvén, kegyelmed se késeltesse ezen levelemre adando válaszátt, hanem tudosíttson mennél hamarab, maradván in reliquo

Tyrnaviae 11. Maij 1674.

Alazatos szolgaja kegyelmednek

Gyöngyösi István mp.

P. s. Ha fel nem gyöhetne magha kegyelmed, Azoknak az Aranyaknak s-ezüst műnek, mas fele dib dáb portekának el vitele vagy it valahol letétele felől el várom az kegyelmed parancsolattyát, az mint az töb dolgokrulis, mind azon által ha lehet, ne szánnyon maga fel rándulni kegyelmed.

(Címzés hiányzik ; Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 4.)

VI.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Vedred, 1674. május 21.)

Mint Uramnak

Alazatos szolgálatomat ajanlom. Somosrul [1] 12 praesentis datalt levelet ezen 2 ora tájban délután vettem az Gerencseri [2] postarul, mit irjon, értem. Mindgyárt menten mennék Posonyban, legh aláb ott az Kamarás Urakkal beszélgetvén, mit kellessék azon dologban cselekedni, az mint eddigh, ugy továbis bizony jó szivel és minden tehetségemmel igyekezném promovealtatni, de másképen sem szakathatok magam egyedül sok felé, mert itt az joszágbanis sok dolgaim volnának, az ki pedigh legh inkáb akadályoztatt, az egésségtelenségh, mert az mint az haza bocsátott szabadosok által megh irtam vala, meégh az ünnepek elöttis alkalmatlanul érezvén magamatt, az ünnep közben Purgatiot vettem, s-erett vágattam vala, az mellyet az mely effectusok ellen cselekettem, azokban láttatik ugyan valamire használni, de másképen az olta sokkal roszszabbul vagyok mint az elött, s-annyira vagyok, hogy nem tudom mikorra,

[1] *Somos* sárosmegyei falu Eperjes és Kassa között ; l. alább is.
[2] *Gerencsér* falu Nagyszombat mellett, a felvidéken közlekedő postaútban.

oda meheteke haza errül a földrül, mindazon által mégh eddigh (mint hogy az Lovaglásra alkalmatlan vagyok, szekeren hordoztatván magamatt) nem mulattam semmit el az kegyelmed dolgában, ez után sem, az migh birhatom magamatt. Most vagy két nap it kell magamatt kéntelenségbül Continealnom, uyiab orvosságh vételére Compellalván az egésségtelenségh. Ha Isten ahoz valo erőtt ád, az jövő Penteken, ha eléb nemis, által vontatom Posonyban magamatt, es ott mind az Urral Zichi Urammal eö nagyságával, mind az Kamarás Urakkal kiváltképen az kik kegyelmednek jóakaroi, szolván, azok tanácsábulis valamiben hasznosan szolgálhatok, hidgye ell eörömest megh cselek-szem, csak engedgye az egésségtelenségh. Azonban talám kegyelmednek is lészen valami Resolutiója az Kassai Kamararul, az kivel javallanám én inkáb placide agalni egy kevés patientiával, mint hirtelenkedvén disgustalni és az által jobban megh akadályoztatni dolgait, mert onnét az uyiab uyab informatiokkal ide felis el ronthattyák az dolgokatt, az után ha az Terminalas tantisper haladnais, a migh vagy azt a Kamarát disponaltathatná kegyelmed, vagy másképen inditathatná szabad folyását dolgának, akkoris sat cito esset si sat bene, mert másképen nehéz most valamit ki venni az kamara kezébüll, hanem cum submissione. Azt irja kegyelmed, hogy alkura akarják kegyelmedet venni, ha olly alku lehetne az, hogy az Fiscus kezénél maradando harmadik részrül végezhetne kegyelmed jo moddal az kamarával, és vagy az egész joszágott sine decussione bocsátanák mindgyárt az kegyelmed kezéhez, vagy hic et nunc nemis volna szükséges az Vice Ispany Juridicus processusa, ha a nelkül végben mehetne, az mint talám nem is volna tanácstalan ollyat intentalni, az nemes Kamarával, az mellyben mind azon által mások, az kik jobban értik az dolgot, hasznosabban tanácsolhatnak kegyelmednek. Szegény Baranyai Uram javai dolgaiban a minap bőven irtam, nem kétlem, vette levelemett, most sem irhatok meégh egyebett. Ha maga gyöhetet volna fel ide kegyelmed, igen jol esett volna, de ha Kassán secundalhatná dolgait, többet cselekedne ottan, mint itten, mert az mi itten vagyon, azt ezutánis megh találllya, másképenis bizony maga sem cselekedne abban maga s-gyermeki hasznara többet mint én, csak volna ugy egésségem mint kevántatik. A Gyermekek jo alkalmaztatással vannak az Convictusban, másképen csak egyre s-másra pénz kevántatnék et non habemus. Cancellarius Uram levelével mit kell cselekedni, megh látom, hogy hic et nunc magam inhibealhassam, aligh érkezhetem reá. 6. praesentis költ levelétis ell vettem. Ez utánnis az leveleket csak Posonyban dirigallya, onnét, ha későreis (az mikor ott nem vagyok) de kezemhez jutnak. Pater Kecskemeti Uram eö kegyelme leveletis vettem, mellyet 12 praesentis ir Kassarul ; ajánlom eö kegyelmenek szolgálatomatt s-kérem felettéb ne itellyen meg, hogy nem rescribaltam eö kegyelmének, mert bizony nem birom az irást, eztis Isten tudgya, melly nehezen irtam feletteb bágyat állapottal lévén az orvosságok után, sietnem kellet pedigh az irással az Posta napra

nézve. Az melly könyv felől parancsol eö kegyelme, ha megh vehetem, bizony megh veszem. Jutka [1] legyen job egésségben mint én. Marad in reliquo

Vedred 21. Maj 1674.

Alazatos szolgaja kegyelmednek
Gyöngyösi István mp.

(Címzés hiányzik ; Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 5.)

VII.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Pozsony 1674. június 15.

Mint Uramnak

Alazatossan szolgalok: Somosrul 7, Eperjesrül 8 praesentis irott kegyelmed leveleit, ma akkor vettem, az mikor szintén megh akartam innét indulnom Nagy Szombatban, sietvén oda betegeskedésemre nézve, mert noha az elmult egynehány nap jobbacskán kezdettem volt lenni, mindazon által most megént uyiab alteratioimat érzem s-félek, hogy nagyob nyavalyam ne következzék, és itt ne kellessék maradnom, job alkalmatosságom levén Szombatban az nyögésre. De azonban, azon kegyelmed leveleire nézve megh tartozkozván, mentem mindgyárt az kamarás Urak közzül némellyekhez s-értekeztem, mi uyságh gyött megént Kassárul az kegyelmed Aquisitioja dolgában. Az mint végére mehettem, nem egyeb, hanem azt irják onnét, hogy kegyelmednek abban az Aquisitioban csak egy része vagyon, az töb rész másoké s-ahoz Tököli Miklós Uram is köz, azért tractalnának itten, és alkudnának megh véle az eötett illető részért. Hihető, ott jár elméje az Kassai kamarának s-kiváltképen Wolkra [2] Uramnak, hogy az töb interessatus attyafiakkalis azért cselekednék, és végre az kegyelmed részétis vagy csere vagy más mod által, oda hoznák, és azt a joszagott Patakhoz applicalnák. Azért nem ártana kegyelmednek az attyafiakatt idején disponálni, hogy alkuban ne ereszkednenek azon Kamerával, job volna inkab kegyelmednek, az Fiscus részétis megh venni, mint az joszágtul praemisso modo valamikepen el esni, mellyet kegyelmed megh hitt joakaroival közölhett, azt cselekedvén az után az melly tanácsosab. Mind azon által azon kamerának innét az mai Postán csak illyen válasza lett, az mint énnekem jelentették. Mint hogy már kin vagyon az eö Felsége parancsolattya, mennyen végben az Divisio elsőben,

[1] *Görgey Judit*, Gyöngyösi második felesége, Andrássyné kedvelt »Frauzimmere« volt s úgy látszik, férje távolléte alatt fenn lakott a várban.

[2] Gr. *Volkra Ottó* az 1672-ben Kassán felállított szepesi kamara elnöke.

az alkuvásokatt annak utánnais tractalhatni, reméllem azért, hogy nem Impedialtatik az Vice Ispany processusa azon Divisio dolgában az Kamerátul, csak az rebellisek excursioi engedgyék végben menni, és az Divisio után ne akadályoskodgyon megént azon Kamera az emlitett alku intentalásával, kiváltképen ha az attyafiak közzül valakinek kedve leszen hozza. Kegyelmed azonban tarcsa magát az mandatum tenorához, az mellynek némelly Clausulaival kiváltkepen cum refusione expensarum alkalmasént erössitheti dolgátt. Az el mult postán irtam az töb dolgokrul az kikrül kellett irnom, referalom azokban azon levelemre magamatt. Bécsben eörömest fel rándulok vala, de az egésségtelenség sem bocsát, pénzem sincs oda valo, az aranyakhoz nem akarván nyulnom. In reliquo az más postán irot levelemre el várván az kegyelmed válaszát maradok

Posony 15 Junij 1674.

Alazatos szolgaja
Gyöngyösi István mp.

(Címzés: Tekéntetes, Nemzetes Vitézleö Szentkirályi Andrási Miklos Uramnak etc. Uramnak eö kegyelmenek. Eperies Soomos.)
(Gyöngyösi sajátkezű írása, teljesen ép gyűrűs pecséttel. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 6.)

VIII.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Krasznahorka 1674. augusztus 30.)

Mint Uramnak Kegyelmednek

Alazatosan szolgálok. Az király Dézmási keményen viselvén Instructiojok mellet az Juhász gazdák ellen magokatt, az saytokat semmiképen nem akarják acceptalni, hanem in specie kevánnyák s exigallyak is Gabonájok Dézmaját, az mint már az Körösieken s-Rutnaiakon[1] s-más némelly falubeliekenis megh vették s-már be is hordották, nemis hiszem hogy már mások igen legyenek hátra, hanem az kegyelmed Jószághabeliek, az mellyek mellet én mind levelek általl mind magam személyem szerént eleget instaltam, hogy regi szokások mellet hadnák megh eökött, de Instructiojok mellöl nem akarván recedalni, nem vihettem egyebet végben, hanem arra Condescendáltak, hogy az migh kegyelmednek ad notitiam adom, és most közell levén kegyelmed Kassához, ott uyoinnal requiraltattya az nemes Kamarát azon maga joszágabeli juhász gazdák dolgában, addigh in suspenso hadgyák azok Dézmája dolgát, de ugy hogy az mennéll hamaráb legyen, mert ha hamar nem érkezik, más parancsolattya azaránt az Nemes Kamerának, Instructiojok szerént procedalni fognak azon kegyelmed jószághabeli Juhász gazdák Dézmája dolgábanis, az mellyeket nemis tudom másképen

[1] *Körös, Rudna* — Rozsnyó és Csetnek közt fekvő falvak.

mi mellet oltalmazhassunk megh, annyival inkáb hogy már megh dézmálták az másut lakos Juhász gazdákat. Az melly levele vagyon kegyelmednek azon Nemes Kamerátul, az mellyet tavaly optinealt volt, az csupán csak az Bárány Dézmát tangalván, semmit sem használhat az emlitett Juhász gazdák dolgában. Mint hogy az király dézmájához az Dominus Terrestrisnek semmi egyéb köze nincsen, hanem ha jure arendatorio birja, az mint hogy ordinarie az Földes Urakis szokták más helyeken arendalni, igy kegyelmednek sem lészen ugyan maga jövedelmére nézve az semmi más kárára, ha in specie fogiákis exigalni az Juhász gazdákon az Dézmát, hanem ha az terhesebben esvén nekik, mint az sayt adás, az által ruinaltatnának azon Juhász gazdák; de ha más jobbágyok subsistalhatnak az Dézma adás mellett, myért ezek nem? Hoc non obstante mind azon által mélto, hogy az menire lehett, réghi ususokban meg maradhatások mellett fáradoztasson kegyelmed. Az mi ennékem incumbalt es megh tuttam cselekedni, mindent megcselekettem it az Dézmásoknak, az mellyek minthogy csak szolgák, és Limitalva vannak eről instructiojok mellett azon Dézma dolgában, ha pro voto nem vihettem végben az dolgot nálok, arrul nem tehetek. Feci quod potui. Mint hogy az Nemes Kamera principalis ezen dologban, kegyelmed mostani uttya alkalmatosságával ne neheztellyen meégh egy instantiat tetetni mellettek, talám vihet valamit végben, engem pedig kérem alázatossan kegyelmedet, errül mennél hamarab tudositani méltoztassék, megh irván aztis, hogy ha az Camera sem accedalna egyebre, hanem hogy in specie Dézmallyák megh eökött, in tali Casu adigallyame nyavalyasokatt, hogy az szerent cselekedgyenek, vagy ha saytull vagy Pénzül el nem akarják venni, csak ugyan ne adgyanak in specie semmit, mert ugy látom, ha maguk kedvére hadgya kegyelmed azon Juhász gazdáknak, aligh ha vakmerőképenis nem fognak repugnalni az Dézmások akarattyának, az mellybül talám valami alkalmatlanságh következhetnék, az kiben elis várom az kegyelmed valaszát, hogy én sem egyben sem másban ne okoztassam. Aszszonyom eö kegyelme ajánlja kegyelmednek szolgalattyát, most türhetőképen vagyon az gyermekekkell edgyütt eö kegyelme s-az len mellet szorgalmatoskodik, maradván énis

Krasznahorka 30 Augusti 1674.

kegyelmednek alazatos szolgaja
Gyöngyösi István mp.

P. S. Az Pacsaiakat[1] talám megh oltalmazhatom méégh az egyszer, noha azaránt sincs megh bizonyos regulatiom, de az többinek én it nem használhatok, ha kegyelmed az kassai Kamerárul nem segiti eökött, noha ez uttal ottanis nehez leszen abban használni.

(Címzés hiányzik. Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 7.)

[1] *Pacsa* kis falu Krasznahorka mellett, Andrássy M. birtoka.

IX.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Eperjes 1675. június 10.)

Mint Uramnak

Alazatossan szolgálok kegyelmednek. Irtam tegnapis Postai alkalmatossággal kegyelmednek, ez alkalmatosságot sem akartam el mulatnom, negyedik levelem már ez. Az Aszszony eö kegyelmeis három izben irt, kegyelmednek mind eddighis egy levelét sem látván, hova lett, ell nem tudhattyuk, mellyrül sok képen vélekedünk. Jollehet tegnapi levelemben az it valo occurentiakrul bőven irtam s-most sem irhatok egyebet, mind azon által nem tudván, vehetie azon levelemet, akartam ezen irásom által azokatt megent repraesentalnom kegyelmednek. It nagy vala az sokadalmi gyülés, melyhez hasonlot aligh emlitnek valaha, el oszlot már. Sok felől gyött az hir, hogy it azokat, onnet amazokat vertek fell. Az nyavalyás Rosnyaiakis valoban szerencsétlenül járának, tegnap előtt Liczerdnél [1] reggel fölöstököm tájban vertek fel három rakott szekereket, vallottak az mint mondgyák, tizenkét száz tallér ára kárt. Az minemü posztott s-más hogy mi edgyet s-mást énis vásárlottam volt az kegyelmed es Aszszonyom eö kegyelme parancsolattya szerént, azokatis azon szekerekre attam volt, mint hogy Gocsi szekér volt az edgyik; maradhatotte megh azokban valami, vagy el vitték mindenestüll, nem tudhatom, az mint conjecturalhatom mind azon által azon szekerek fel verése circumstantiaibol, talam megh' marathattak azok. Balogh Gáspár Uram vásárlott volt legh többett, hihető, az kár vallásban legh töb része jutott. Beszellik, hogy az Unghvári szekereket is fel vertek volna ugyan tegnap előtt. Annak elötte pedigh két nappal Saczát [2] vertek fell: az mit az szegény emberek hazánál találhattak nekiek valot, azt el vettek. Az marha mind azon által megh maradott, az Pásztor az erdőre vivén az barommal magátt, hanem onnét Sensei Pál Uramnak minden lovait el vittek, es minden szarvas marháját el haytották, magais el szorulván az kastélytul, aligh szalathatot Kassára; mondgyák, hogy tegnap éczakán Somosonis volt volna egy nehány lovas az vendégh fogadok körüll. Enis már eörömest haza mennék, ha el mehetnék békével, de tartok valami szerencsétlenségtüll, akar merre vegyem utamatt. Mint hogy az melly Talpasok az Rosnyaiakat fel verték, azokis Szomolnoktull gyöttek által, ezek azok, az kik Rosnyonál nem régen vákták le az Hadnagyokatt, és az kik az Rátkay Patertis megh öltek. Mind azon által valamint s-valahogy Continualhatom utamatt, azé holnap megh indulok, talám békével haza vezérell az Isten. Pater Josa Uram ekgyelmednek ajánlya kötelességgel valo szolgálattyát, az igirt egy hordo bor helyet két hordoval adott választva az borai közzüll,

[1] *Licsérd* sárosmegyei kis falu Somos mellett, az Eperjesről Kassára vivő útban.

[2] *Sacza* kis falucska Kassától délkeletre.

mellyet az aszszony eö kegyelme kulcsársága alá biztam, eö kegyelmével is valoban nagy atyafiságot cselekede mostan, kiért mélto dicséretre, olly szükségében adot minden Reversalis nelküll két száz forintot eö kegyelmének, az melyben hic et nunc nem találhatnánk más senkit, az ki segiti vala eö kegyelmet, maga zálogárais. Klobusseczki Uram itten nem volt, az kegyelmed levelet megh küldöttem eö kegyelmének. Itt mostanis Continuallyák azt a hirt, hogy az Erdéli Fejedelem minden bizonnyal, most mindgyárt Somlyora győne ki, az Erdélyi hadakkall, hihető onnét idébis, melyröll harmadik levelemben az mint az akkori más occurrentiakrulis bőven irtam kegyelmednek, kikre mostanis referalván magamatt, kérem alázatossan kegyelmedet admaturallya haza gyövetelét, mert ha oda sokáigh temporizál kegyelmed, félő, alkalmatlanabbul ne legyen osztán haza gyövetele. Isten hozza azért jo egésségben mennéll hamarab kegyelmedet.

Eperjes 10 Junij 1675.

Kegyelmednek

Alázatos szolgája
Gyöngyösi István mp.

P. S. Kegyelmed számára lovat nem veheténk, találhattunk volna ugyan arra valot valamellyet, de áros lévén, akkor nem tehettem ennyi pénznek mindgyárt szerit, azonban megh vették mások; az keritött sem adhattuk ell, ugy az mint kegyelmed limitalta volt az árát. Az krasznahorkaiak mint legyenek, irtak arrull nem kétlem magok kegyelmednek, én régen semmi hireket nem hallottam.

Kívül: Ha ezen levelem megh ado Kassai Görögh Tamás oda fel érvén kegyelmedet, valamelly maga dolga felöl megh fogja találni, kérem az miben lehet, mutassa joakarattyát hozzá, eőis kivánván szolgálni kegyelmednek.

(Címzés hiányzik; Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 8.)

X.

Gyöngyösi István Andrássy Miklóshoz.

(Krasznahorka 1675. július 12.)

Mint Uramnak alazatos szolgalatomat ajanlom kegyelmednek. Sarlos Boldogh Aszszony napján Oroszvárrul [1] költ kegyelmed levelét ma vettem alazatossan. Már egynehány naptul fogvást nem (küldöm) irásomat kegyelmed után, annak tulaydonittsa, hogy Gullik Mátyás Deák uram eö kegyelme 1 praesentis datalt levelébüll azt értvén, hogy meégh az el mult héten Csötörtökön vagy Pénteken bizonyossan haza felé kellet volna kegyelmednek indulni, gondoltam azt, hogy már nem éri oda fel kegyelmedet levelem, másképen az mint annak elötte, ugy azoltais nem mulattam volna ell az gyakráb irást. It mi mostanis türhető egésségben vagyunk fejenként, mellyet kegyelmednek is kevánunk; okoz ugyan egy

[1] *Oroszvár* Moson vmegyében fekvő Zichy-birtok.

nehányunknak néha némelly melancholiakat az kegyelmed távol létele, de csak Isten hozza megh kegyelmedet, azokatis el feleytyük. Az Bányákrul most sem irhatok mást, hanem az mit ennek elötte. Csetnek es az kis hegyis eleget biztatnak, mutathatnake valaha valamit in effectu, Isten tudgya. Az Réz bánya dolgát el végezték már az Törökkell; az Nagy Vesveresi [1] Urnak hat forintot attak, az kis vesveresinek in specie négy tallért kellet igérni, az melly üstött csináltattak volt számára, azt summajokban kevánnya be azon kis vesveresiektül, az mint inclinatiojokat látom beis akarják vinni. Az Dézma dolgát az Paterrel bajosnak látom. Mert már kezénél levén Ersek Uram eö nagyságha Arendatoriaja, ha az Dézmát kiveszszük kezébül, az mindgyárt vagy levele által, vagy személye szerént nagy lamentatioval fogh recurralni Ersek Uramhoz eö nagyságához, mint hogy más fizetése sincs azokbul az falukbul, hanem praecise csak azon Dézmaért szolgál nekiek, s-azt oda fel sok képen fogják interpretalni, kiváltkepen az mostani üdőben. Ha pedigh simpliciter kezénél hadgyuk, az Ususbul jövendőben Pactatus Dézmát praetendalhatnak az Plebánosok azon falukban, kegyelmednek s-gyermekinek nem kis praejudiciumara. Az Ispánnyal parancsollya ugyan ezen dolgot Conferálnom, de eö annyit ért ehez, mint Bagolly az Ave Mariahoz, én mind azon által azt cselekeszem, az mi tanácsosab lészen ezen dologban, ha az két gonosz között olly mediumot találhatok, az mellyel sem egy, sem más jövendőbeli alkalmatlanságra ok ne adassék, azonban talám Isten kegyelmedetis haza hozza. Szeleczki ez ideighis Monok [2] táján vagyon valahol, mikor gyöhet ide, Isten tudgya, el gyött volna, ugy tudom eddigh, ha bátorságos uttya lehetet volna. Doczinak én mind szoval Encsen [3] létemben, mind annak utánna irásim által eleggé eleiben attam nem csak egy izben, hanem sokszor, hogy nem olly remisse mint ennek elötte, hanem hivatalosabban visellye magát tisztiben és mit mint s-hogy observállyon dolgaiban, talám jobbanis fogh ennek utánna vigyázni magára, ha kárt s-kissebséget nem akar vallani. Az Puskásokat hogy Conventios rendben vehetném, volt eddighis arra gondom, de csak hozza szokván az rendetlenséghez, neheznek láttzik az némelyeknek, mindazon által azon leszek, hogy az kegyelmed parancsolattyát abbanis effectualhassam, az mint hogy addighis ugy kellet volna annak lenni. Irtam volt kegyelmednek, hogy az Almásiak az Háskutiakkal [4] egyenlő usualasát kevántak volna ideigh, az Controversiaban levő határnak, de abban semmi sem volt, noha én hozzám ollyan hirrel gyöttek volt akkor az Háskutiak. Sőtt Groff Esterházi Pál uram eö nagyságha részérül annira fogja Terbocz István az dolgott, az mennyire méégh eddig senki sem; nagy feny-

[1] *Kis- és Nagy-Veszverés* gömörmegyei kis bányász-községek, Andrássy M. birtokai, Rozsnyótól északra.

[2] *Monok* Szerencs közelében Zemplén vm.

[3] *Encs* a Hernád-völgyön Abaujban.

[4] *Almás* és *Hárskút* (Gyöngyösi 1681. szept. 1-én Sopronból írt levelében is *háskúti*-t ír) Andrássy Miklós birtokai Krasznahorka közelében.

nyen fenegetőzzik, melyhez képest, az Háskutiak igen elis kezdettek magokatt fogni azon határtul, az Almásiak pedigh ugy kezdem hallani, minden marhájokatt ottan jartattyák, fegyverrel eörözvén azokatt. Ugy látom Uram, ebbül semmi jo nem kezd következni, ha törvényes uton mennél hamaráb el nem igazittatik. Azok az Micatius Püspök [1] határ járt leveléhez biznak, az mellynek ugyan akkor mindgyárt az it valo akkori Possessorok Contradicaltak, s-az ólta szabad usussában soha nemis voltak az Almásiak (az mint ennekem referallyák) azon Controversiaban léveö földnek. Az leveleket én az kegyelmed parancsolattya szerént eörömest megh hántam és job rendben hoztam volna, annak alkalmatossagával talám öszve szedhettem volna azon határt illető és annak dolgához valo leveleketis, de bizonyos okokra nézve, az kegyelmed absentiajában nem (akarok) ahoz kezdeni. Isten megh hozván kegyelmedet, vehetni annyira valo üdőtt, hogy azokat megh hánhattyuk, az mint az menyire lehetséges lészen nemis kellene azon határ dolgát sokára halasztani, nagyob gonosznak el távoztatásáért. Nem tudom, merre fogja venni haza gyövő uttyát. Ha az Aszszonnyal eö nagyságával edgyüt gyön, ugy haza késérheti ugyan eö nagyságát Eperjesi házához, de ha csak magányosan gyön kegyelmed, talám tanácsosab volna egyenessen erre gyöni, az kit nem kétlem, ugyis fogh kegyelmed cselekedni, én ha tudnám, merre gyön, eörömest eleiben mennék kegyelmednek. Itten szüneti mégh sincs az sok esső szakadásnak, melly miatt minden mezei dolgok igen el maradnak s-káris elégh vagyon az mezőkben. Semmi más occurentiak most nem hallatnak, hanem az mint Vekei Uram üzente, az a kuruczok között az hire, hogy kegyelmed valami Horváth s-Német hadakért ment volna oda fell s-azokat akarná alá hozni. Varanonak [2] fel vereset nem kétlem, értette eddigh, ha az vizek le szállanak, többetis hallunk a félét. Ha az kegyelmed gratiaja járulna hozzá, eörömest magamévá tenném azt az egy nehány szegény embert, az mellyet Lászlo Uramtul Nagy mihályi Christoph uram el nyere, mellyrül ennek elötteis irtam már kegyelmednek, bizomis, hogy azaránt sem fogyatkozom megh az kegyelmed gratiajában, mellyért maradok énis

Krasznahorka 12 Julij 1675.

Alazatos s-hala ado szolgája
kegyelmednek
Gyöngyösi István mp.

P. S. Aszszonyom eö kegyelme kegyelmednek ajanlja szolgálattyát, most eö kegyelme is az gyermekekkel edgyütt türhető egésségben vagyon.

Címzés hiányzik; Gyöngyösi sajátkezű írása. Homonnai Gróf Andrássy-Ltár VIII. 29. 3. am. 9.)

[1] *Micatius Miklós* előbb zágrábi, utóbb (1600—1612) váradi püspök volt.

[2] *Varannó* Zemplén vm. északi részén.

Dr. Badics Ferencz.

IFJ. WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ NÉGY NÉMET LEVELE NIMPTSCH LEOCADIA ASSZONYHOZ.

Ifj. Wesselényi Miklós bárót 1837-ben az ellene felségárulás czímén indított pörben négy évi börtönbüntetésre ítélték. De — különösen Deák közbenjárására — büntetésének egy részét súlyos betegsége miatt elengedték, hogy Gräfenbergben keressen gyógyulást. E híres fürdőhelyen s részben a közelében fekvő Freiwaldauban tölti a következő éveket. A hydrotherapia megalapítójával, Priessnitz-czel kezelteti magát, a ki a hatóságok és a papság minden intrikája és kicsinyeskedése ellenére is valóságos búcsújárást indított meg a kis sziléziai város felé. 1829-ben még csak 29 betege van, de 1834-ben már 255-re, sőt 1839-ben 1700-ra emelkedik a számuk.[1] Morva és cseh polgárok mellett itt látni a porosz osztrák s részben magyar arisztokraczia tagjait. Itt szövődik Wesselényi szerelmi idillje, itt találkozik az osztrák Schwarzenberg, Liechtenstein-családokkal s ismerkedik meg az előkelő porosz arisztokrata családból származó Nimptsch Leocadia szül. Gilgenheimb bárónővel és lányával, Buch Mária asszonynyal.[2] Ez az utóbbi ismeretség benső barátsághoz és sűrű levélváltáshoz vezet. A levelek egy része, úgy látszik, elkallódott, négy azonban Wesselényi arczképével s a családnak 1850 április 21-én kiadott gyászjelentésével együtt, Varnhagen von Ense, német író és porosz áll. hivatalnok (1785—1858) nagy levélgyüjteményébe került, s innen közöljük mi is. E levelek életrajzi adatot nem igen tartalmaznak, jelentőségük inkább lélektani, s így igen becses adalékokkal járulnak hozzá Wesselényi külföldön töltött éveinek és betegségének belső történetéhez. Nincs bennük irodalomról vagy politikáról szó, pöréről is csak egyszer; nem a pathetikus, szenvedélyes szónok, hanem csak a rokonszenves barát, a szenvedő beteg áll előttünk, mélabújával, reménytelenségével, honvágyával. Szeretne végre-valahára újra otthon, saját birtokán, saját ágyában pihenni, sóhajt fel egy helyen. S különös iróniája a sorsnak, hogy az egykori kitünő és csodálatos lovas nem ülhet már nyeregbe, a nélkül, hogy le ne esnék, csak vánszorogva tud járni s tehetetlenül kell szobájában maradnia, míg ismerősei vadászatra utaznak. Az első levél 1841 aug. 2., az utolsó 1843. márczius 12-ről van keltezve.

[1] V. ö. Wurzbach, Biographisches Lexikon 23. 292—293 l. és Ph. vom Walde, V. Priessnitz. Berlin. 1899.

[2] V. ö. J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch. III/2. Wappenbuch des Preuss. Adels. 1878. 280 l. és Ernst Heinrich Kneschke, Neues allg. d. Adels-Lexikon. Leipzig. 1865. VI. 516. l.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET

1.

Freywaldau am 2-ten Aug. 841.

Gnädige Frau!

Es war schon 11 Uhr gestern Abends als ich Ihr verehrtes Schreiben erhielt. Ich kan nicht sagen, wie wehe es mir that, darausdas Leiden der lieben Marie, und Ihren Kummer zu erfahren. Gebe der Himmel, dass Priesnitz im Stande sey, die arme Leidende von den bösen Zahnschmerzen zu befreien, aber Sie wissen, verehrte Freundinn, dass in solchen Umständen derley Schmerzen nur Folgen sind, und zwar gelindert auch beseitigt werden können, doch gern wieder erscheinen. Ich werde mein möglichstes thun um Priesnitzen zu bewegen, den 11 oder 12-ten nach Neisse [1] oder Ziegenhals [2] zu gehen; ich werde ihn selbst hinführen, wenn es mir möglich seyn wird; und er wird auch gewiss gern kommen, wenn es ihm nur möglich werden kan, da es ihm sehr schwer ist, von seinen vielen, und mitunter recht schwehren Kranken sich weiter zu entfernen. Mit mir geht es in so weit besser, dass meine verschwundenen Crisen wieder in Vorschein kommen, aber eben diese Crisen machen mich unfähig, und machen es nicht rathsam, auf mehrere Tage von hier wegzufahren, und die Cur zu unterbrechen. Ich habe noch immer bedeutende Schmerzen in den Füssen, und kan nur mit vieler Mühe gehen; zum Überfluss kan ich seit einigen Tagen — in folge eines Sturzes mit dem Pferde — meinen linken Arm nicht heben. Doch der lebhafteste Wunsch macht mir, nicht die Hoffnung, denn Sie wissen meine Gnädigste, dass ich mit dieser falschen Göttin entzweyet bin, — sondern lässt mich erwarten, dass ich doch in einigen Tagen mobiler werde. Der Gedanke die theueren Lieben Freundinnen wiedersehen und sprechen zu können, wirkt auch schon heilend und wohlthuend. Mit dem sehnlichsten Wunsch, dass ich Sie und die liebe gute Marie bald und gesund wieder sehen könne, und mit dem — wenn möglich — noch sehnlicheren Wunsch, dass die bösen Zahnschmerzen augenblicklich und auf ewig verschwinden sollen, verharre ich Ihr ergebenster Diener u. Freund

Wesselényi.

2.

Freywaldau am 8-ten Aug. 841.

Als ich Ihnen, gnädige Frau zuletzt schrieb, hatte ich mit Priesnitz noch nicht gesprochen, da ich Ihren Brief recht spät Abends erhielt, und der Bote schon in aller frühe abging. Priesnitz wird kommen, aber nur bis Ziegenhals; auch ist es nötig, dass sie bald und ganz bestmt schreiben sollen: ob Sie den 11-ten oder 12-ten, und um welche Stunde in Ziegenhals eintreffen werden. Mit mir geht es noch immer recht schlecht: nur mit vieler Mühe schleppe ich mich hinkend herum, da es aber keine Crisen sind, die mich in diesen qualvollen Zustand versetzen,

[1] Város Sziléziában, az 1810-ben Poroszországba olvadt Neisse fejedelemség egyk. fővárosa.

[2] Város Freiwaldau mellett.

so muss ich mich wohl trösten. Bis Ziegenhals werde ich doch vielleicht kommen können, einen weiteren Ausflug zu machen, darf ich nicht hoffen. Schreiben Sie recht bald, gnädige Frau, und schreiben Sie doch, dass Sie alle recht wohl sind, und dass die Zahnschmerzen der lieben guten Marie ganz verschwunden sind. Ich bitte Ihr meinen Handkuss und alles erdenklich Schöne und ihrem Gemahl meine Empfehlung auszurichten. Mit innigster Hochachtung verharre ich Ihr ergebenster Diener

Wesselényi.

3.

Freywaldau den 24-ten Okt. 841.

Mit Sehnsucht erwartete ich, gnädige Frau, Ihrem gütigen Versprechen gemäss ein Schreiben von Jäeschkovitz;[1] und mit Freuden wäre ich dahingeeilt, bevor Sie Schlesiens stille Fluren gegen Italiens classischen Boden vertauschten. Ihre werthe Zeilen, die Sie vor Ihrer Abreise schrieben, erhielt ich auch so spät, dass meine Antwort Sie auch in Wien nicht mehr hätte treffen können; so schicke ich Ihnen diese Worte nach der einstmahligen Weltstadt zu. Ihre — wie ich hoffe und wünsche — glücklich zurückgelegte Reise, war gewiss sehr angenehm, und Rom wird sicher in Ihnen Beyden herrliche Gefühle und Erinnerungen erweckt haben. Von Wien hat mir Bánffy geschrieben, der so glücklich war Sie dort zu sehen, und er gab mir die beruhigende Kunde von Ihrer und Mariens Wohlbefinden. Ich war den ganzen Sommer und Herbst von Crisen heimgesucht, und oft recht leidend, doch das Gerücht ich hätte ein Nervenfieber gehabt, war falsch; wohl aber hatte ich einen solchen Anfall, wie im Dec. 839. Die Schmerzen waren unbeschreiblich, und der Ausgang sehr zweifelhaft: auch Priesnitz zuckte mit den Achseln und legte schon nur in meine kräftige Natur seine Hoffnung, die uns diesmal auch nicht täuschte. — Fürst Liechtenstein und meine meisten Bekannten sind auf Jagden gefahren, wohin zu gehen mir meine Crisen nicht erlaubten; erst im künftigen Monat werden Sie zurückkehren. Vor 2 Wochen brach hier bey heftigem Wind auf der sogenannten Freyheit in den hölzernen Scheunen Feuer aus; in wenigen Augenblicken waren jene eng neben einander liegende Gebäude und viele Häuser in Flammen. Auf dem Ring verbrannte die Reihe wo ich wohnte, im Eck — gegen ihre gewesene Wohnung — gelang es dem Brande Einhalt zu thun. Bey dieser Gelegenheit habe ich meinen Fuss stark beschädigt; was mich — wahrscheinlich auf ziemlich lange Zeit ausser Stande setzt, mich von hier zu entfernen. — Die gütige Teilnahme die Sie Beyde an meinem Schicksal nehmen macht es mir zur Pflicht, Sie zu benachrichtigen, dass durch einen königlichen Befehl das gegen mich gefällte Urteil, und bestandenen Befehle aufgehoben wurden, und so meine Verbannung endlich nach beynahe 7. Jahren beendet ist. Jetzt wäre es mir auch schon vergönnt, den Ort zu sehen, wo ich geboren und erzogen wurde, und wo die Aschen meiner Theuern ruhen; ich dürfte auch

[1] A Nimptsch család lakóhelye.

A BUDAPESTI ÁLLAMI „ERZSÉBET NŐISKOLA" KÖNYVTÁRA.

endlich bey mir zu hause in meinem Eigenthum ruhen; aber mein Gesundheitszustand erlaubt mir dieses jetzt nicht. Die schöne Aussicht Sie im nächsten Jahr in Rom zu sehen gebe ich gar nicht auf. Ich geniesse die Freude im Voraus: Marie als Mutter, liebend und glücklich und Sie als frohe — aber etwas zu junge — Grossmama zu erblicken. Leben Sie theuere Freundinnen Beyde wohl, und behalten Sie in Ihrem gütigen Andenken Ihren wahren Freund Wesselényi.

4.

Freywaldau 12/3 43.[1]

Längst hätte ich schon Ihre liebe Zeilen theuerste Freundinn beantwortet; aber nur sehr selten bin ich im Stande zu schreiben. Einen besseren Tag benutzend, richte ich diese Zeilen an Sie, um den tiefen innigen Schmerz auszudrücken, mit welchen mich Ihr Brief erfüllte. Ich hatte schon früher die traurige Nachricht erhalten. Ein harter Schlag, eine schwere Prüfung für Sie und für die arme Marie. So jung, so zum Glücke und allen Freuden des Lebens berufen, und schon soviel und so schwer zu leiden! Warum musste solch ein kalter, frostiger Sturm diese zarte, liebe Blume treffen? Warum müssen so geringe Missgriffe, die kaum als Übereilung für Fehler gerechnet werden können, im Leben oft härter gestraft werden, als grobe Vergehen, ja selbst Sünden und Verbrechen? Da aber das Unglück des drückenden Verhältnisses schon vorhanden war, so ist es noch gut, dass die Crisis bald erfolgte und das nagende Gift nicht länger noch zerstöhrend und marternd wirkte. Die Zeit, diese grösste unserer Freundinnen, und zugleich unsere mildeste Wohlthäterinn, wird auch diesen Schmerz mildern. Wohl, dass die liebe Marie noch so wenig Vergangenheit, und so viel Zukunft hat. Wären meine Gesundheitsumstände nur so leidentlich, wie vor anderthalb Jahren, ich wäre schon längst nach Breslau geeilt, Sie zu sehen; aber mir ist das meiste, was andere Leute machen können, unmöglich. So kan ich z. B. durchaus in keiner geheizten Stube seyn, kan Abends nirgends hingehen u. s. w. Priesnitz gibt mir immer Hoffnung, dass es besser wird. Aber Sie wissen theuerste Freundinn, wie wenig ich dieser trügerischen Göttin opfere; doch will ich diesmahl eine Ausnahme machen, und will hoffen, dass es mir besser gehen wird, und ich Sie, und die liebe Marie noch in diesem Frühjahr in Breslau oder in Jeschkovitz werde sehen können. Wie glücklich würde mich dieses machen.

Hier ist es jetzt sehr öde und traurig. Doch habe ich in meiner freudelosen Existenz dieser Tage eine Freude, und einen Genuss erlebt. Liszt — den ich früher nicht kannte — hat mich den 8-ten d. M. hier besucht, und mich fragend, »ob ich ihn hören möchte«, hat er längere Zeit gespielt. Er kam Abends hierher, und fuhr den andern Tag nach Neisse, wo er ein Concert gab. Er ist gross und erhaben, dabey geistreich und liebenswürdig. Er sprach mir viel von Ihnen und der lieben Gräfin York.

[1] Varnhagen megjegyzése: Wesselényi an Leocadie v. Nimptsch. Freywaldau, 12. März 1843.

Der guten lieben Marie alles Schöne, was nur innige Freundschaft, und Hochachtung auszudrücken im Stande sind. Dem H. v. Nimptsch bitte ich meine herzlichste Empfehlung zu sagen. Priesnitz hat mir auch aufgetragen Ihnen seinen Handkuss zu melden. Ihrem gütigen Andenken empfiehlt sich hochachtungsvoll

Ihr ergebener Diener u. Freund
Wesselényi.

Berlin. TROSTLER JÓZSEF

HORVÁT ISTVÁN A' TÖRVÉNYNEK NEGYEDIK ESZTENDŐBELI HALLGATÓJÁNAK MINDENNAPIJA AZ AZ MINDEN NAPRA SZOLGÁLÓ JEGYZŐ KÖNYVE 1806. ESZT. ELSŐ KÖTET.

(Ötödik közlemény.)

Kurta az ember életének üdeje. Alig lépünk Hazánkba, és tsak szaporán kiszóllíttatunk. Sokkal tartozunk azomban ennek, a ki minket, kebelében fogadván, a' tsekély élet üdeje alatt nevel, táplál, és boldogít. Munkálkodnunk köll, hogy adónknak legalább valami részét le füzethessük.
Horvát m. k.

Tudós
Egyenes szívű
Régi
és
Meghitt
Barátának
Vitkovits Mihálynak.
Hozzája
viseltető
Szeretetének
örökös
Emlékezetéül
A. A. A.

Az Iró.

Hirdesse ki a jövendő
Üdő barátságunkat:
Úgy majd a' következendő
Fajzat imád Magunkat.

Kedveltem Barátom!

Gyakran édes érzeményekkel, és bátorító ösztönökkel élesztetted lankadott szívemet ollyatán környülállásokban, a' millyetének lehetetlenség vala nekem, ki sohasem voltam kőkeménységű, meg nem tsökkennem. Vigasztalásaidtól, mellyek által drága Atyámnak váratlan halálából eredett szomorúságaimat lassanként megkevesítetted, most is gyönyörüség között emlékezem a keserű tárgy mel-

lett, és buzgón érezem, hogy azok tsak egy hív Barátnak, egy tökéletes Férfiúnak, egy valóságos embertársnak őszinte melléből származhattak. Részt vettél sűrű könyeimből, de hathatós írt is nyujtottál arra, a'mit, ha talán nagy léte miatt gyökerestől ki nem űzhettél is, szenvedhetőbbé tettél.

Be töltötted e' részben a' Barátságnak leg szentebb kötelességét, 's nyilvánságos jelét adtad díszes Emberiségednek, példás tudományodnak, és hozzám vis'letető valóságos szeretetednek. Én bámúlván nemes tetteiden, szünet nelkül illendő hálaadatosságra ingereltettem benned helheztetett bizodalmamnak nagyobbodásán kívül.

Nem tsak ezen ditső művedért, hanem egyébb előttem bőven ösmeretes régi jószívűségeidért, már akkor el végeztem magamban, midőn vigasztaló Daloddal meg tisztöltél, hogy viszontag ollyas valamivel meg foglak jutalmazni, a'miben TE nem pitziny örömöt találhatsz. Azomban nem készíthettem ez üdeig bokros foglalatosságaim miatt semmi ollyast, a' mi akár a' megmagyarázhatatlan emberiségedhöz hasonlítható, akár le irhatatlan szeretetemhöz illendő lett volna. Kéntelen voltam továbbra hagyni szándékomat.

Most már meg szűntek valamennyire tzélomnak akadályai. Nem halogatom a' heles alkalmatossággal való elést, hanem töményezek ihol! barátságunk oltáránál számodra *Mindennapimnak* ezen első Kötetével, melly egyedül heves és többszöri bíztatásaidnak szüleményök. Fogadd el benne költsönös jószívűségemnek jeléül igazság előadásra törekedő egyenes soraimat, mert ha nem ki válogatottak is azokban a' gondolatok, leg alább annak pennájából folynak, ki TÉGEDET vegső pihenéséig kedvelni, bötsülni, szeretni és magasztalva magasztalni akar. — Pesten költ Januárius 1-ső napán 1806-dik Esztendőben.

Januarius 1. Napa. — Ismét új esztendőt érvén örültön örültem, hogy gyönge életem, mellyet egészen szerettem Hazámnak iparkodom föláldoznom, a' mult esztendő folyása alatt végét nem nyerte. Ámbár épen semmit sem irtózom végső eloszlásomtól, nem kívánom még is annak üdejénél előbb halálomat. Testből állok valamint egyébb szüleményei 's részei a Természetnek: meg bomlik valaha, vagy akarom, vagy nem, alkotmányom. sulyosak ezerféle nehézségű kötelességeim, mellyek fön létemet ohajtják. Embernek, Fiúnak, Testvérnek, Atyafinak, Tanúlónak, Oktatónak, Szeretőnek, Jóbarátnak, Irónak, és, a' mit leg először köllött vala említenem, Hazafiúnak személyét viselem: mennyiek e' külömbfélékre nézve szoros tiszteim, mellyeket rövid itt létemig be tölteni kellenék? — Alig számlálhatni öszve azokat. Valóban akár mi hoszszú üdőt él valaki, mindenkor találhat szorgós kötelességet, ha lustálkodni nem akar, és meg bötsüli a' drága üdőt. — — Föl kelvén ágyomból díszes nemzeti ruhába öltöztem el menvén kedves Horvát József ötsémmel Nagyságos Pethő Jakab Királyi Tanátsost köszönteni. Szívesen fogadta hálaadatosságunkat a' jószívű Magyar úr. Tudtomra adta, hogy Testvérem a' királyi zsoldot nyerő Ifiaknak Lajstromokba

helheztetett a' Királyi Heltartó tanáts által, és hogy a' dolognak szerentsés ki menetele tsupán a' királyi aláirástól függ. — Bár valami jó következés szerentséltetné e' részről Ötsemet. Ha egyszer királyi zsoldot nyerend, sokkal könnyebb leszen magát egészen a' tudományoknak fölszentelni. — Pethőtől Révaihoz siettem, kinél hoszszú beszélgetést tartottam. Délben valamennyien Tekéntetes Somogyi Antal Fő Bíró Úrnál ebédeltünk. Vígak voltunk az evés 's ivás alatt. Harmadfélórakor el akaránk hagyni a' jó szívű Urat 's azsszonyságot, de épen ekkor váratlan be léptette a' Musikásokat a Tekéntetes Gazda, és azzal értésünkre adta, hogy ma késő éjjelig tántzolnunk és mulatnunk kölletik. Szót fogadtunk parantsának, és a' meg jelenő Gróf és Báró kisaszszonyokkal el kezdettük a' szeleverdi tántzot. Ezt meg nem unták a' telhetetlen Leányok : én mindazonáltal öt óra tájba ki szöktem a' társaságból, és kevés üdeig Trézsimnél vigadtam, kit ezen új esztendő első napán meg nem keresni halálos vétek lett volna. Hat órakor viszsza tértem. Folyt az ugrálás ismég kilentz óráig. Ekkor vatsorához ültünk, 's néhány velünk evő Lintzi Báró kisaszszonyoknak sok nevetésre alkalmatosságot nyujtottunk. Nem igen örömest térnek ők bizonnyára viszsza váro okba, ha el hagyja is nem sokára Lintzet a' Frantzia katona sereg. Igen bele szerettek a' Magyar fiakba. Vatsora után megént tántzolni kezdettünk. Éjfél után két orakor szakadott vége a' tántznak, melly alatt igen vigan volt maga is a Házi Aszszony Ürményi Fáni (Ürményi Bernárdnak Ürményi József uraságom testvérének Leánya) Tek. Somogyi úrnak neje. Mind ennek, mind szép feleségének meg köszöntük a' ritka szivességet, és el hagytuk velek a' kisaszszonyokat is. Potyondi Rafáelünk, még én, 's Ürményi Imre tántzoltunk, Breviarumozott egy szomszéd szobában. — Haza térvén 'e sorokat irtam, 's úgy fekszem tsak le egyszeribe. — — Még azt köll itt ma följegyzenem, hogy mától fogva soha sem akarom nevemet *h* bötűvel eképen végzeni *Horváth*, mint eddig : hanem *h* bötű nélkűl eképen *Horvát*. Tselekedetem okául azt adom, hogy e szavat *Horvát*, *h* bötűvel tsak a' Barbarus századok hoszszabbították meg, mellyek a' nyelv történetének bizonysága szerént mindeneket lehelletes bötűkkel öszve meg öszve tömtek. Vagy köll, vagy nem, szünet nélkül *h*, *v*, *j*. bötűt olvashatsz szüleményeikben. Minek köllenék pedig ma is durvaságoknak fajzatát fön tartanunk? Nevetséges előttem azoknak mód fölött való szorgalmok, kik a' régiség kedvéért, vagy nem tudom mi egyébb félelemből, nevöket ma is úgy írják, mind hajdan írattak. Akkor is úgy mondattak azok ki, valamint mostanában, de nem írattak úgy ki, mint ma az *Orthographiának* ingó 's bingó állapota miatt. A külömbözést a különös Magyar bötűk okozták, mellyeket, mivel a Latán bötűk között föl nem lehetett vala találni, majd így, majd meg amúgy írták le a' Magyarúl írók. Ma már jó formán meg egyezünk ezekre nézve : fölösleg való tehát ma az egyezés ellen vétteni, és úgy írni ma is, mint hat századok előtt. Bizonnyára esztéleneknek mondhatnók ma a' Bírákat, ha azért, hogy p : o : a' régi

Eöttevény, Eurmény, Marich, Choma, Horváth, Forkos 's. a. t. nevű magát Öttevény, Ürményi, Marits, Tsoma, Horvát, Farkasnak írja, e' jámbor férfiat jószágától, és ősi nemes vagyonaitól meg fosztanák. Változik a neveknek le íratások az Irásmódának változásával. — Kurta kiváltképen azoknak be látások, kik, midőn nevöket régiesen írják, régiesen és új szokás szerént is írják ugyan azon szavat egy üdőben. Meg világosítom ezt egy példával. Az *Ötvös* nevűek ma többnyire *Eötvös*-nek írják magokat, hogy azzal megmutassák nemzetségöknek Régiségét. Ezt ők balgatagúl teszik: Mert ha a régiség az *Ö* helett *Eö* bötűvelt élt, nekik önön nevöket *Eötweös*-nek kellenék írniok, hogy nevöket egyszer'smind ónak és ujnak ne tegyék. Az *Eöt* rész kétségkívül (ítéletök szerént) ó írás mód, az *vös* rész mostani szokás szerént való. Nem szörnyűség illyes valami! — De ezeknek azt is mondhatjuk, hogy 1.) az *Eö* bötűvel való élés *ö* helett nem igen régi, és igy tzélokat ezen írás móddal el nem érik. 2.) hogy, ha nevöket igazán régiesen akarják írni, azt minden századból különbféle képen írhatjak el annyira, hogy abból végre egy iszonyú temérdek leszen. Maradjunk az előbbenyi példánál: Az ötvös szavat ennyi, sőt több féleképen is írhatják: *Etves, Etues, Etwes, itvis, itwis, ituis, otuos, utwus, vtuvs, wtuws, ǫtwǫs, ôtwôs, ôtvôs, otwos, ötwös, ötwös, wtwus, eotveos, eutweus, eivtweivs, oetwoes, eötveös* 's. a'. t. Lasd Révai Elaboratior Grammatikájának I. vol. I. Tomusának 145. lapán levő táblát, melly fáradozásaim által bővebb annál, mellyet ugyan ezen Tudós ferfiú a' Régiségeknek első darabokban ki adott. — Már e szerént a' sok közűl mellyik régiséget válaszsza valaki, nehéz önön magának el ítélni, mivel mindegyik mód régi nevet viselhet. — Igy szolhatni a' többi külömbözést be hozó bötűkről is valamint az ö bötűről, mert amazokra nézve is sokféle változásokat hord elő az említettem Tábla. — Ezután tehát drága Polgártársaim! kövessétek példámat, és ne nézzetek arra neveteket írtotokkor, miképen legyen íratva nevetek, nemes leveletekben: ne törekedjetek a' régiséget illyetén tsekélységekben követni, mellyet azért is haszontalan majmolnátok, mivel maga magával ellenkező az írásnak sok változásai miatt; ne illetődjetek meg egy Jurassor, vagy Judlium példáján, ki azt véli, hogy magyarúl nem ír, ha tsak az *Eő Kegyelmét Eörökös Urat* 's. a' t. írásában régiesen be nem foltozza. Vagyon tiszta Irásmódunk, ahhoz ragaszkodjunk, a' szerént írjunk, avval díszesítsük nemzeti nyelvünket. — Még egy szót: balgatagság az *i* bötű helett régiesen *y* bötűt rakni; de nagyobb kábaság még ennél is *Versegi* nevét a' *Versegy* hibás íráson kívűl még *Verseghy*-nek is írni. Minek ez a lehelet szaporítás egy tiszta nyelvben? — *H* bötűnek nevemből való ki hagyatásáról való okoskodásomra Győri Horvát Andorom példája vezetett leges leg először.

2. Ma nyomtattatott ki egy illy tzimű könyvnek utolsó félárkusa: »Versegi Ferentznek Tisztasággal kérkedő Tisztátalan Magyarsága. — Mellyet nyilvánvaló egyenes okokkal tisztán meg mutat Révai Miklósnak Hív Tanítványa, 's igaz jó barátja, Világos-

vári Miklósfi János. Pesten 1805. — A szerzőnek neve költött név, később talán meg fogom őtet nevezni. Most elég legyen ezen könyv ki jöttének napát föl jegyezni. Dél előtt voltam Révainál, voltam kedves Trézsimnél is. Ebéd után be ért szerettem Ürményi Vintzém Tek. Horvát István váli Fiskalissal együtt Válból. Hozzánk szállottak. Estve felé meg keresett Vitkovits Mihályom 's beszélette, hogy Piber Benedek le küldötte Virág Benedekhöz Nagy Tiszt. Szabó Dávid fordította Magyar Aeneisnek elejét meg ítélésűl. Ezt én még nem láthattam eddig a' zajos Duna miatt Virágnál: de láttam és olvastam azonban már 1804-dik esztendőnek 25. és 26-dik septemberi napain Virten Baróti Szabó Dávid szobájában. Külömbféle beszélgetés után Viskovitstsal együtt el hagytam Remetességemet, hogy öt órakor Pretzenheim Hertzeg kisaszszonyaimnál és Urfimnál meg jelenjem. Utunkban öszve akadtunk a Barát templom ajtaja mellett álló Feszület előtt Légrádi Imre Ex Cistercita ösmérösünkkel, ki farba rúgván szerzetes életét ez előtt tudtomra Andrási Grófnál nevelői hívatalt viselt, most pedig valami gazdag Nákó nevű Úrfi mellett bő füzetésért hasonlóképen nevelői tisztben vagyon. A' múlt esztendőben Győrött laktak: néhány hetektől fogva Pesten vagynak a Frantzia fész miatt. Öszve találkozván keveset beszélhettünk egymással, azért Légrádi kérésére reá állottunk, hogy e' folyó hónapnak negyedikén estve hét órakor szobámba öszve gyűljünk. A' végezet után el váltunk egymástól. Vatsora után sokáig az üdőt ismét Trézsimhöz viseltető szerelmemnek áldoztam.

3. El folyván a' nyugodalomra adatott üdő meg jelentem annak üdején oskolai letzkéimet hallgatnom, mellyeknek mihelest végök szakadott, azonnal a Fő oskola könyvtárába siettem. Olvastam itten sokáig Jordanes Historiáját illyetén kiadásban: »Rerum Italicarum scriptores. Edidit Ludovicus Antonius Muratorius. Mediolani. Anno MDCCXXIII. in fol.« Jordanes munkájának XXIV. fejezetétől fogva az LIII. dikig bőven értekezik a' régi Hunnusokról. — Délután meg vettem Eggenberger boltában Wenzel Gottfried Imanuelnek, ki most Óstriának Linz városában a' Böltselkedést tanítja, négy darabból álló német nyelven íratott Filozofiai munkáit. — Estve, meg nézvén Trézsimet is, el végeztem Plinius leveleinek olvastatásokat.

4. Letzkeim alatt jelen valék, és második órában Mészáros Mátyás Tanítóm ki kérdezett Belgyiom hanyatlásának okairól. Tíz óra után a fő oskola könyvtárában egy illy tzímű drága könyvben kerestem Magyar országunk régi városairól néhány jegyzéseket: Peutingeriana Tabula Itineraria, quae in Augusta Bibliotheca Vindobonensi nunc servatur, adcurate exscripta. A Francisco Christophoro de Scheyb. Vindobonae MDCCLIII.« — Dél után hét órakor haszontalan vártam szállasomon akár Légrádit, akár Vitkovitsot, mert egyik sem jelent meg az el rendeltük orára. Éjjel, midőn Trézsimtől már viszsza tértem, olvastam Wenzelnek első kötetét. Ezután ő szolgál estvénként Klasszikus íróul számomra. Ma Vintze Aradra ment.

5. Reggel hét órakor hozzám jött Révai Miklós tsupán a-ért, mivel már két naptól fogva magánál nem látott. Sokáig beszélgettünk egy bizonyos tárgyról, mellyről utóbb világosabban írhatok. Ahítatoskodásunknak végekor én mentem viszontag hozzája. Oda adta olvasnom Miklósfi Jánosnak Versegi ellen íratott szerzeményét. Ezt a könyvet, mellyből tsak én nyertem el ezen egy nyomtatványt, addig ki nem osztja Révai, míg társai a' sajtót el nem hagyják. Dél után meg keresett Vitkovits János Miskámnak egy testvéröttse, és Pesti Rátz Mester, ki meg ajándékozott Báttyának Horvát Eusebius Predikátoroknak rendökön levő Atyához íratott dalából való néhány nyomtatványokkal. Örömest vettem tőle a' költeményt, mellyet már a' minap helben hagytam ; magát pedig szívre ható, példás, 's lángoló beszéddel ösztönöztem, hogy szorgalmának tzéláúl tevén Mennyei hangzású hazai nyelvünket, iparkodnék minden ki telhetőképen báttyának halhatatlanságot szerző ditső nyomdokain oda föl jutni, hol őtet is készen várja a' meg fogyhatatlan hír, nagy név, örökké tartó magasztalás. Tűzbe hozva a' jóra könnyen hajló ifiat, meg ígértem : hogy minden héten kész vagyok őtet háromszor, ugy mint Vasárnap, kedden, és Tsötörtökön, ha hozzám reggel hat órakor el jövend, ingyen tanítanom a' Magyar Grammatikára. Nem kétlem, hogy élni fog az alkalmatossággal, ha tsak módát ejtheti. — — Litániázásomnak végekor rész szerént Trézsimnél, rész szerént a' kisded Hertzegeknél töltöttem az üdőt. Vatsora alatt érettem küldött Révai, hogy sietnék hozzá minő hamarább. Szót fogadtam, és, abba hagyván az evést, meg jelentem tüstént szállásán. Légrádit leltem nála, kit az igéret szegésért jól meg dorgáltam. Sokáig trétsültünk egymással. Nyoltz órakor Légrádit hazáig követtem. Utunkban tsúnyáúl leírta előttem Paintner Mihályt, de aligha szavai a' köztök lévő haragból nem származtak. — Viszsza térvén szobámba éjfél után két óráig olvastam Miklósfi János munkáját. — — — —

6. Tsak nem egész nap az ötsém dolgaiban foglalatoskodtam. Midőn Trézsimnek jó éjszakát kívántam estve felé, meg kerestem Markovits János barátomat, kinél vala épen oda mentemkor Markovits Mátyás édes atyja is. Barátom muzsikával mulatott bennünket. Engemet kért az Édes Atyja, hogy adnám költsön neki Liviusomat : én igértem szíves szolgálatomat. Haza térvén szerettem Győri Horvát Andoromnak választ készítettem utósó levelére. Egy árkust majd nem egészen be töltvén írásom tsak éjfél utáni két óra elfolyásakor válhattam el a' munkásságtól. —

7. Tiz óra után el vittem Markovits Mátyás volt Tanítómhoz Liviusomat : ő viszsza adta a' régtől fogva nála heverő Svetoniust. Kérte tőlem tavali Letzkéiből egybe írtam jegyzéseimet : ezeket is, viszsza kéretvén egy üdőre Májer Józsefemnek Tzampert nevű Pap társától íratott Papi törvényemet, kezéhöz nyújtottam. Tizenegy órakor a' Gazdálkodó letzkéket hallgattam, mellyekre most hatodik esztendőben járok. Dél után Horvát József Testvérem számára ezen fordítást készítettem Livius I. Könyvének XXV. Fejezetéből :

»Egyiket a' kard sértéstől ment test és kétszeres győzedelem dühödtebben vezette a harmadik ütközetbe: a' másik sebektől és szaladástól el lankadott tagait alig tzepelvén testvéreinek szeme láttára történt el estökön meg hökkenve szállott szembe a' diadalmaskodó ellenséggel. E' nem is volt hartzolás. Örültében a' Római Vitéz kettőt, úgymond Rokonimnak árnyékokért föláldoztam, e' harmadikát ellensegeskedésünk tzéláért, hogy Albán Róma uralkodjék, ki végezem. A' gyöngült bajnoknak, mivel vigyaztalanúl tartotta védő fegyverét, pallosát fölülről torkába szúrta és zsákmányozott. A' Rómaiak vígadva és örvendezve fogadták a Horátziust, annál nagyobb levén örömök, mennél közelebb estek szándékokhoz. Innend mind a' két felekezet meg halálozott társát el temetni ment, noha nem egyenlő kedvvel; mert egyik résznek hatalma szaporodott 's öregbedett; a másik idegen iga alá vonatott. Ott vagynak síraik, hol egyenként ki múltak: A' két Romaiaké egymás mellett nem meszsze Albától; a három Albánusoké Róma felé azon helen s meszszeségre, a' hol hadakoztak.« — —

Estve midőn Hertzegeimtől viszsza tértem, Eggenberger József boltába trétseltem sokáig néhány ösmerőseimmel. Vatsora előtt meg tekintettem Trézsimet is. Vatsora után nálam írt az ötsém éjfél után közel két óráig, és nálam hált.

8. Tíz órakor haza jött az ötsém oskolájából azon örvendetes hírrel, hogy hetvenkét tanúló társai között ő nyerte el *Classificatio*-jokban a' leges leg első helet. Ezen én igen meg örültem, mert bé teljesedni tapasztalám inkább és inkább örökre lenni megszűnt szerettem Édes Atyámnak ím e' gyakran hozzám ejtetett szavait: »Kedves Fiam! viseld szorgalmatosan gondát, ha halamásom történnék, e' kisded ötsédnek, tapasztalni fogod, hogy ő igen derekasan tanúló Ifiú leszen.« — Az Édes Atyám szava törvény előttem neveltetésére nézve. Szörnyűen meg ditsértem a' buzgó gyermeket, és bátorítottam, hogy ezután is, nem annyira classificatiójáért, mint saját tökéletesítéséért, minden kitelhető képen iparkodnék. — Ugyan tíz órakor vevém kezembe a' Pap nevelő házból Majer József nevendék Pap barátomnak 1805-dik esztendei november hónapnak 22. dikén hozzá küldöttem Levelemre íratott válaszát. Ebben panaszolkodva jelenti, hogy szíves ajánlásomat, melly szerént szándékom vala Paptársait vele együtt ingyen a' Magyar nyelvre és Magyar Diplomatikára tanítanom, igen kevesen fogadták el. Viszsza feleltem erre ebéd után, és vígasztaltam őtet levelemben. Mind a' ketten veghőz vittük azt a' mi tőlünk ki telhetett: ha ők el nem fogadták jószívűségünket, magokra vessenek üdővel. — Négy óra után el sétáltam Trézsihöz, és nála valék három fertály ötig. Ekkor Úrfiakhoz mentem vala látogatásba, ezektől pedig a Hertzeg szálására siettem. Vatsora után örömmel fogadtam az én Kedves Édes Anyámot, kinek Pestre jöttét épen nem reménylettem volna. Épen az ötsém is nálam volt mikor e' meg bötsülhetetlen vendégemet fogadtam. Meg beszélettem neki az ötsém előmenetelét sok egyéb kellemetes dolgokkal

együtt, mellyek az Édes Anyánkban nagy örömöt gyujtottanak. Az öröm után beszélt az édes anyám is ujságokat, de azok reám nézve keserűek. Ismét két szerettem rokonimtól fosztattam meg! Örökre el váltak tőlem Horvát András és Horvát József Atyámfiai! Nyugodjatok jószívű embertársaitokkal együtt tsöndesen érzékeny lelkek azon a helen, hová talán nemsokára magatok után el jút a' Titeket híven tisztölő Atyátokfia Horvát István is, kit Ti mind a' ketten, a' mivel ő öröké ditsekedni fog, igazán szeretten szerettetek. Meg szűntetek élni: én is meg szűnöm valahára, mikor, be fogván egy ember társ meg nehezedett gyönge szemeimet, el jövend a végső óra, melly hasonlóvá teszen engemet veletek. Most könyözönökkel kesergem végső bomlástokat, akkor példátok szerént múlom ki e' változó világból, mellyben alkotmányomnak törvénye szerént nekem is tsak üdeig 's óráig tartó szálás adatott. — Áldás reátok egyenes szívű Atyafiak! Áldás reátok ottan is, hol most nekem az élet rendelésre nézve szívre ható tanítást nyujtatok!! — — Horvát András az öreg Atyám Horvát Ferentz egy testvérének Horvát Lászlónak fia volt; Horvát József pedig egy Testvére vala az Öreg Atyámnak. Az meghalálozott Aszárott Győr vármegyében, mint Notárius, 1805. Esztendőnek 24-dik Decemberén az éjféli Mise után, és el temettetett ugyan ott Horvát Ferentz Plebánus bátyámtól 26-dik Decemberben. Mind a' kettőt szerette igen az én kedves Édes Atyám, de kiváltképen Horvát Andrást mégis úgy szerette, mint szíve felét. Az is olly buzgósággal és szeretettel viseltetett viszontag az Édes Atyámhoz s Édes Anyámhoz, meg Pátkai Plébánus bátyámhoz, hogy halála óráján is szünet nélkül ezekről beszélett. Győrből le jöttömkor 1804. Esztendőben september honapnak 21-dik napától kezdve 25-dikig igen jó múlattam nála Gönyü nevű helségben magamat. — — Ide írok világosításúl egy Atyafiság táblát Rokonimról:

Horvát István
Felesége vala Radiss Örzse nemzették

Ferenczet ez Zádori Klárától nemzette — és — Lászlót ez — és — Jánost ez — és — Józsefet magtalant

Székes-Fehérvári Jánost ez Tompos Annától nemzette — és Ferenczet ki Pappá lett — Andrást ki Magtalanúl holt ki — Józsefet ki mint katona el tévelyedett — Sexárdi Jánost ez Lászlót, ki tanul Sexárdon

Jánost, ki ifjantan eltévelyedett.
Ferenczet, ki most (1806.) katona.
Istvánt, ki most Deák Pesten.
Józsefet, ki most Deák Pesten.
és
Örzsébetet, ki József előtt született.
s Annát ki még neveletlen s József után jött a világra.

Az édes Anyám nálom hált ötsemmel együtt. Lefektünk előtt kezembe adott háromszáz Rhenes forintokat Banko tzédulában néhány obligatorialisokkal együtt, hogy ezeket egyre huzzam reájok adván a' 300 ftkat, és úgy adjam által kamatra még a' 300 ftat is Testvér Nényének. Későn esett a le fekvés.

9. Reggel meg írtam meg halálozott Horvát József Bátyámnak menedék levelét (mert ő 60 ft királyi zsoldot huzott) arra az üdőre, mellyet egészen ki élt. Kár lett volna ezt ben hagyni ott, hol más gyim 's gyom pazsarolná el. Jó leszen ki pótolni temettetése árát. — Ezután el hagyott az Êdes Anyám. — Délután Eggenberger könyváros boltában beszélgettem egy üdeig, végre pedig meg kerestem Budán régtől fogva nem láttam Virág Benedekemet. Nagyobb részént Grammatizáltunk estve öt óráig. — Vatsora után a' Néném-nél háló édes Anyám kezeit tsókolni mentem. Késő éjjelig folyt a' beszélgetés, ekkor ő még egyszer szálásomra kísért, én pedig őtet tölem viszontag haza kísértem. Ott kéztsókolások között tőle el butsúztam, mivel holnap korán reggel Budára szándékozik által menni. Dél előtt Trézsimet nem hagytam látatlanul.

10. Jókor reggel el hagyott az édes Anyám, ki által sok onszollásokra el küldöttem Mihálkó Antal nevű Jurátus társomnak azon kézírásomat, mellyet Kelemen Imre Magyarázata után írtam a' Magyar Törvénynek Viszontagságairól. Üres óráiban le akarja írni Székes Fehérvárott e' Jegyzéseimet. Ma meg vendégeltetett bennünket Potyondi Ráfaelünk Remete Szent Pál tisztöletére, kinek ő buzgó katonájává lett. — Négy órakor összve akadtam Tekintetes Schedius Lajossal, és vele sokáig beszélgettem. Vatsora után Leányomat tisztöltem szobájában.

11. Hét órakor a' Néném hozzám jött, és kért hogy adnám tehát neki által a' költsön kérte pénzt. Kezébe adtam kétszázkilentzven Rhénes forintokat, azaz 290 ft. A' hátra levő tiz forintokat bizonyos okból viszsza vette magához az Êdes Anyám. Napestig foglalatosságban valék. Estve a' zúgó iszonyú szél sem gátolta meg Trézsimhöz való mentemet.

12. Tiz órakor a' Templomoskodást alig végeztem el, már érettem kuldött Révai Miklósom. Beszéde barátságos dorgálás vala azért, hogy néhány nap nem láthatott. Mutatta Mártonfi Püspök levelét, mellyben ez a példa nélkül való Egyházi Férfiú, ki Révainak esztendőnként 100 ftkat szokott segédűl küldeni, mind a' fél esztendőre járó 50 fkat kézhez szolgáltatja, mind pedig Révai Grammatikájára észrevételeket igér. Tizenkét óra intett haza. Miklósomtól. Ebéd után sétáltam egy üdeig Markovits János barátommal, azután be szólottam Trézsimhöz. Innend szaporán haza térvén, mivel régtől fogva magamat ki nem alhattam, az ágynak dűltem ötödfél órakor. Aludtam hét óráig, mert szerentsémre abba a' vélekedésbe valának a' Háziak, hogy hon nem vagyok. Öt órakor hozzánk küldött Tekintetes Somogyi Antal ur Pest vármegye Pilisi járásának Fő bírója, és kéretett bennünket, hogy jelennénk meg nála egy kis Fársángi

mulatságra. Az Imre Potyondival mindjárt elment, nekem a' szakáts leány által üzenetett hagytak, hogy haza jövén tüstént utokon mennék. Hét órakor föl ébredtem álmomból 's ki léptem szobámból a' fris levegőre. Ekkor, meg látván a szakáts leány, meg jelentette a' dolgot. Én föl öltözvén siettem a' jó szívű Urhoz, kinél éjfélután hagytuk el a' tántzot. A' Lintzi Bárónék ma igen föl valának piperézve kisaszszonyaikkal együtt, de azért az ő német nagy fejök 's orrok ma sem k'ssebbedett meg. Vígan mulattuk őket egész velök létünk alatt.

13. Kilentz óra után levelét nyertem Nagy Tisztöletű Májer József nevendék Pap barátomnak a' Pesti Pap nevelő házból. A' többek között közli velem azon verses levelét, mellyet Barta József Benediktinus nevendék Paphoz szándékozik küldeni. Jó erre nézve Barátomban a' szorgalom, mellyel Magyar lelket iparkodik társában föl ébreszteni: de vagyon valami rendesség Magyar tollában, pedig ollyas írása, hogy kedvetlenséget okoz az olvasóban. Ifiúi piperék halmoztatnak egymásra tzifra soraiban. Ha tovább 's szabadabban társolkodhatom vele, rajta leszek, hogy magyarságát illyen gántsok ne dísztelenítsék. — Estve, midőn szerettem Trézsimtől viszsza fordultam, öszve akadtam egy jó barátommal, ki sok üdeig trétsölt velem. Le fekvésem előtt olvastam Wenzel munkáját.

14. Tizenegy óra felé magához hívatott szerettem Révai Miklósom. Be lépvén hozzá láttam nála Tekéntetes Tudós Gyarmati Sámuel orvos urat. Ezzel engemet azonnal ösmeretségbe hozott, 's mind a' kettőnket ebéden magánál marasztott. Vígak valánk az ebédlés alatt. Én szokásom ellenére poharakat is ürítettem ki a' két dolgos Hazafinak hoszszú életökért. — Ebéd után Gyarmati Sámuel meg keresett szálásomon. Mutattam neki a' Teleki László Gróf könyvtárából nálam heverő 36. Magyar könyveket, a' Mindennapimnak 1805-dik esztendei négy darabait egyébb firkálásaimmal együtt. Még ő ezeket kémlelte, be kopogott hozzám Vitkovits Mihály barátom. Örömömet le nem festhetem, mellyet e' véletlen jöttéből éreztem, mert már az ebéd alatt gondolkodtam arról, miképen hozhatnám őtet Gyarmati Urral ösméretségbe. Most tehát azonnal öszve ösmérkedtettem őket egymással, és hogy Gyarmati Urnak jelét adhassam Miskámhoz való szeretetemnek, el olvastam fön szóval előtte Miskámnak ezen Mindennapim elejébe függesztettem ajánló írásomat, mellyről Vitkovitsom e' szempillantásig semmit sem tudott. Láttam drága Miskám képében a' megelégedést, és ez elég nekem is tzélomra nézve. Egyenes hálaadatosságom tsak arra törekedett, hogy barátom szívét illyen állapotba hozhassa. — Miskám meg ajándékozta Gyarmatit Horvát Eusebiushoz írta dalának egy vele levő nyomtatványával: én Néhány okaimból, és Telegdinek Virág által kiadatott Négy Prédikátzioiból szolgáltam kegyes érzékenységének. — Tőlem hoszszas látogatása után el ment néhány Urakat meg tisztölni, és azoktól ismét hozzám viszsza jött. Ekkor el vezettem Tekíntetes Schedius Lajoshoz, kinél sokáig beszélgettünk. — Estve váltunk el egymástól.

— Vitkovits is velünk járt egy kevés üdeig, 's végre bennünket el hagyott. — Mihelest ezektől meg váltam, Trézsit választottam Társoságomban. — Ma ki maradtam a' Gazdálkodó letzkék alól.

15. Láttam Révait dél előtt, sokról szólottam vele: de láttam Trézsimet is, pedig úgy: hogy nem tsak láttam, hanem tsókokkal öszve is martam. Estve Hertzegeimtől való viszsza tértemkor be-mentem Eggenberger könyves boltába, hol sokáig beszélgettem külömbféle tárgyakról. El menetelekor magával hívott Nagy Tisztöletű Schreier Ádám Jozsef városi Plebánus. Társaságában tehát én is szálásom felé indúltam. Az uton kért barátságosan, hogy jelenném meg nála holnap egy kis barátságos e'édre. Szívesen fogadtam kegyes ajánlását.

16. Reggeltől fogva tiz óráig szünet nélkül írtam. Tiztől tizenegy óráig a' Gazdálkodást tanító letzkéket hallgattam. Tizenkettedfélkor ki sétáltam Schreier Ádám (Virág Poétai munkáiban e' Tiszt. Urat Kiáltossinak nevezi) József városi Plebánus Urhoz, hogy eleget tennék kívánságának. Mihelest hozzá ki értem, azonnal hasznos dologban foglalni akarván meg mutatta drága és tsínos Ásványos Gyűteményét. Sok ritkaságot láttam benne. Ebéd alatt a jószivű férfiúnál víg valék. Egyik káplánya e' következő álmadozáshoz hasonló tzölönkös prófétziát közlötte velem:

Volgende Weissagung hat der fromme Ertz Bischof von Constantz ergehen lassen als:

1. Ein König wird, und stirbt keines natűrlichen Todtes.
2. Eine grosse Macht wird sich betrüben.
3. Die verachtete Nation stehet auf, und bekomt Kraeften.
4. Ein grosser Herr wird Blutbath anrichten.
5. Der Neid regiert unter der Geistlichkeit.
6. Drey Taege werden Zeichen an Himmel gesehen.
7. Ein Untergang zu Wasser, und zu Land.
8. Den 18-ten May 1806. nehmen blutige Kriege an.
9. Den 11-ten July 1806. geschehen grosse Viktorien.
10. tens Den 22. Augusty 1806. wird eine unerdenklige Sommerhitze.
11. Den 16-ten Oktober 1806. nimt die helfte Menscheit ab.
12. Es wird ein König und ein Reich erwelht werden.

Ihol! millyen szemtelenek némelly gazemberek, a' kik örömest Istenekké lennének 's Prófétai hívatalt is el viselnének jó szívvel, ha a' józan ész ki nem ösmertetné az álkép alól szamár füleiket, 's illetlen ravasz gonoszságokat. Meg tapodói ezek a' szennyes lelkek az emberiségnek, midőn be nem elégedvén természeti tehetségeikkel, a' lehetőségből a lehetetlenség határiba lépnek. — Hány ezer embert el bódítanak hiu álmodozásaikkal? — Nem említem az ostóba állatásokat, mellyeket minduntalan e' szó pazsarlásokból merítenek a' szárnyok szegett alatsony gondolkodásuak: elég legyen azt mondanom, hogy sokakban egészen el temetik a' dolog velejébe való be látásra szükséges elmei tehetségeket. — Ebéd után olvasta Tiszteletes

Schreier Ur külömbféle költeményeit. E' váratlan eseten egészen el bámúltam, kiváltképen pedig akkor tsudálkozásra indittattam, mikor azt beszélette a' drága Polgár, hogy soha sem tudott semmiféle nemzetsége ő előtte Magyarúl. Gyönyörű szorgalom! E' buzgó férfiútól tanulhatnának az idegen eredetű Tisztviselők, kik Magyar országban vagy Frantziák, vagy Németek, vagy Tótok, vagy olaszok a' Hazának tetemes kárára, önön magoknak pedig le moshatatlan örök gyalázatjokra. Mindent el érhet a' gondos igyekezet. Nem ollyan nehézségű a' Magyar nyelv, hogy a' meg tanulásra több esztendők kívántatnának. Ha vagyon valakiben, mint az én drága Schreieremben igazán el szánt akarat, kevés üdő mulva kellemes az el tökélésnek szapora következése. — A' mi a' költeményeknek belső alkotmányokat illeti, iparkodott a' díszes Hazafi bennök Ányosnak érzékeny lelkét szívre hatóképen követni. Terhes, de sikerére nézve szerentsés is, valóban a' választás. A' választó nem tsak tzélát jól el érte, hanem Mesterét néha néha talán föl is haladta. Vagyon költeményeiben szép emberiség, eleven tűz, történetes igazság, ébredett nyájosság. — A' versek mind Cadentziások. —

Megérdemlik, hogy a késő maradéktól olvastassanak. — Ezeket nem a barátságos ebéd, hanem a meggyőződés mondatja velem. — Három órakor, mivel temetésre köllött vala neki mennie, el hagytam a tisztán gondolkodó Papot, és Trézsimmel beszélgettem egy rövid üdeig. Szállásomra értemkor hallám, hogy Gyarmati Sámuel Úr kétszer is keresett. Nálom hagya e' két szerzeményből két két nyomtatványt: »A Tudomány és Virágzó Nemzeti nyelv Hazánk Boldogságának Talp kövei. Kolosváratt 1805. és »Sombori Hazafiúi és Érzékeny sohajtási. Kolosváron. 1805.« — Az első darabot még a' múlt esztendő elején olvastam, a másodikat ekkorig nem ösmértem. Mind a' kettő távúl vagyon tzélától, ugyan is egyik sem szolgálhat példáúl a Magyar vagy Erdély szűlte nemzeti Ifiúságnak. Ezek a gyakorlások tsak első tapasztalgatásokhoz illenek: mi pedig Magyar országban már tökeletes költeményekkel is kedveskedhetünk a' Római mérték nem kedvelőinek. A Prosodia ezekben igen kény szerént változik, és vétetik. A' mi tagadhatatlanúl hoszszúnak mondatik, ezeknél szörnyű rövid hang. E' külső színen kívül a belső gondolatok sem a leges leg jobbak közűl valók. — Tsupán az iparkodás a' nemes szívhöz illő igyekezet gyöngyösíti kiváltképen mind a' két darabkát. — Éljenek és napról napra tökéletesebbedjenek Butzi Emil meg Zsombori Uraimék! — Az utóbbi munkának 26-dik lapa e' versben

Nézdsze, Szabó Dávid Magyar ízben jégtörő Mátyás,
A ki tseréle fagyán szent Helikóni vizet.

Szabó Dávidunkat látszatik elsőnek állitani azok között, kik Római mértékre írtak Hazánkban verseket már Erdösi János jégtörése után. Ez a kérdés: Ki irt Sylvester után első Római mértékbe rakatott verset? Sok vetekedésre okot adott a' múlt század vége felé. Révai, Rajnis, Szabó Dávid ezért kelt ki tsatára. Kiki első akara

lenni. Molnár János, noha előbb tulajdoníthatta volna a dolgot magának, hallgatva hallgatott a' tudós pör folyta alatt. Virág Benedek valamennyitől el ragadta a' ditsőséget, midőn illy tzímű könyvét ki adta: »Magyar Poéták, kik Római mértékre írtak 1540-től. 1780-ig. Kiadta Virág Benedek. Pesten MDCCCIV. — Ebben alattomost példákból meg bizonyította, hogy minden században találkoztak illyen tsinosabb izlésű férfiak. A' könyvbeli Gyűteményt nagyobb részént én kerestem össze. Igy én közlöttem vele 29-dik Januariusban 1804. Esztendőben p. o. a 29.—31.—33.—43.—45.—51.—55.—65.—66. lapot. Azóta többeket is ösmérünk. — Estve felé valék Révainál előbb, mint sem Hertzegeimhöz mentem volna.

17. Tizenegy órakor meglátogatott Gyarmati Sámuel Úr. Kértem alázatosan a' Tudós férfiat életének rövid el mondatásáért, hogy meg mentsem a' jövendő Maradékot az efféle bajjal teljes keresgéléstől. Örömest engedett kérésemnek és beszéde után készült jegyzéseimből ennyit tudok felőle:

Gyarmati Sámuel orvos úr, és a' Göttingai Tudós Társaságnak Érdemes taga Kolosvárt szívta leges leg először 1751. esztendei Július Hónapnak 15-dikén az éltető levegő eget, hol Gyarmati János, kolosvári Polgártól és ennek Osvát Éva feleségétől eredett. Föl serdülvén születése helén tanúlta a Humanitas nevet viselő tudományokat, mellyekben olly szerentsésen foglalta magát, hogy könnyű útat készített az emberi elmét leginkább diszesítő Filozofiai és Mátematikai kintsekre. Ezeket midőn Enyeden szorgalmatosan meg tanulta volna, érzette belső hajlandóságait kiváltképen az orvosi tudományokra ösztönöztetni, mellyeket hogy birtokába szedhetne, el hagyván szerette Hazáját, 1777-től fogva 1782. részszerént Bétsben, részszerént Göttingában gondosan hallgatta az orvosi letzkéket. Sulyos szorgalmainak édes hasznokat vette, midőn orvossá tetettvén hazájába való viszsza jövetele után tsak nem sokára 1788-dik esztendőben Hunyad vármegye orvosává hirdettetett. Itt 1791-ig dítséretesen véghöz vitte kötelességeit. Ekkor pedig el hagyván hívatalát magát egészen édes anyai nyelvének áldozta. Tsöndesb életének szüleménye vala 1794. esztendőben Kolosvárott ki adatott Okoskodva tanító Magyar nyelv Mestere, mellyért az Erdélyi Rendektől 532 ftból álló ajándekot nyere jutalomúl. Következő 1795-dik esztendőben, mint Méltóságos Bethlen Gergely Grófnak, Fölséges Erdély ország főkormányszéke titoknokának házi orvosa, Ifjú Bethlen Elek Grófnak utazó társává rendeltetvén másodszor ki ment Göttingába, hol 3. esztendei tartozkódása alatt irta illy tzímű munkáját: Adfinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae originis, Grammatica demonstra'a. Goettingae 1799. — Viszsza térvén ismét Hazájába 1800-dikban Zilaji Reformatus Professzorsággal meg tisztöltetett. Itt éli ő most nyugodalomban a' könyvek között életét, s édes érzemény lepi el tsöndes szívét, ha számos Tseresnye fáinak bő 's kedves ízű gyümöltsöket tág kosaratskákra szedi áldozván velök a' szent barátság oltára előtt. — Éljen sokáig! —

Mihelest ezeket el beszélette, azonnal Révaihoz mentünk, de őtet hon nem találhatván Eggenberger boltába siettünk, hol Gyarmati meg vette Pray Sphragistikáját, mellyet nálam igen meg kedvelt vala. — Ebéd üdeje levén ő Budára által ment Darvas Ferentz királyi Tanátsoshoz ebédelni ; én haza ballagtam. Dél után egy óra után hozzám jött Révai 's örömmel beszélette, hogy a vármegye Tiszteitől ő is meg hívatott társúl 's itélőül azon gyűlésbe, melly a végre rendeltetett, hogy a Latán törvényes szavakat jól által fordítaná Magyar nyelvünkre. — Nem sokára el sietett haza felé. Estve hozzá mentem beszélgetni Trézsimtől, és midőn leg jobb beszélgetésben valánk, be kopogott reánk Gyarmatink, hogy tőlünk el bútsuznék. Rövid de érzékeny beszéd után barátságos tsókok között váltunk el egymástól. Én egy darabig el késértem, azután pedig kezet fogván vele 's egy új héves tsókot tűzvén ajakira szét mentünk egymástól. — Gyarmati, hogy arról is emlékezzem, termetére nézve közép nagyságú, köptzös, húsos szabású. A képe valami méltóságot mutat. — — — Elszéledésünk után Markovits Jánoshoz sétáltam. Nála találtam épen az Édes Atyját is. Barátom mind a' kettőnket muzsikával múlatott. Ma ki maradtam Hertzegeimtől.

BOCATIUS-LEVELEK

I.

1593 ápr. 26. Wetschau. E város hatóságának származási bizonyítványa Bocatius János számára.

Wir Bürgermaister vnd Radtmanne der Stadt Wetschaw Im Marggraffthumb Nieder Laußnitz, In vnd mit diesem vnserm offenen brieue bekennen vnd thuen kundt vor Jedermenniglichen, Das vor vnserm versambletem Radt erschienen vnd fürkommen ist, der Ehereicheste vnd Wolgelarte Joannes Bocatius, sonsten Bock, vnser Bürgers Sohn vnd vns gebüerlicher weyse zuuernehmen gegeben, Das er brieflichen scheins vnd vrkundt seiner Ehelichen geburt vnd herkommens bedörffende ware, damit er sich derselben Im fall der not, vnd auf eine Vorsorge, da er sich zur Zeit etwan anderswo, seiner gelegenheit nach, einlassen möcht, zugebrauchen, vnd vmb mehrer an vnd aufnehmung willen, fürzulegen hette. Hierauf er die Ersamen vnd Nambhafften, herrn Andressen Heubt vnserm Radtsfreundt, Erasmum Glasern vnd Andres Lucken, vnsere geschworne Bürgere, Alle drey wolbetagete, glaub vnd zeugwirdige Menner, auf vorgehende ordentliche erforderung, vns fürstellen lassen vnd fleissiglich angelanget, sintemal itzternante vnsere Bürgere seines redlichen Ehelichen herkommens, gutte wissenschafft trugen, wir wolten derselben Zeugnis vnd Aussage, notürftig vnd wie Recht verhören, ihme als den, nach besage derer Zeugnis, ein glaubliche Kuntschaft vnter vnserm brieff vnd Insiegl vmb die gebüer mitteylen, Vnd nach dehme wir gedachtes Joannis

Bocatij sein an vns beschehenes suchen vnd bitten für billich erachtet, Wier auch ihme vnd einem Jedern die warheit zubezeugen vns schuldig erkennen, Als haben wir die obgenante(n) vnd fürgestelten vnsere Bürgere, nach erheischender gebüer, auf ihre Eidespflicht, damit sie der Röm: Kay: Auch zu Hungern vnd Behmen Kön: Matt. vnserm allergnedigisten Kayser, König vnd Herrn, sowol vns vnd gemeiner Stadt verwandt vnd zugethan seint, fleissig befraget, welche einhellig vnd ein Jeder Insond(er)heit vor wahr bezeuget vnd ausgesagt, Das sie warhaftiges gut wissen tragen, Das gedachter Joannes Bocatius von dem Ersamen vnd Vornehmen herrn Peter Bock vnserm gewesenen Bürger vnd Kaufman alhier nuhmehr in gott ruhenden, vnd der Erbarn vnd Tugentsamen fraw Anna Krüegerin seiner ehelichen hausfrawen, als zweien fromen Eheleuten, vnd sein des Joannis Bocatij leiblichen Vater vnd Mutter, gutter deutschen vngetadelten art vnd herkommens, redlich, ächte vnd ehelich in dieser Stadt geboren vnd herkommen sey, Vnd zeigten an die vrsachen ihrer wissenschafft, Das sie die vorbenante zeugen, mit vnd bey gedachtes Joannis Bocatij Vaters vnd Muttern ehelichen Kirchgang. Auch bey der Ehelichen verlöbnis vnd auf der hochzeit gewest weren, vnd also vorermelte Eltern, gedachten Joannem Bocatium in stehender Ehe gezeuget, Auch sey ihnen eigentlichen vnd wol bewust, Das mehrermelten Joannis Bocatij Vater vnd Mutter, die gantze Zeit vber, in ehelicher Trew vnd pflicht vnd in guttem gerücht beysamen gewohnet, ihre bürgerliche narung vnd Christlichen handel mit eheren getrieben vnd ohne tadel volfüeret, Ingleichen were ihnen wares wissens wol bewust, Das itztgedachter Joannes Bocatius von seinen Jungen Tagen bishero, eines redlichen vnd eherlichen wesens gewest, hette sich auch mit wercken, worten vnd allem seinem wandel, gegen seinen lieben Eltern vnd sonst Jedermenniglichen, gehorsam, trew, erbar vnd frömlich alhier verhalten. Wan wir dan vnsers mittels selbst nicht anders wissen noch erfaren, dan das der vorgemelten Zeugen aussage, allenthalben der warheit gemeß, solches auch alhier notorium, kundt vnd offenbar, Sowol dieses Bocatij sein Groβvater herr Hans Bock auch seliger, sich vmb vns gar wol vordienet, ettliche viel Jhar vnser getreuer Radtsfreundt vnd eltister Bürgermeister gewesen, das wir also von ofterwenten Joanne Bocatio, seinen Eltern vnd Vorfaren, nichtes anderst dan redlikeit vnd was sich zu eheren gebüeret, zuberichten vnd denselben nachzurühmen wissen, vnd diesen offtgedachten Joannem Bocatium, wegen seiner vnd der seinigen redlichen geburt vnd Ankunfft, vnd allerseits woluerhaltens, gantz gerne bey vns wissen vnd zu allem guttem hetten befördern wollen. Weil aber ihme fast beliebet, an frembden orten, seiner besserer gelegenheit nach (dy wir ihme von hertzen vnd gar treulichen hiemit wollen gegönnet vnd gewünscht haben) sich ein vnd nieder zulassen. Als gelanget demnach an alle vnd Jede, waser orts vnd landes, Auch wes wirden, dignitet, vnd Eherenstandes dy sein mögen, vnser gar fleissig, dienstlichs vnd freundtlich bitten, Ir wollet dieser vnserer offenen Vrkundt, dy wir zeigern Joanni Bocatio hiemit wissentlich mitgetheilet, nicht allein für genügsam stadt vnd glauben geben, sondern auch denselben, da er es an

euch gelangen vnd darumb ansuchen würde, in allem, was zu seinem aufnehmen dienstlich, auch vnserthalben befördern, eheren, vnd ihme günstigen annehmlichen willen erzeigen vnd beweisen. Solches wollen wir vmb einen Jedern, seiner gebüer nach, in viel mehrerm vnsers besten vermögens, willigst zuuerdienen vnuergessen sein. Vrkundtlich vnd zu mehrer beglaubigung haben wir vnser vnd gemeiner Stadt gewönlich Secret an diesen brieff hierunten wissentlich aufdrucken vnd anhangen lassen. Geschehen vnd geben den Montag nach Quasimodogenitj, war der Sechs vnd zwantzigiste Monatstag Aprilis, Nach Christj vnsers lieben Heilandes vnd Seligmachers geburt, Im Ein Tausent, Fünffhundert vnd drey vndt Neuntzigisten Jhare.

Kivül más kézzel:

Exhibitae et lectae Inclyto Senatui Caβovien. die 8 Junij Anno 1600.

Johannes Langh
subnotarius
Caβ. Juratus. mp.

Hártyán, függő fekete viaszpecséttel; ebben czimer, körirata: SIGILLVM. CIVITATIS. VETZSCHENSIS. 1549.

(Lőcse város levéltára, XIX. osztály 10. szám.)

II.[1]

1598 decz. 31. Eperjes. Bocatius János iskolaigazgató Lőcse város hatóságának újévi üdvözletül egyik művét fölajánlja.

Salutem & felicissimum huius novi anni auspicium Amplitudini vestrae prosperamq(ue) gubernationem ex animo precor.

Quamuis, nobilissimi prudentissimi et amplissimi viri, uobis non desint, qvi de more et consvetudine Christiana V. A. felicissima qvaevis, ob iam ingruentis novi anni auspicium, voueant & precentur: tamen mihi dubium est nullum, qvin uotiuas quoq(ue) meas (nugas ne dicam vel musas,) qua erga literatos quosvis estis affectione, sitis hilari fronte accepturi, cum audaciae meae uestra communis, ut sic definiam, liga seu vinculum, quo vobis invicem estis obstricti, praebuerit ansam: imò benignitas & bene Volentia vestra, quae nec antea laborem meum, ut Mineruae crassioris, accipere, idq(ue) placidè [*más kézzel;* de-] dignata fuerit, quae quoq(ue), sicut & aliorum, meas huius novi anni chartulas provocauit, ut pro communj Reipub. vestraeq(ue) salute coram DEo supplex fierem, eidemq(ue) civitatem vestram amplissimam Epigrammate brevi huic libello imposito commendarem. Qua propter A. V. in maiorem oro modum, ut hanc meam exiguam opellam benigne dignentur accipere,

[1] Bocatius szóról-szóra egyező levelet küldött ugyanekkor a kassai bírónak s hatóságnak, mely szintén piros pecséttel volt lezárva s Kemény Lajos meghatározása szerint, Bocatius ipának Bels Jánosnak a gyűrűpecsétje ismerhető fel rajta. Kassa város levéltárában 4791/11. szám alatt. A mellékelt opella, Bocatiusnak Novus Annus czímű munkája lehetett.

facturae DEo rem gratam, mihiq(ue) ad maiora stimulum & calcar additurae. Summus omnium gubernator, Pater Domini nostri Jesu Christi, à quo nostra salus faxit, ut anno futuro multisq(ue) seqventib(us), ego V. A. propter hui(us) solemnitatem, uobiscum salvus. & felix gratulari qveam. Valete feliciter, Nobilissimi & amplissimi uiri.

Dedi Epperiessino ultimo Mensis ultimi die Anno 1598.

A. V.

officiosissimus

Servus

M(agister) Johannes Bocatius

P(oëta) L(aureatus) Candidatus Caesarius &

Ludirector Epper.

Külső czim:

Nobilissimis, Amplissimis & prudentissimis Viris, domino Judici, Senatoribus, Trib. Pleb. et Centumuiris inclitae Leutschoviensis Reipub., Dominis & fautoribus beneuolentissimis, & colendissimis.

Papir; záró vörös viaszpecsét, czimerrel, J. B. betükkel.

(Lőcse város levéltára, V. oszály 72. szám.)

III.

1617 jún. 20. Kassa. Bocatius János volt biró, iskolaigazgató nyilatkozata az 1604-ben Belgiojoso által ott elkövetett erőszakos templomfoglalásról.

Anno 1604

Die 7 Januarij da Richter vndt Rath der Stadt Caschaw den Tag darfür vmb 7 Vhr zu dem gewesenen Veldtobristen Joh. Jacob Belgiojosa zuerscheinen befehl bekommen, vndt gleichwol in geheim erfahren, wie es vmb die kirch zuthun wehr, hab Ich damals, als Richter, wegen der sachen wichtikeit, dem Rath vndt der gantzen geschwornen Gemein lassen ansagen Volgenden Tages, als den 7 Jan. vmb 2 Vhr früh In d(er) Nacht auf das Rathauβ zuerscheinen; da Ich Proponirt, wie d(er) Belgioiosa mich vndt den gantzen Rath vmb 7 Vhr bej sich haben wolle, weil Ich aber in d(er) still bericht, Es werde Vns ein Mandat wegen abtrettung der kirchen eingehendiget werden, hab hierumb vnrath fürzukomen mitt meinen herren zuvor mich beratschlagen wollen, was zu thun, was zu lassen. Wie nun die Stundt hier zu komen, hatt man, wie vor diesen 2 herren auβ dem Rath zu dem Wütterich geschickt, Er dieselb nicht Annehmen, sondern mich vndt den gantzen Rath haben wollen, hierauf seind 2 auβ dem Rath vndt 2 auβ d(er) Gemein geschickt, widerumb d(er) halb Rath vndt ausschuβ der Gemein, letzlichen Ich der Vormündter Vndt Theils auβ vnseren Consorten, da ist vns das keiserlich mandat vberandtwort, mit befehlich als baldt die andtwordt darauf zu geben, Auf abgelesenes Mandat seindt wir ent-

schlossen Vmb dilation anzuhalten, 6 wochen begehrt, 4, 2, 1. Nichts erhalten mögen. Solchs hin vndt her gehen hatt den gantzen Tag gewehrt, Vndt weil die Resolution gewesen, man woll die kirch nicht abtretten, hatt Belioiosa (!) 5 fahnen Reitter zur Stadt hinein gelassen, das Cassawerisch Praesidium in Schlachtordnug gestelt, alle Vortheil eingenomen, der Stadt Ratt dissipirt, die Gemein anheim gangen, Ich bei Belioiosa selbst wieder verhalten, In gemachter Schlachtordnung vnser 4 absonders durch die schlachtordnung durch Musqvetirer vndt Helparter,[1] wie zum supplicio gegen d(er) kirchen zu geführt, da mir befohlen Ich solt die kirchen aufmachen, Ich michs geweigert, weil ich kein glöckner, do hatt man den Glöckner mit gewaldt herfür gebracht, vndt wie Ich gefragt, ob Ich Sie Übergeben wolt, vndt zur andtwort geben, Nein, mitt dawid(er) Protestieren wid(er) den gewaldt, bin Ich wid(er) Zum Veldt obristen geführt, biß In die Mittnacht da verhalten, Einen Eidt thun vndt mich verschreiben sollen, Ich wol kein aufruhr machen, Sonsten woll er die Reitterej In die heuser legen, mich vndt die fürnebsten In fessel vndt bandt, so für Vns durch den Profoß gelegt, einschmiden. Also hab Ichs für mein Person keinen Tumult Zu erregen versprochen, vndt Zu(m) Pfandt Schilling h(err)n Melchier Reiner den Walonern mit hinauß In die Vor Stadt geben vndt die gewaldt, biß Sie Gott selbst, geroch(en) leiden müssen, keins weges in nichts verwilliget, Auch da man vnsere Predig(er) vertrieben schon zu Prag gewesen, mitt anderen gutten herren so Todt so lebendig mich Schier Zu Todt gelauffen das Vnserig Zu recuperiren. Das bezeug Ich mitt dieser meiner eignen handt vndt Sigill.

Actu(m) Cassoviae 20 Junij 1617.

M. Joan. Bocatius Consularis
Reipub. Cassov. & p. t.
Gymnasiarcha
ppria m.

Papir, rányomott ostyapecséttel: czimer, körirata: M. IOAN. BOCATIVS. P. L. C. CONSVLAR. CASS.

(Lőcse város levéltára, V. osztály 87. szám.)

Közli: Dr. Hajnóci Iván.

ANTONINUS CASSOVIENSIS ÉLETÉHEZ.

1586.

Prudentes et circumspecti viri, domini et vicini honorandi. Salutem et servitiorum nostrorum commendationem. Továbbá ez dolog felől kelleték kegyelmeteket megtalálnom. Mivelhogy az én kegyelmes istenem mostan engemet meglátogatott nagy betegséggel, kényszerítetém az én egésségem-

[1] = Hellebarder.

nek elébbi helyére való állatásaért Craccóból egy orvosdoctort hozatnom, ki mostan itt nálam vagyon, ki adja nekünk ezt elinkbe, hogy az *Antoninus* doctornak, ki kegyelmetek között halt meg, egy atyafia, ki az *Antal* doctorral atyafigyermek volt, kérte őtet, mikor Craccóból kiindult, hogy szorgalmatosan menne végére, ha az *Antal* doctornak maradtanak volna gyermeki vagy nem, és ha gyermeki nem maradtak, hogy végére menne, ha valami jószága, marhája maradott volna, mely nem egyébre nézve, hanem arra: az Istennek igazsága szerint. És mivel hogy úgy értette volna ez doctor, hogy gyermeki nem maradtak volna az megholt *Antal* doctornak, kére engemet az craccai doctor, hogy kegyelmeteknek irnék ez dolog felől. Jól lehet pedig nem kételkedem benne, hogy kegyelmetek igazságot nem szolgáltatna mindeneknek minden dologban, ennek is ez dolog felől, mindazáltal akarám mégis megtalálni kegyelmeteket ez dolog felől. Kérem azért kegyelmeteket, mint jó szomszéd uraimat, hogy az kegyelmetek városának törvénye szerint ez dolog felől szolgáltasson igazságot. És hogy megtudhassa ez doctor, mit kelljen cselekedni és mit kelljen ez dolog felől oda beirni, azon kérem kegyelmeteket, hogy az *Antal* doctor testamentomának páriáját küldje ide kegyelmetek, kit vehessünk jó néven kegyelmetektől. Isten tartsa meg kegyelmeteket. Ex Paczen 6 Maii 1586.

Andreas Magoci.

Kivül: Prudentibus et circumspectis viris Laurentio Otwes iudici primario et reliquis iuratis civibus civitatis Cassoviensis dominis et vicinis honorandis.

Alatta más kézzel: 22 Mai A(nno 15)86 ab Andrea Magochio.

(Eredetije Kassa város levéltárában 3948/63. sz. a.)

KEMÉNY LAJOS.

EGY SZEGÉNY MENDICANS SZŰRIT ÍGY DÍTSIRI (1711?)

Az alábbi 8, négy-négy soros, egy rímű versszakból álló költemény, mely az Asztalnak dicséretét, a Jó és gonosz szerzetesnek dicséretét és szidalmát (Winkler-kódex), a Házasság dicséretét (Tar Benedek, 1541), Az asszonyi nem dicséretét (Kolosi Török István, 1630), A jó gazdasszony dicséretét (Irodtört. Közlem. 1909. 189. l.), A nádnak dicséretét (Könyvszemle, 1891. 134. l.), továbbá a vasnak, sónak, vadászásnak, a kalmároknak, a malomnak és ácsmesterségnek (Szentmártoni Bodó János) dicséretét, valamint a józanság dicséretét (Irodtört. Közl. 1904. 110. l.) s a bort és vizet (Thaly: Vit. é. II.) stb. dicsérő verseket juttatja eszünkbe, a sárospataki ref. főiskolai könyvtár kéziratárának 1111. számmal ellátott »Tököli Gyüjtemény«-ében található 9. sorszám alatt. III. Károly magyar király 1711. május 26-án, trónraléptekor kiadott levele másolatának (töredék) a hátára van írva. A másolat és a vers egy és ugyanazon kéz írása. Kora, az írás jellegéből

s a papirosból ítélve, 1711-re, vagy a közvetlenül ezután következő évekre tehető. A vers iratásának helye, a második versszakban előforduló helynévből (Disznód) következtetve, valószínűleg Borsodmegye. A mendicanson, a hetedik versszak tartalma alapján, juhászt kell érteni.

Egy szegény Mendicans szűrit igy dítsiri.

E' nyakamon függő hires neves vén szűr
ki kopasz fejemmel sok ütközetet tűr
Sokat éh szájában mikor kaphat bé-tűr
Én szegény testemre sok hideg szelet szűr

Disznódrúl aszt nékem egy pajtásom hozta
Jó hogy eddig pintye tűle meg nem foszta
Uttyát tsak minap is eléggé nyomozta
Szint el-viszi vala s rajta kapta koszta

Fris sátor; van benne sok bétsi portéka
Vehet itt Raritast ha kinek szándéka
kész Ágy ez, mindenütt akár melly éjszaka
nem szokás fel vetni őtet heted-szaka

Kedves marhám nékem s minden keresményem
Isten után ebben van minden Reményem
Egy Ujja Erszényem, a' másik szekrényem
Ámbár ne vessek itt, terem veteményem

Eleget forgatom nem tudom mi állat
Tanyért, tsizmát, asztalt törlők véle tálat
Mikoron útnekis segíti a' vállat
Télben a' dér-előtt el-fedi az állat

Essőben köpönyeg, az hidegben mente
Minap-is jég-essö rajtam jól megkente
Valahol le-fekszem Jantsi reá tente
Ugyan jó jószág ez Bandi az eb verte

Itt szép seregenként Juhaim legelnek
Szép árnyékot tart ez, a' mikor legelnek
Hát a' discurrensek mikor reá kelnek
Nevetnéd egymásnak melly frissen felelnek

Legények ez után kiki ilyet végyen
piatzra, szőllőben s dinnyére ha mégyen
Ha valamit kuhint [1] hova tenni légyen
nam secus facturi rajtok esik szégyen.

[1] Ez a szó a *M. Nyt. Sz.*-ban *hazudni* jelentéssel fordul elő (II. k. 465.), itt azonban határozottan *lopni* a jelentése.

Kiadja: HARSÁNYI ISTVÁN.

KÖNYVISMERTETÉS.

N. J. Apostolescu : L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine. Paris, 1909, Champion, XXIV + 420.

A franczia romanticzizmus széles hullámokat vert s nyomában az európai népek irodalmában gazdag költészet sarjadt. A *Kisfaludy-Társaság* nemrégen pályadíjat tűzött arra a kérdésre, milyen hatással volt a franczia romanticzizmus költészetünkre, mert *Cserhalmi Hecht Irén* és *Kont Ignácz* fejtegetéseivel erre a hatásra nem derült teljes világosság. A pályázat eredménytelen maradt. Arra, hogy ezt a kutatást a jövőben milyen irányban lehet elvégezni, több tekintetben tanulságos példával szolgálhat a jeles készültségű *Apostolescu,* ki a román irodalomban nyomozza a franczia romanticzizmus befolyását.

Faguet-nek, az európai hírű kritikusnak a könyv elé írott lapjai nagy elismeréssel szólnak »a kitünő könyv« értékes eredményeiről. Valóban, Apostolescu a philologiai módszer pontosságával kutat s könyve az okulások gazdag forrása.

Előszavában röviden megemlékszik Odobescu-ról Russo-ról, Hrisoverghi-ről, Cretianu-ról, Grandea-ról, G. Sion-ról, Bolliac-ról, Rosetti-ről, Negri-ről, Corradini-ről, kik, noha munkásságukon érzik a franczia romanticzizmus hatása, nem érdemlik meg a behatóbb taglalást. Apostolescu a román irodalomnak csak a *representativ* íróival foglalkozik.

Jellemzi a franczia romanticzizmust. Vizsgálja a romanticzizmusra vonatkozó különböző meghatározásokat. Kutatja a franczia irodalom szerepét a régibb román műveltségben. A franczia forradalom megindultakor Valachiában és Moldvában szívesen olvassák a nagy franczia költőket. Erősen hat a szabadság eszméje is. Ennek a szellemnek a hatása érzik *Beldiman* és *Cronachi* költeményein. Foglalkozik még *Văcărescu*-val, *Momuleanu*-val, hogy pontos képet rajzoljon a franczia irodalom hatásáról a romanticzizmus korszaka előtt. Kiemeli, hogy 1834-ben román földön Lamartine mellett Molière és Voltaire is divatos volt. Művelődéstörténeti szempontból nagyon értékes a franczia-román kapcsolatok kimutatása. Aprólékosan kutatja mindazokat a mozzanatokat, melyek franczia hatásról tesznek tanubizonyságot. Pontosan közli, milyen franczia folyóiratokat olvastak. Utal arra is, hogy többen fiatal éveiket Francziaországban töltötték, hol a romanticzizmus szelleme hatotta át őket. Igy Alecsandri 1834-től 1839-ig Párizsban él. *Depărățianu*-ra is

erősen hatott francziaországi tartózkodása. Kiélezi, hogy *Alecsandri* és *Bolintineanu* utazgatásaira befolyással volt a franczia romanticzizmus. Megállapítja, hogy a franczia romanticzizmus befolyása csupán annak a franczia hatásnak a folytatása, mely a XVIII. század közepe táján indul meg.

Elemzi *Heliade Radulescu* fordításait és utánzásait. *Egy éjszaka a târgoviștei romok között* című költeményét behatóan taglalja s arra utal, hogy Lamartine *Ischia*-ja sugalmazta, míg *A lidérez Lamartine* és *Chateaubriand* együttes hatására vall. Kiemeli, hony Heliade-ra a kisebb romantikus költők is hatottak. Kutatja a Hugo-nyomokat is Heliade költészetében. Ezt a hatást a költői nyelv egy-két mesterfogásában, különösen az ellentétek kedvelésében látja.

Basile Cârlova költészetében is nyomozza Lamartine hatását. Utal *G. Alexandrescu* költészetében is Lamartine hatására. De mint Heliade-ra és Cârlovara, úgy Alexandrescura Lamartine-en kívül még Volney is hatott *(Búcsú Targoviștetől)*. Jól látja, hogy Alexandrescut *Sainte-Beuve* és *Chateaubriand* is megihleti.

Majd *C. Stamati*-val és *C. Negruzzi*-val foglalkozik, kik a franczia romantikusokat fordították. Stamati Hugo-t, Lamartine-t és Vigny-t ülteti át s néhány költeményben utánozza őket. De nincs lyrai heve. Fordításaiban és utánzásaiban — hangoztatja Apostolescu — Stamati hamis úton jár.

Kimutatja, hogy *Negruzzi Prosper Mérimée* hatására írta novelláit. Ezt észrevette már Alecsandri is. Apostolescu arra utal, hogy Negruzzi prózáján érzik a franczia romantikusok hatása. Franczia példákon buzdulva Negruzzi a román krónikákhoz fordúl. Alkalmas tárgyakat talál bennök. Negruzzi egyik költeményében *(Potopul)* Apostolescu Vigny *Déluge*-ének hatását látja. Negruzzi Hugo *Ballades*-jait lefordítja. Ezeket a fordításokat Apostolescu verstani szempontból vizsgálja behatóan.

Nagyon gondos fejezetet szentel *Bălcescu*-nak. Bălcescu *Cântarea Romanieĭ*-jében Apostolescu kimutatja *Lammenais* és *Chateaubriand* hatását. Észreveszi, hogy B. zenei nyelvének művészi csiszoltsága a franczia romantikusok modoráról tanuskodik. Kiélezi, hogy B. egyik történeti művében *Michelet* hatására utalhatunk.

Bolintineanu egyik költeményében *(Fiatal leány a halottaságyon) André Chénier* hatását látja, de rámutat a különbségekre is. Megállapítja, hogy a Chénier szolgáltatta tárgyat Bolintineanu *Lamartine módján* dolgozta fel. Bolintineanu költeményeiben nem volt nehéz kimutatnia *Hugo* és *Lamartine* hatását. »Annyira Lamartine tanítványának ismerik Bolintineanut, — mondja Apostolescu — hogy mindenki beszél erről a befolyásról sőt olyan bírálók is, kik úgy tűnnek fel, mint a kik rosszúl ismerik a nagy franczia költőt (211). Apostolescu részletes összevetésekkel igazolja *Lamartine* hatását. *Hugo* befolyását kevésbbé fontosnak tartja, annál jelentősebbnek a *Gérand de Nerval*-ét és a *Th. Gautier*-ét. Apostolescu rámutat egyéb hatásokra is. Bolintineanu verselésében a változatosságot Hugo és Gautier befolyásának tulajdonítja.

Nicoleanu *In memoria*....-jában *Hugo* és *Chénier* hatására, az *Elveszett illusio*-ban Musset-modorra mutat, míg Nicoleanu egyéb költe-

ményeiben Apostolescu szerint *Lamartine*-re, *Hugo*-ra és *Vguy*-re utaló ráemlékezések nyomozhatók ki.

Gondosan tárgyalja *Depărățînu* és *Gautier* viszonyát. Utal még *Baudelaire* hatására is. Dep. hispanismusát nemcsak a költő spanyolországi utazásának tulajdonítja, hanem a franczia romantikusok sugalmazásának is.

Megállapítja, hogy *Musset* Octave-jának az eszméit a XIX. század román irodalmában a legjellemzőbben *M. Zamphirescu* képviseli. Észreveszi, hogy Zamphirescu *Marie*-ján Musset *Rolla*-jának a hatása érzik. Musset hatására vall Zamphirescu *Irena*-ja is. Az angol Byron hatása épen úgy kimutatható Z. költészetében, mint egyes kisebb jelentőségű, franczia romantikus költőké.

N. Scurtescu drámáiban is rámutat a romantikus szellemre.

Majd azt fejtegeti, hogy *Vasile Alecsandri* természetérzésén *Rousseau*, *B. de Saint-Pierre* és *Chateaubriand* szelleme érzik. Általában V. Alecsandrival túlontúl aprólékosan foglalkozik. Alecsandri egyik költeményében *(A Rajna esése)* rámutat *Lamartine* és *Hugo* hatására. Alecsandri *Despot-Vodă* című drámáját is gondosan elemzi. Megállapítja, hogy Despot monológjai és álmodozásai Hugó *Hernani*-jára és *Burgraves*-jára emlékeztetik az olvasót. Alecsandri *Ovidius*-ában *Chateaubriand*-hatást lát. Gondos a *V. Hugo*-nyomok fürkészése is.

Szépen elemzi, hogy *B. P. Hasdeŭ* szívesen foglalkozik *Michelet*-vel. Hasdeŭ *Răsvan și Vidra* cz. történeti drámájában rámutat V. Hugó *Ruy Blas*-ának és *Hernani*-jának a hatására. A *Dumnedeŭ*-ben *Gérard de Nerval* befolyását taglalja.

Hasdeŭ Júlia költészetében utal *Musset* és *Vigny* hatására. Gondosan elemzi *Hugo* és *Lamartine* hatását. Jól látja, hogy a parnassei iskola költőinek, különösen *Sully-Prudhomme*-nak sokat köszönhet Hasdeŭ Júlia.

Apostolescu könyve eredményei gazdaságával valóban kiválik. Noha sokszor terjengős s nem egyszer olyan mozzanatokat is tárgyal, melyek tárgyával kevésbbé függnek össze, viszont a franczia romantikus költészet hatását tudományos pontossággal sikerült megállapítania. Még a verstani tényezőkre is nagy gondot fordít. Apostolescu könyve újabb bizonyságot szolgáltat a franczia irodalom irányító szelleméről, mely a maga lenyügöző erejét csaknem egész Európa irodalmával éreztette.

ELEK OSZKÁR.

REPERTORIUM.

Ábrahám Lambert. Az Érdy-kódex kora. Irodalomtört. 93—96. l.

Alszeghy Zsolt dr. Vachott Sándorról. Gyöngyösi kalendáriom 1913. 57—65. l.

Ambrus Zoltán munkái. Ism. Vasár. Ujs. 6. sz.

Andor József. Ködös napok. 1912. — Ism. Sík Sándor. Kath. Szemle 356. l.

Antal Sándor. A trondhjemi herczeg kiséretében. Gyoma, 1912. — Ism. Ő. Budap. Hirl. 12. sz.

b. j. Ujabb regényeink. Kath. Szemle. 283—296. l.

Badics F.: Gyöngyösi I.... költeményei. — Ism. Baros Gyula. Irodalomtört. 46. l. — Gálos Rezső. Philol. Közl. 34—36. l.

Balassa József. Unitárius hitviták a XVI. században. Irodalomtört. 156—160. l.

Balázs Béla. Misztériumok. 1913. — Ism. Lukács György. P. Lloyd 53. sz.

Beöthy Zsolt. Eötvös és Szalay. Vasár. Ujs. 7. sz.

Berczik Árpád színművei. 1912. — Ism. (p. l.) Magy. Nemzet 6. sz.

Berkes Imre. Ezer leányfej. — Ism. Vasár. Ujs. 3. sz.

Borbély István. A legrégibb unitárius templomi énekeskönyvek. (1566—1607.) Philol. Közl. 170—180. l.

Borbély István. Melius Juhász Péter. Irodalomtört. 96—98. l.

Bródy Sándor. Imre herczeg. — Ism. b. j. Kath. Szemle 294. l.

Cholnoky Viktor. Néhusztán meséi. — Ism. Vasár. Ujs. 1912. 52. sz.

Császár Elemér. Ányos Pál. 1912. — Ism. dr. Vértessy Jenő. Századok 139—142. l. — Gyulai Ágost. Irodalomtört. 166—170. l.

Császár Elemér. A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Akad. Ért. 29—40. l.

Czeizel János. Kazinczy levelezése. Phil. Közl. 81—91. l.

Czenk. Hivatás. — Ism. szj. Kath. Szemle 359. l.

Dudek János dr. Pázmány Péter fejlődése. Alkotmány 27. sz.

Dutka Ákos uj verses könyve. Ism. Vasár. Ujs. 1912. 52. sz. — Ő. Budap. Hirl. 6. sz.

Farkas Emőd. Petőfi Veszprémben. Budapest 59. sz.

Fenyő Miksa. Móricz Zsigmond. Nyugat I. 255—257. l.

Ferenczi Zoltán. Petőfi »Dicsőséges nagy urak« kezdetű költeménye Adorján Boldizsár egykorú másolatában. Philol. Közl. 54—56. l.

Fitz József. Brassai Sámuel. 1912. — Ism. Szabolcsi Lajos. Irodalomtört. 106—110. l.

Földes Imre. Feketeország. Ism. b. j. Kath. Szemle 292—294. l.

Gábor Andor. Jaj, a feleségem! 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 294. l.

Gálos Rezső. Dayka Gábor költészete. Phil. Közl. 145—154. l.

Gálos Rezső. Verseghy »Búcsúzás«-ához. Philol. Közl. 58. l.

Gárdonyi Géza. Messze van odáig. — Ism. Vasár. Ujs. 1. sz.

Gazdag Lajos. »A pártütők«. Heti Szemle (Szatmár) 8—9. sz.

Gönczy István. Csokonai özvegy Karnyónéja. Irodalomtört. 36—38. l.

György Lajos. Adatok regényirodalmunk és drámairodalmunk történetéhez. Philol. Közl. 209—211. l.

Gyulai Pál. Birálatok. Ism. Vasár. Ujs. 7. sz.

Harmos Sándor dr. A szombatos imakönyv névtelen irója. Izr. irod. társ. Évkönyv 333—343. l.

Harsányi István. Régi magyar szinlapok. 1. A Mesterséges Ravaszság szinlapja. 2. A Filozófus szinlapja. Irodalomtört. 38—41. l.

Heinrich Gusztáv. Jelentés a Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 41—50. l.

Heller Bernát dr. Eötvös József báró. Izr. irod. Társ. Évkönyv. 7—55. l.

Henrich Arnold. Enyedi György Tancredus király leánya stb. 1912. — Ism. Király György. Philol. Közl. 118—120. l. — Kepes Ilona. Irodalomtört. 110. l.

Herczeg Ferencz. Álomország. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 286—288. l.

Horváth Ákos. Temető volt a kertünk. Versek. 1912. — Ism. Patyi István. Kath. Szemle 217—223. l.

Jakab Ödön. Délibáb. — Ism. Vasár. Ujs. 1. sz.

Karinthy Frigyes. Esik a hó. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 295. l.

Kéki Lajos. Móricz Zsigmond. Budap. Szemle 153. köt. 259—277. l.

Kóbor Tamás. Aranyhajú Rózsika. 1912. — Ism. b. j. Kath Szemle. 289. l.

Koronghy Dénes. Diadalének. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 288. l.

Kovács Sándor. Rimay János. Ösvény 41—52. l.

Kristóf György. Széchenyi és Madách. Irodalomtört. 143—155. l.

Kristóf György. Petőfi »János vitéz«-ének hatása Arany »Toldi«-jára. Uránia 1912. 475—484. l.

Krüger Aladár. Orgonaszó. Ism. Ő. Budap. Hirl. 6. sz.

Lányi Sarolta. Ajándék. Ism. Vasár. Ujs. 4. sz.

Mányoky Gyula dr. Rhendesi Bárány Boldizsár. Budap. Hirl. 47. sz.

Marót Károly. Fejezetek a Petőfi kérdésre. Irodalomtört. 13—33. 70—92. l.

Mezey Sándor dr. Ágai Adolfról. Izr. irod. Társ. Évkönyv 195—205. l.

Mikszáth Kálmán. A fekete város. 1911. — Ism. b. j. Kath. Szemle 283—285. l.

Mikszáth Kálmán. Töviskes látogatóban. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 285. l.

Milotay István. Neked kedves. Ism. Vasár. Ujs. 5, sz.

Móricz Pál. Pusztuló világ. 1912. — Ism. r. r. Budap. Szemle 153. köt. 328—331. l.

Móricz Zsigmond. Tavaszi szél. Ism. Vasár. Ujs. 2. sz.

Pap Károly. A Lugossy-kodex. Debreczeni képes kalend. 1913. 84—93. l.

Pável Ágoston. A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai. Philol. Közl. 104—112. l.

Petőfi, Alexander. The Apostel, Child John. stb. Transl. by W. N. Loewe. 1912. — Ism. Vonház István. Irodalomtört. 173—176. l.

P—r, J. Széchenyi's Tagebücher und Briefe. Pest. Journ. 27. sz.

Pruzsinszky János. Bod Péter és munkái. Prot. egyh. isk. Lap 41—43, 45—52. sz.

Radó István. Zsidó vonatkozások. Mikszáth műveiben. Izr. irod. társ. Évkönyv 166—195. l.

Radványné Ruttkay Emma. Láncban. — Ism. Ujság. (Kolozsv.) 41. sz.

Régi Magyar Költők Tára. VII. köt. [1912. — Ism. Velezdi Mihály. Irodalomtört. Közl. 104—106. l.

Rudnyánszky Gyula. Napszállat felé. Új versek. 1913. — Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 223—225. l.

Ruzsonyi Béla. Dugonics Etelkájáról. Irodalomtört. 163—165. l.

Simai Ödön. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 25—31. l.

Spelykó Gáspár levelei. Közli Alszeghy Zsolt dr. Gyöngyösi kalendáriom 1913. 126—134. l.

Stiller Kálmán. Vahot Imre. Gyöngyösi kalendáriom 1913. 104—125. l.

Szász Károly, legifj. Gyulai Pál leveleiből. Irodalomtört. 1—12. l.

Szemere György. A két jómadár. — Ism. szj. Kath. Szemle 358. l.

Szemere György. A hazátlanok. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 291. l.

Szép Ernő. Irka-firka. 1913. lsm. Lzr. Pester Lloyd 17. reg. sz. — Vasár. Ujs. 2. sz.

Sziklay Ferencz dr. Arany János magyar verselése. 1912. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós Kath. Szemle 354. l.

Szomaházy István. Baccarat. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 290 l.

Tolnai Vilmos. Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz. Irodalomtört. 34–36. l.

Toma István. A zenélő óra. Ism. Vasár. Ujs. 7. sz.

Trostler József. Csokonai forrásaihoz. Philol. Közl. 60. l.

Váczy János. Kazinczy Ferencz eredeti művei. Akad. Értes. 50—62. l.

Zsigmond Ferencz. Scott és Jósika. Irodalomtört. 129—142. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.